

irodalmi magazin

2023/4 XI. évfolyam 2000 Ft

CSOKONAI

SZABÓ ÁDÁM

C S O K O N A I 180

LAKNER LAJOS

2023
09. 26.

2024
05. 26.

Kedves Olvasó!

A boldogságnak szentelte költészetét, maradandó mégis a szomorúság énekeseként lett. Alkalmassint sziporkázó elmésséggel szórakoztatta környezetét, miközben európai tudású alkotóként kora minden művészeti irányát egyedi módon szólaltatta meg, és egész életében küzdött az írói egzisztencia megteremtéséért. A végső kérdéseken töprengő, gyakran ironikus játékokba rejtőző poéta, aki versben, eposzban, színműben és prózában egyaránt nyelvünk magaslatait csillogtatta fel, és akinek modernsége feszegette a 18–19. század fordulójának esztétikai kereteit, kétszázötven éve született.

Lapszámunk elsődleges célja, hogy Csokonai Vitéz Mihály olvasmányélmény legyen minden generáció számára: szépirodalmi válogatásunk mellett kevésbé ismert műveinek bemutatása és kortárs szerzők vallomásai is utakat nyitnak e vonzó, eleven, talányos világ felfedezéséhez. Méltó ünnepéhez járulnak hozzá a tudományos kutatások új eredményeit összegző, filológiai és hatástörténeti szempontokat, valamint a népiességet, a zeneiséget, a szerelmi lírát vagy az oktatásban közvetített portrét kiemelő interjúk és tanulmányok. Az alakja köré épült kultusz kapcsán foglalkozunk a költő debreceni emlékezetével, a felvilágosodás időszakának kulturális életével és a köztudatban rögzült életrajzi klisék – Csokonai mint kicsapott diák, mint kikoszorózott kérő – érvényességének felülvizsgálatával is.

Kiadványunkat kultikus emlékhelyek, kéziratok és Csokonai-ereklyék fotói, korabeli Csokonai-ábrázolások, valamint a költő ihlette kortárs képzőművészeti inspirációk illusztrálják.

Molnár Krisztina

IMPRESSZUM

- Kiadja** | **Írott Szó Alapítvány**
1092 Budapest, Ferenc körút 14.
- Magyar Napló Kiadó Kft.**
1062 Budapest, Bajza utca 18.
- Országos Széchényi Könyvtár**
1014 Budapest, Szent György tér 4–5–6.
- Petőfi Irodalmi Múzeum**
1053 Budapest, Károlyi utca 16.
- Felelős kiadó** | **Zsiga Kristóf** ügyvezető
- Terjeszti** | **Magyar Lapterjesztő Zrt.**
- Nyomdai kivitelezés** | **Gyomai Kner Nyomda Zrt.**
- Felelős vezető** | **Csöndes Zoltán** vezérigazgató
- Főszerkesztő** | **Kondor Péter János**
- Főmunkatárs** | **Molnár Krisztina**
- Szerkesztő** | **Pataky Adrienn**
- Szerkesztő, képszerkesztő** | **László Laura**
- Olvasószerkesztő** | **Maczák Ibolya**
- Korrektor** | **Lipp Mónika Mária**
- Alapítók** | **Oláh János** főszerkesztő (1942–2016)
- Réger Ádám** szerkesztő
- Lapterv** | **Szita Barnabás**
- Tördelőszerkesztő** | **Horváth Zoltán**
- Borító** | **Zámbó Gergő**
- Fotó** | **Czibbal Gyula**
- Gyakornok** | **Aczél Gábor**
- Gazdasági** | **Szentmártoni Anikó**
- üggyintézők** | **Havasaljai Matild**

info@irodalmimagazin.hu

Magyar Napló Kiadó © / 2023 ISSN 2063–8019

Az illusztrációk engedélyezéséért, a művek reprodukcióinak rendelkezésre bocsátásáért köszönetet mondunk Babus Antalnak, Bakonyi Ibolyának, Bodzerné Molnár Katának, Czibbal Gyulának, Demeter Júliának, Fehér Luca Katának, Győri Jánosnak, Herbszt Lászlónak és a Budapesti Illusztrációs Fesztivál Csokonai-pályázata közreműködőinek, Herendi Lászlónak, Kiss Ilonának, Klemán Ágnesnek, Kovács Emesének, Kovács Veronikának, Lakner Lajosnak, Lente Istvánnak, Mezei Ildikónak, Ősz Attilának, Palotai Erzsébetnek, Pótor Barnabásnak, Réti Ágnesnek, Rohonczy Juditnak, Schnell Fruzsínának, Simó Katalinnak, Südi Mirtillnek, Szabó Ádámnak, Szabó Imola Juliannának, Szántói Krisztiánnak, Szilágyi Imrének, Tamus Istvánnak, Török Juditnak, minden közreműködő fényképésznek, valamint a következő intézmények vezetőinek és munkatársainak: Csokonai Vitéz Mihály Emlékhely és Kulturális Központ (Csurgó), Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium (Csurgó), Déri Múzeum, Debreceni Református Kollégium, Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Petőfi Irodalmi Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár.

Aczél Gábor a Petőfi Irodalmi Múzeum Oláh János-ösztöndíjasa.

A köszöntő fölötti fotó: Klemán Ágnes: *A távolról kínzó* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Tartalomjegyzék

in Csokonai Vitéz Mihály

1 Molnár Krisztina: Köszöntő

„a tanúltak éhen fáradoznak a' Nemzet ditsősége mellett”

- 5 Kondor Péter János: Mindent magyar hófokra emelt. Interjú Thimár Attilával
- 11 Debreczeni Attila: Csokonai ars poeticái
- 15 Csokonai Vitéz Mihály: A' vidám természetű póéta.
- 18 Kemény István: Csokonai-inspiráció
- 19 Csörsz Rumen István: Csokonai és a közköltészet
- 24 Csokonai Vitéz Mihály: [Krisztina napra] (részlet)

Fotó: Czímber Gyula

Kondor Péter János
Mindent magyar hófokra emelt
Interjú Thimár Attilával

- 26 Hovánszki Mária: Csokonai ritmusművészetének zenei háttere
- 31 Győri László: Csokonai-inspiráció

„a' föld [...] mint félérésű tztitrom [...] lógg, a' nagy semminek ágán”

- 33 Molnár Krisztina: A tudós poéta. Interjú Balogh Piroskával
- 36 Csokonai Vitéz Mihály: Constantzinapolly (részlet)
- 37 Csokonai Vitéz Mihály: Halotti versek (részlet)

Molnár Krisztina
A tudós poéta
Interjú Balogh Piroskával

- 40 Csokonai Vitéz Mihály: Egy tulipánthoz
- 40 Csokonai Vitéz Mihály: Tartózkodó kérelem
- 41 G. István László: Csokonai-inspiráció
- 42 Török Lajos: Az „én” genezise
- 46 Csokonai Vitéz Mihály: Az éj és Tsillagok
- 46 Csokonai Vitéz Mihály: Az éj 's a' tsillagok.
- 48 Molnár Krisztina: A poéta természete
- 54 Mezey Katalin: Csokonai-inspiráció
- 55 Csokonai Vitéz Mihály: Szerlemdal. A TSIKÓ-BŐRÖS KULATSHOZ.

56

Maczák Ibolya
Múzsák és színpadok tömlőcében
Csokonai Vitéz Mihály színművei

Simó Katalin: A hársing hárszűzszavai (forrás: Budapesti Hírlap, 1847. évi 203. szám, részlet Csokonai-pályázat, az alkotmányosságával)

- 56 Maczák Ibolya: Múzsák és színpadok tömlőcében. Csokonai Vitéz Mihály színművei
- 62 Csokonai Vitéz Mihály: AZ EMBER a' Poézis' első Tárnya.
- 63 Ágh István: Csokonai-inspiráció

„egy vén Tölgynek allyában / Láttam a' sápadtt Időt”

- 65 Pataky Adrienn: Megteremti a modern értelemben vett szerelmi lírát. Interjú Hansági Ágnessel
- 71 Laczházi Gyula: Csokonai és az érzékenység
- 78 Bánki Éva: Csokonai-inspiráció
- 79 Csokonai Vitéz Mihály: Újlesztendei Gondolatok. (részlet)
- 80 Fülöp Dorottya: Csokonai Lillája és az olasz irodalom

65

Fotó: Czímber Gyula

Pataky Adrienn
Megteremti a modern értelemben vett szerelmi lírát
Interjú Hansági Ágnessel

- 82 Csokonai Vitéz Mihály: A' Pillangóhoz (részlet)
- 86 Csokonai Vitéz Mihály: A' Feredés
- 88 Tolvaj Zoltán: Csokonai-inspiráció
- 89 Onder Csaba: Milyen is egy kétéltű?
Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla*
- 95 Pinczési Botond: Csokonai-inspiráció

„A' bársonyos Hajnalra gyász köd árad”

- 97 Aczél Gábor: Kultusz, kutatás, kritikai kiadás. Interjú Tóth Barnával

Fotó: Czímber Gyula

Aczél Gábor
Kultusz, kutatás, kritikai kiadás
Interjú Tóth Barnával

97

- 100 Csokonai Vitéz Mihály: Az Éj és a' Tsillagok.
- 101 Csokonai Vitéz Mihály: AZ ÉJ és a' Csillagok.
- 107 Granasztói Olga: Árkádia Debrecenben. Az első irodalmi vita Csokonai sírkövének ürügyén
- 110 Lakner Lajos: Csokonai kollektív emlékezete Debrecenben
- 115 Csokonai Vitéz Mihály: Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz (részlet)
- 117 Száz Pál: Csokonai-inspiráció
- 118 Burján Ágnes: Csokonai a közoktatásban
- 124 Füzesi Magda: Csokonai-inspiráció
- 125 Csokonai Vitéz Mihály: A' Reményhez
- 128 Krisztina Molnár: Editor's greeting

107

Csurka István: Csokonai, 1905. részlet (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czímber Gyula)

Granasztói Olga
Árkádia Debrecenben
Az első irodalmi vita Csokonai sírkövének ürügyén

5 a tanultak éhen fáradoznak a' Nemzet ditsósége mellett

Simó Katalin: Zsigorituram (forrás: Budapesti Illustrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Mindent magyar hőfokra emelt

Thimár Attila irodalomtörténésszel, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének tanárával beszélgettünk a magyar felvilágosodás időszakának kultúrtörténeti karakteréről, illetve Csokonai pályáivének és életművének, valamint műfordítói munkásságának és műveltségének összefüggéseiről.

Milyen tendenciák nyilvánulnak meg a magyar felvilágosodás időszakában és a kor irodalmában? Van-e nemzeti szempontból kultúrtörténeti jellegzetessége a korszaknak?

1750–1820 között sok jelenség érvényesül együttesen irodalom- és művelődéstörténetünkben, és ezek közül több éppen ellentétes a felvilágosodás törekvéseivel, ám a magyarországi viszonyokat tekintve fontos. Egy ilyen összefüggés például a nyugati minták követése egyik oldalon, és a magyar politikai önrendelkezéshez szükséges szellemi muníció létrehozása a másik oldalon. Mindkettő egyformán előrelendítette szellemi életünket. Például az, hogy Pray György a később róla elnevezett kódexben felfedezte a *Halotti beszéd* szövegét, nem a felvilágosodás eszméinek hatására történt meg, hanem azért, mert a jezsuita rend művelt és komoly szerzetesei tudományos alapot akartak szolgáltatni a magyar rendiség önrendelkezési törekvéseihez – akár még a Habsburg-udvar központosító politikai akarata ellenében is. Mindezzel együtt a régi szövegemlék egyik alapvetően fontos dokumentumává vált azoknak a nyelvészeti vizsgálatoknak, amelyek az 1800-as évek nyelvi mozgalmaihoz alapot szolgáltattak, s a régi szövegek vezettek oda, hogy a magyar nyelvben a történeti-etimológiai nézet vált meghatározóvá grammatikai és helyesírási szempontból, például a Révai–Kazinczy–Vörösmarty-vonalon.

Tehát ebben az időszakban is egymás mellett, sokszor egymással összefonódva éltek különböző, egymással ellentétes irányú tendenciák, amelyek együttesen hatottak Csokonaira is, éppúgy, mint a korszak többi szereplőjére. Nemzeti szempontból a korszak kultúrtörténeti jellegzetessége elsősorban az, hogy a hagyományos nemzeti önszemléletben a rendi előjogokon alapuló nemzetkép mellé dinamikus belépett a kulturális nemzetfogalom

Főrcs. Czímber Gyula

Kondor
Péter János

▲ Torsch Leó: Csokonai Vitéz Mihály arcképe, litográfia, 19×11,5 cm (forrás: PIM)

Nemzeti szempontból a korszak kultúrtörténeti jellegzetessége elsősorban az, hogy a hagyományos nemzeti önszempléletben a rendi előjogokon alapuló nemzetkép mellé dinamikus belépett a kulturális nemzet-fogalom önképe, amely azt üzenete, hogy a nemzet fogalmába nem a nemesek, hanem a magyar kultúra értékeinek közös nevezőjét elfogadók tartoznak bele.

státust képzeltek el maguknak a társadalmon belül, ezért a társadalmi és politikai élet szereplői átmenetileg el is fogadták. Innen eredeztethetők az írói öntudatnak olyan elemei, amelyek mind Kazinczyban és Batsányiban, Rájniban és Révaiban, Csokonaiiban, majd később Kisfaludyban és Berzsenyiben is tetten érhetők, figyelemmel arra is, hogy a felsorolásban szereplők közül több nemesi származású volt.

Hogyan képzeljük el azt a kulturális-irodalmi viszonyrendszert, amely Csokonai korát jellemezte?

Csokonai egy nagyon bonyolult és igen sok hálóval összeszőtt irodalmi viszonyrendszerbe nőtt bele. Érdemes életrajzának idővonalára vetíteni néhány meghatározó történelmi eseményt: akkor született, amikor hazánkban feloszlatták a jezsuita rendet (1773), négyéves volt, amikor bevezették a *Ratio educationist* (1777), tehát már az új rendszerben járt iskolába – még ha a protestánsok természetesen nem is ismerték el a *Ratio* szabályozását. Tizenöt éves volt, amikor első folyóiratunk, a Magyar Museum megindult (1787), és tizenhét, amikor Kazinczy Orpheusa (1789), amelybe később küld is majd verset. Mindezen sokféle körülmény között mégis leginkább meghatározó az, hogy a debreceni kollégium műveltségével, az itt tanító tanárok szellemiségével rendelkezett, akiknek segítségével hozzáfért a korszerű európai irodalmi művekhez.

Művelődéstörténeti szempontból viszont azt a nagyon sajnálatos összefüggést kell számontartanunk, hogy a jakobinus szervezkedés felszámolása és radikális megtorlása után a bécsi udvar a magyar értelmiségieket igyekezett minél inkább megfélemlíteni. Ennek egyik hervasztó következménye, hogy amikor Csokonai a debreceni kollégiumból távozik és új típusú pályát tervez magának, a szellemi élet emberei éppen erősen reszkető állapotban vannak, s ez is közrejátszik abban, hogy nem szívbéli örömmel reagálnak Csokonai gondolataira, újításaira.

A harmadik szomorú összefüggés pedig éppen halála időpontjához kapcsolódik. Sajnos előbb halt meg, minthogy a napóleoni csapatok elérték Magyarországot, s az ő nyomukban elindult volna az erős kulturális információáramlás Nyugat-Európa és a hazai tájak között. Elképzelhetjük, hogy Batsányihoz hasonlóan Csokonaira is erős és pozitív motivikus hatást tehetett volna mindez, sőt még az sem lehetetlen, hogy valamilyen erősebb személyi kapcsolatot is kiépíthetett volna.

Csokonai Vitéz Mihály nyelvi és poétikai teljesítményét csak az utókor tudta igazán értékelni, ötven-hatvan, vagy még inkább száz év távlatából [...].

[...] úgy vélte, minden műfajt és megszólalásmódot át tud alakítani, meg tud újítani olyan módon, hogy saját képére formálja át azokat, de a közönség számára mégis tetszők maradnak.

Összességében talán az mondható, hogy egy érdekesen megnyíló rövid kulturális fellobbanás után egy visszafagyasztott kulturális közegben kellett boldoguljon, s ebben nem tudott jelentős sikereket elérni.

Milyen karrierlehetőségek kínáltak a korban egy költő számára? Van-e sajátos dinamikája Csokonai alkotói életútjának? Hogyan függ össze a pályaeépítés folyamata a poétikai irányok változásaival?

Csokonai életpályájáról és karrierépítési lehetőségeiről és képességeiről sokan sokféleképpen vélekednek. Én meghatározónak Szilágyi Márton remek monográfiáját tartom e téren. (SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014.) Egyrészt filológiai alaposága, másrészt

szemlélete miatt. Ő ugyanis folyamatosan azt vizsgálja, milyen lehetőségek álltak Csokonai előtt, ezekből mit választott.

E monográfiában nagyon plastikusan rajzolódik ki, hogy a kollégiumból való kicsapats sem pusztán egyoldalú ítélet volt Csokonai ellen. Találhatott volna módokat arra, hogy ezt elkerülje. Csak nem akart. Feltehetően úgy gondolta – ma már úgy érzékeljük, hogy tévesen –, hogy valamiféle szabad értelmiségiként, irodalmárként szert tehet egy olyan egzisztenciára, amelyből el tudja tartani saját magát, esetleg családját is. Voltak példák, amelyek esetében ilyen-olyan módosulásokkal ezek megvalósulhattak, egy-egy nevelői, titkári állással, egy hírlapszerkesztői pozícióval vagy iskolai rektorsággal kiegészülve, de összességében ez mégiscsak illúzió volt. Csokonai ennek foglya maradt egészen haláláig. A Debrecenbe való visszatérés és köteteinek kiadása sem vezetett volna önmagában olyan anyagi stabilitáshoz, amilyenre szüksége lett volna, igaz, ezek esetleg hozzásegíthették volna egy olyan állás betöltéséhez, amiben viszont már stabilan tervezhette volna jövőjét.

Élete, pályája irányai és poétikai döntései között érdekes összefüggést láthatunk, amelynek alapja egy nagyfokú öntudat (hübrisz?), amely abból állt, hogy úgy vélte, minden műfajt és megszólalásmódot át tud alakítani, meg tud újítani olyan módon, hogy saját képére formálja át azokat, de a közönség számára mégis tetszők maradnak. Azt hiszem, ez elég nagy tévedése volt, s ebből adódott, hogy újításainak legnagyobb részét csak az utókor értette meg és értékelte igazán.

Gyakran minősítik Csokonait a felvilágosodás kori magyar irodalom legjelentősebb költőjeként. Mely szerzők reprezentálják a kor irodalmát, hol helyezkedik el e mezőnyben Csokonai?

Az előbb meghatározott korszakban rengeteg szerző munkálkodott, s mivel ekkor már túlzottan sokáig tartó háborúk nem voltak, az írói munkák, életművek viszonylag jól megmaradtak, még ha egy részük kéziratban is. Csokonai helyzete leginkább az alkotói csoportokhoz

való viszonyával jellemezhető. Azaz kikhez, illetve mely intézményekhez kapcsolódott, bár ugyanennyire jellemző, hogy kikhez nem. Elsősorban a protestáns szellemi hálózathoz próbált kapcsolódni. Közismert jó viszonya Pálóczi Horváth Ádámmal, de tudjuk, Komáromba sem Vajda Julianna miatt ment, hanem azért, hogy Péczeli József váratlan halála után folytassa a Mindenest Gyűjtemény kiadását. Látható az is, hogy a korszakban igen jelentős szellemi erő (tőkét) képviselő katolikus szerzetesi (volt szerzetesi) csoportokhoz nem kapcsolódott, sőt tulajdonképpen az is megállapítható, hogy a felvilágosodáshoz számítható korábbi nemzedékek alkotóiból is elsődlegesen Kazinczyhoz talált utakat. Bessenyeivel vagy éppen Bárócival nem tartott fenn kapcsolatot, pedig az utóbbi szerző prózáiról célkitűzése és tevékenysége több vonásában erős párhuzamot mutatott Csokonai prózájával, s négy évvel még túl is élte a debreceni poétát.

Fontos viszonyítási pont lehet, hogy mennyire tudott bekapcsolódni a gyér, de azért pislákoló folyóirat- és hírlapirodalom áramlásába. Látjuk, hogy többnyire igyekezett megjelenni írásaival, ahol csak tudott, és ez egy másik nézőpontból azt jelentheti, hogy neve nem volt ismeretlen az akkori, folyóiratokat olvasó értelmiségiek előtt. Ez viszont abból a szempontból lesz fontos, hogy saját pályáját és irodalmi pozícióját ez előtt vagy mondhatjuk úgy, ebben az „értelmiségi” közegben képzelte el. Tehát nem egy főnemesi család mellett kiérdemesült nevelői-házitanítói poszton,

Elsősorban a protestáns szellemi hálózathoz próbált kapcsolódni. Közismert jó viszonya Pálóczi Horváth Ádámmal [...].

▲ A Csokonai-émlékszoba plakátja (forrás: Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbál Gyula)

nem olyan személyként, akit érdemei miatt még megtűnnek és eltartanak a kastély félreeső gazdasági szárnyában, ahogypéldául Baróti Szabó Dávid és a Pyber család viszonyát modellezzük.

Összességében tehát nem az a célravezető, ha egy toplistán próbáljuk meghatározni Csokonai helyét, hanem inkább abban az irodalmi mezőben, pontosabban mezőkben, amelyek körülvették, de érzékelhető, hogy ebből a szempontból jól érezte azokat a mozgástereket és lehetőségeket, amik rendelkezésére álltak, még ha nem is tudta kihasználni azokat.

Csokonai Vitéz Mihály nyelvi és poétikai teljesítményét csak az utókor tudta igazán értékelni, ötven-hatvan, vagy még inkább száz év távlatából, amikor már látszott, hogy mik voltak azon újításai, amiket azután a pályatársak és a későbbi költők továbbvittek. Talán nem fölösleges itt emlékezni például Budai Ézsaiás debreceni professzor értékelésére, aki Csokonai halála után úgy vélekedett, hogy az igazán jó verseit még a kollégiumban írta, diákkorában, mert – és érdemes

▼ Csikóbörös fakulacs Csokonai korából, valamint Csokonai pipája (forrás: Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbál Gyula)

[...] nem az a célravezető, ha egy toplistán próbáljuk meghatározni Csokonai helyét, hanem inkább abban az irodalmi mezőben, pontosabban mezőkben, amelyek körülvették [...].

▼ Szabó Vladimír:

Csokonai: A tihanyi ekhóhoz című versének illusztrációja, papír, tus,

30,5×41,5 cm (forrás:

PIM, HUNGART

© 2023)

itt figyelni az érvelésre – később az idegen nyelvi és irodalmi minták elrontották benne a magyar nyelv használatát, s ez versein is meglátszik. Ady viszont már a magyar költő egyik archetipusának látta, aki nyelvi újításaival megteremtette a modern értelem-ben vett magyar költészetet.

Csokonai széles körű, európai kitekintésű műveltsége inspirációs alkotói erőterként is

működött. Kik hatottak rá, kiket fordított, melyek az antik, angol, francia, olasz párhuzamok az életművében?

Mindazok, akiket a korszakban a művelt olvasóközön-ség fontosnak tartott és ismert. Az iskolában tanult, kötelező antik szerzőkön túl a reneszánsz olasz poéták, de még inkább saját korának alkotói francia, angol, német, olasz nyelvterületeken. Fontos figyelembe ven-nünk, hogy a hatás elsősorban a könyveken kereszt-ül, tehát olvasás során valósult meg, nem mozdult el Magyarországról, még Bécsig sem jutott el, mint például Kármán József vagy Kazinczy Ferenc. Európa és az európai műveltség tehát *olvasmányélmény* volt Csokonai számára. Viszont éppen azért zseniális alkotó, mert mindez nem porizú, száraz műveltségi anyagként került át szövegeibe, hanem nagyon eleven és izgalmas, hatásos materiaként. Semmit sem után-zott, hanem mindent transzponált. Magyar hőfokra emelt. Az, hogy Blumauer eposztraversziája hatott rá, csak egy nem túl izgalmas filológiai adat, ha a *Békaeg-érharcot* olvassuk, amelynek történetalakítása, vicces nyelve, szépen formált sorai teljesen lényegtelenné teszik, hogy milyen volt a mintául szolgáló szöveg.

Azt is látnunk kell, hogy a korszakban igen jellem-ző volt, hogy a nagy nyugati nemzetek mintájára a klasszikus antik auktorokat nemzeti nyelven is meg akarták szólaltatni költőink, s ezért teljes Vergiliust, Horatius, Ovidiust akartak a közönség kezébe adni, de legalább is egyes művek egész fordításait. Ezekben az esetekben a művész tolmácsolása volt a szándék, nem egyes ókori szerzők stílusának, alkotói módsze-rének bemutatása. Csokonai nem akart beszállni ilyen versenybe, s nem választott magának olyan auktor-t, amelynek „magyar hangja” kívánt volna lenni. Ez köl-tészetét számunkra mindenképpen kiemeli kortár-sai közül, másrészt viszont saját korában éppen eme mennyiségileg is mérhető teljesítmény hiányában kevesebbre tartották életművét.

Az biztosan kijelenthető, Csokonai érzékeny, az értékekre nyitott és naprakész befogadója volt kora irodalmának.

▼ Csokonai Vitéz Mihály *Dalaskönyvének* borítója 1803-ból (forrás: Déry Múzeum, foto: Czímber Gyula)

Csokonai ars poeticái

Első Csokonai-monográfiám (DEBRECZENI Attila, Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben, Csokonai, Debrecen, 1993) pályaképének egyik célja annak leírása volt, hogy a vidám természetű poéta kollégiumi években létrejött életprogramja hogyan alakult át a Dunántúlról Debrecenbe hazatérő költő munkásságában a bölcs poéta szemléletmódjává, s hogyan formálódott meg ezzel párhuzamosan elképzelése a nationalis poézisről, együtt a honfoglalási eposz költőjének szereptudatával. E pályakép az újabb kutatási eredmények alapján több vonatkozásban árnyalható, módosítható, a jelen írás az újragondolás szándékát és irányultságát kívánja jelezni, amennyire ez az adott keretek között lehetséges.

A Csokonai ars poeticáiról szóló elgondo-lás Bíró Ferenc koncepcióját (*A felvilágo-sodás korának magyar irodalma*, Balassi, Budapest, 1994, 399–437) vitte tovább, egyrészt

arra épített részletes pályaképet, másrészt a nemzeti költészet programjának beemeléssel bőví-tette és transzformálta azt. Bíró Ferenc koncepciójának újdonsága az volt, hogy a korábbi időszak

Debreczeni Attila

▲ A Csokonai család nemesi címerét ábrázoló részlet Csokonai József naplójából (forrás: Déri Múzeum, fotó: Czibmal Gyula)

ideológiai-politikai megközelítésmódját, mely még az attól elszakadni kívánó szerzőket is jellemezte, poétikai-eszmetörténeti értelmezéssel váltotta fel, továbbá nem az egy és igaz Csokonait kívánta megragadni, hanem a pályát a költői program változása jegyében mutatta be. Csokonai, mint monográfiám összefoglaló részében olvasható,

„hatalmas gondolkodói és költői utat jár be. Az érzékenység programos költője a »nationalis poézis« irodalmi programjához jut el; a »vidám természetű poéta« »bölcs poétává« érik; rousseau-i

karakterű, citoyen öntudaton épülő, államközpontú nemzeteszmeje Herderéhez hasonló, nemzet-individuumot középpontba helyező, kulturális identitástudatot megtestesítő nemzetfogalomba tűnik át; az egyetemes kulturális értékek primátusát a nemzeti hagyomány elsődlegessége váltja fel; a természet teleologikus világrendjéből kiszakad és magára marad az ember, mint önálló létező a »nagy minden«-ben. Csokonai életművének meghatározó sajátosságát látjuk tehát a *változásban*, illetve a *változás* fent leírt két fő szintjében. Úgy véljük, nincs egy *változatlan, igazi Csokonai*, amelynek képéhez lehetne a pályától eltérő jelenségeit mérni. Mi inkább az *eszményei folytonosságához ragaszkodó Csokonait* látjuk, aki a változó helyzetekben igyekszik eszményei lényegét sértetlenül, de korszerűen megőrizni és adekvát módon alkalmazni.”

(DEBRECZENI, I. m., 241–242.)

A *vidám természetű poéta* életprogramjáról szóló koncepcióhoz óvatos felvetések azóta kérdőjeleket

Bíró Ferenc koncepciójának újdonsága az volt, hogy a korábbi időszak ideológiai-politikai megközelítésmódját, mely még az attól elszakadni kívánó szerzőket is jellemezte, poétikai-eszmetörténeti értelmezéssel váltotta fel, továbbá nem az egy és igaz Csokonait kívánta megragadni, hanem a pályát a költői program változása jegyében mutatta be.

illesztettek, továbbá egy filológiai felfedezés, a Szatmárnémeti-gyűjtemény néven ismertté vált kézirat felbukkanása a Csokonai-pályakép egészét érintő tanulságokat hozott felszínre. (DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Akadémiai – Debreceni Egyetemi, Budapest–Debrecen, 2012.) Korszakértésem változásától sem függetlenül most úgy látom, hogy az ars poeticák alakulására épülő Csokonai-értelmezést érdemes lehet összekapcsolni egy olyan megközelítésmóddal, mellyel közelebb férközhetünk az életműnek a szakirodalom által hangsúlyozott, de az értelmezésben végül mindig háttérbe szoruló sajátos sokszerűségéhez. A *sokszerűség* Horváth János-i fogalma (HORVÁTH János, *Csokonai. Csokonai költőbarátai: Földi és Fazekas*, Budapest, 1936) nemcsak az egymástól különböző műcsoportok sokféleségében ragadható meg, hanem abban is, hogy egyes művek maguk is a kor

[...] az ars poeticák alakulására épülő Csokonai-értelmezést érdemes lehet összekapcsolni egy olyan megközelítésmóddal, mellyel közelebb férközhetünk az életműnek a szakirodalom által hangsúlyozott, de az értelmezésben végül mindig háttérbe szoruló sajátos sokszerűségéhez.

irodalmisságának különmemű elemeiből épülnek fel, de úgy, hogy nem terem közöttük egység, a szétartás megmarad. A cél az lenne, hogy e sokszerűség meghatározó szempontként az ars poeticák alakulása mellé lépjen. Az életmű e vonását a jelen keretek között egy példa segítségével lehetne talán legjobban érzékeltetni. Említhetném a *Dorottyát* vagy a *Halotti verseket*, mégis inkább a kevésbé ismert és elemzett *Amaryllist* hozom szóba, mert Csokonai különmemű sokszerűségét ebben épp az akkor érvényes ars poeticákkal együtt szemlélhetjük.

▼ Szilágyi Imre: *Csokonai a rézmetszők társaságában*, rézkarc, 2016 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czibmal Gyula)

A mű [*Amaryllis*] felénél tűnik fel az *Arkádiának Lantosaként* aposztrófált Melitesz, azaz maga a költő, Debrecen énekese, akit az előbbiek kérlelni kezdenek, mondjon bús éneket gyászuk enyhítésére, s Melitesz–Csokonai hosszas unszolás után végül énekel egy rövid áriát.

Schraud Ferencné Zeininger Annát 1802. december 31-én temették Debrecenben, Csokonai az ő emlékére írta 1803 legelején idyllumát, mely aprónyomatványként jelent meg Pesten, 1803 nyarán. Alkalmi mű, ahogy Csokonai mondja, „Allegóriás Ecloga”, melyben a férj, az apa és a költő pásztori alakban jelennek meg. A prózában készült dialógus első felében éjszaka a sírnál, a hold fényénél az apa (Thyrsis) és a férj (Milon) szomorúan emlékeznek elhunyt szerettükre (Amaryllisre), éltében és holtában felidézve őt. A mű felénél tűnik fel az *Arkádiának Lantosaként* aposztrófált Melitesz, azaz maga a költő, Debrecen énekese, akit az előbbiek kérlelni

kezdenek, mondjon bús éneket gyászuk enyhítésére, s Melitesz–Csokonai hosszas unszolás után végül énekel egy rövid áriát. A pásztori néven megjelenő szereplők az allegóriás ekloga konvenciói szerint referenciális olvasatot kódolnak a szövegbe, amit felerősítenek a valós személyekre és eseményekre vonatkozó lábjegyzetek. Ahogy az egy rendes alkalmi darabtól elvárható. Az alkalmiság e nagyon is szokványosnak mondható referencialitását azonban néhány mozzanat megzavarni látszik.

Először is maga az előbeszéd, Csokonai szavával élve, a *Mondanivaló*, melyben művét az első magyar idyllumnak nevezi (ahogy a *Dorothyát* az első magyar komikus eposznak). Lehet persze annyi és olyan megszorítással élni, hogy e megállapítás igaznak tűnjön, de valójában nem az, elég csak *A' Tsókokra* és az *Amaryllis* előbeszédében mintaként megjelölt Alexander Pope-műre, a *Daphnéra* utalni, melynek 1801-ben maga készítette el fordítását *Egy Idyllum a' Popéi közül* alcímmel, ugyancsak gyászalkalomra. A vergiliusi mottóval, Gessnerre, valamint Zrínyi Miklósról és Faludi Ferencre való utalásokkal jelzett műfaj történeti kontextus, a nevekkel és címekkel való illetlen bűvészkedés az alkalmi mű alkalmiságának háttérbe szorítására szolgál. Ezért hangsúlyozza, hogy nem barátja az allegóriás eklogának, s ezért használja helyette az *idyllum* fogalmát, melylyel a Kazinczy fordítása által közvetített gessneri hagyományba pozicionálja művét, a *Mondanivaló* leírása szerint a schilleri értelemben vett elégikus érzésmód hangoltságában.

Megzavarja a szokott alkalmiságot a másik paratextuális elem is, a szöveghez kapcsolt tizenöt lábjegyzet, melyeknek csak a harmada tartalmaz referenciális utalást, nagyobbik részük a poeta doctus által közölt botanikai és mitológiai ismeret. Három esetben pedig saját művére utal a szerző, igaz, ezek egyike csak bennfentesek által érthető, s amúgy is kevésbé illik ide (egy tervezett előszavát említi,

▼ Csokonai Vitéz Mihályt ábrázoló fageragvány a Darabos utcai „Csokonai-kapuról” (forrás: Déri Múzeum, fotó: Czimbál Gyula)

Csokonai Vitéz Mihály A' vidám természetű póéta.

Sírhalmok! Gyász Temetőkeretek!
Mellyek örökös Setéttség'
'S Szívet borzasztó Tsendesség'
Mostoha Keb'lében heverték,
Ti bús Melánkóliának
Setétes Völgyei
Hol szomorú Mú'sájának
Áldozott Hervey.

Itt az Érzésnek minden Neme
Még az Élőben is meghal.
Füle tsak tsendességet hall,
A' Semmitől írtódzik Szeme,
A' Tziprus a' Hóld' Fényénél
Árnyékát mutatja.
Egy Sírból kitértorgott Szél
Bádjattan mozgattja.

Szörnyű Környék! mellyhez a' Lélek
Fantáziáin repülve,
Írtódzással megy, 's rémülve
Féhlóttan hátrál vissza vélek.
Szörnyű Környék! kérkedj bátor
Bús lantú Youngoddal:
Isten hozzád gyászos Sátor!
Komor Ánglusoddal.

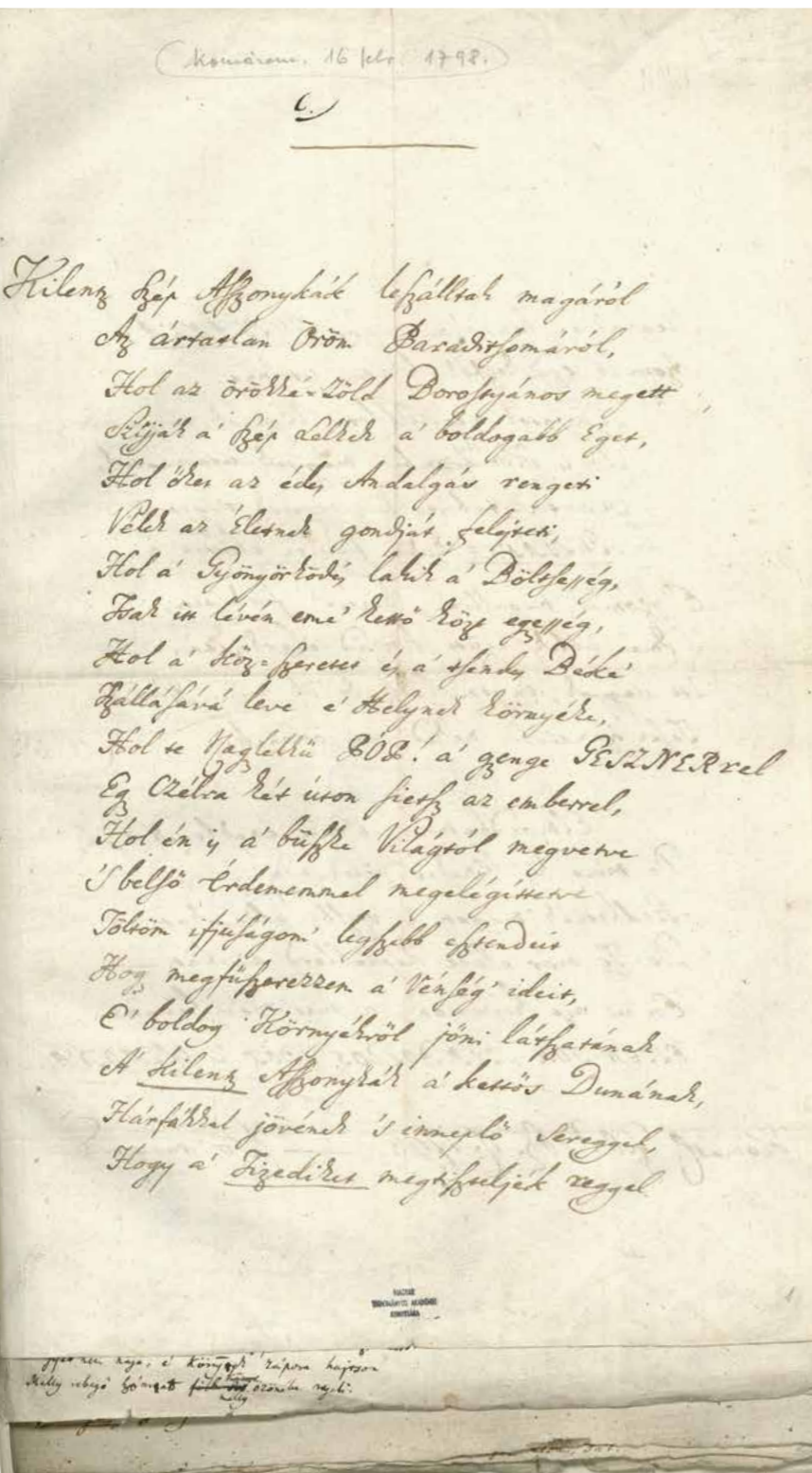
Mások írtóztató Énekekkel
Bögessék bús Obojjokat,
És siralmas Nótájokat
Jajgassák keserves Versekkel;
Keríttse szürke Hesperis
Gőzölgő Fejeket:
Én nem óhajtom eggyeszer is
Követni ezeket.

Nékem inkább olly Koszorú
Kösse felkentt Fejemet,
Mellynek Színe nem szomorú,
'S múlattya a' szebb Nemet:
Ezt a' vidámabb Mú'sáknak,
A' mosolygó Grátziáknak
Fűzzék öszve i' ó'saszínű Ujjai,
Élesszék fel ambróziás Tsókjai.

Nem kell Tziprus, mellyel Racint
Tisztelte Melpómene:
Apró Viola 's Hiattint
Bár Hajamon fénylene!
Apró, és kék Töltésérjei
Ollyak, mint Szépem' Szemei.
Ez kell nékem! – Homlokomat ne érje
Shakspeárnak akónitos Fűzérje.

Így veszem fel víg Lélekkel
Gyengén rezgő Lantomat,
'S majd Kedvesem egy Énekekkel
Lelkesíti Hüromat.
Míg leng az estveli Szellő,
Szárnyán egy Nektárt lehellő
Ró'sában a' kis Szerelmek megszállnak,
És mennyei Hármóniát tsinálnak.

Szívünk elolvadt Részzeit
Élesztjük újj Dalokkal,
Pauzák' únalmas ideit
Édesítyük Tsókokkal.
Ah! a' hives Esthajnalonn,
Így alszunk el egy szép Dalonn,
'S Énekünknek végső bádjadtt Szózatya
Az andalgó Vidéket elaltattya.

▲ Csokonai Vitéz Mihály Komáromi, február 16. 1798 című versének kézirata, első oldal (forrás: MTA Kézirattár)

melyben Kazinczyval kíván vitatkozni, aki hírlapi cikkében a Csokonai egyik versében előforduló babér szót konyhába valónak mondta). Ódáira akkor hivatkozik, mikor Széchényi Ferencet Czenki Napomnak nevezi, alátámasztva Melitesz öngazolóan célzatos kijelentését, miszerint „Lantom még nem zendült meg méltatlanra”. A legkülönösebb a Lilla-kötet

► Csokonai Vitéz Mihály Visszajövetel az Alföldről című versének kézirata (forrás: MTA Kézirattár)

Kassán tervezett 1803-as kiadására való hivatkozása, mely egyértelműen és kizárólag a reklám helye. Ahhoz a részhez kapcsolódik e jegyzet, mikor Melitesz megérkezvén a sírhoz folyvást saját szerelmi bánatát panaszolja a gyászolóknak, akik azonban érdekes módon ezen cseppet sem ütköznek meg, sőt, még az apa kezdi vigasztalni Meliteszt. Az adott helyzetben némiképp morbid szerepcsere és promóció mögött azonban érdemes felfigyelnünk Csokonai önreflexiójára, mely ekkor, pályája 1802–1803 körüli váltópontján régi és újabb ars poeticáit szembesítette, vagy legalábbis helyezte egymás mellé.

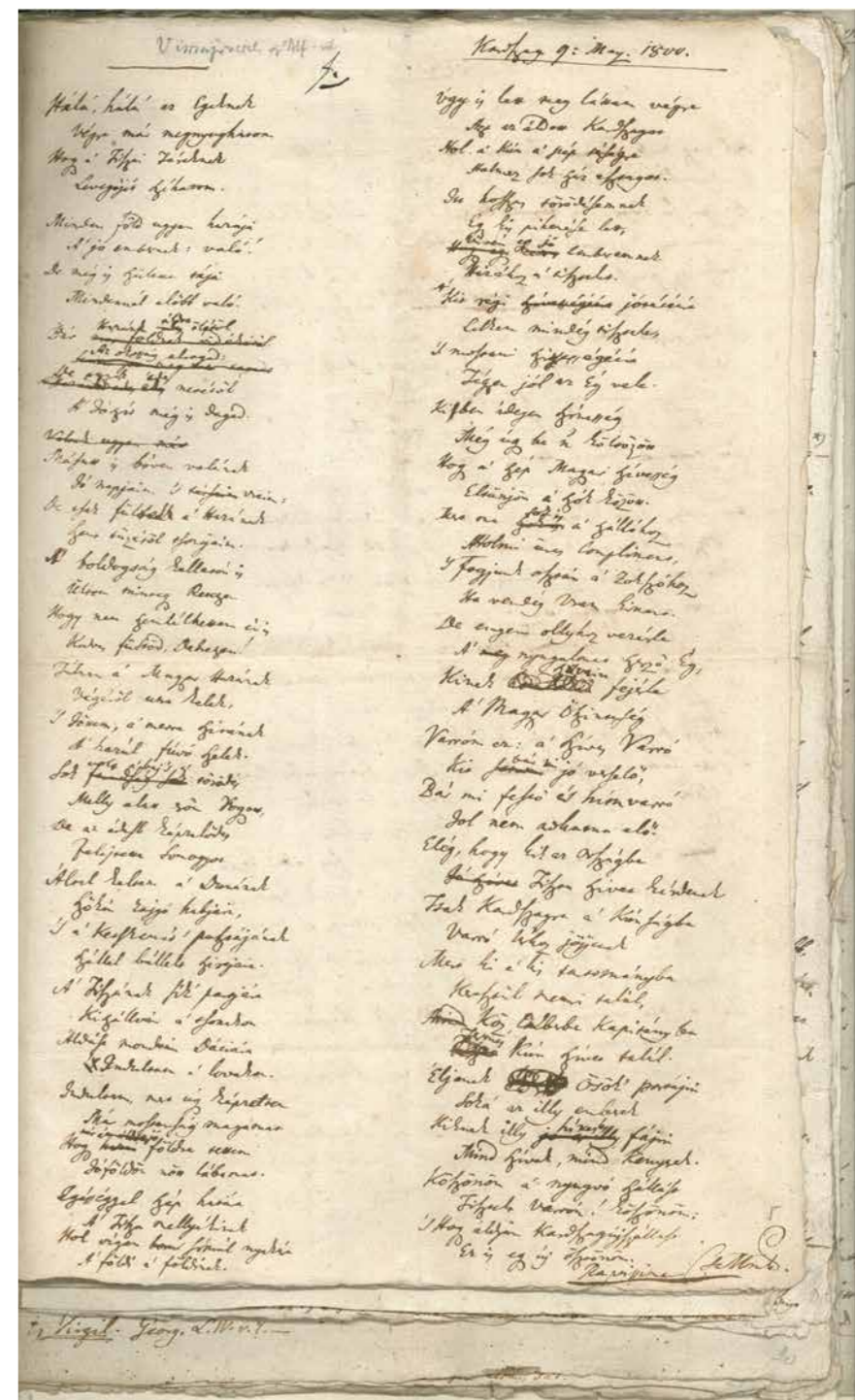
Az Amaryllis szereplői ugyanis a temetés napján éjszaka, holdfényben beszélgetnek a sírnál. Az első lábjegyzet szerint ez az éjszaka a „valóság után van festve”, az ötödik lábjegyzet viszont azt említi, hogy a férj sem felesége halálos ágyánál, sem koporsójánál nem lehetett jelen, s további kérdés, hogy a faluról épp a temetés napján visszaérkezett költő vajon mit is keres éji órán a temetőben. A mű valójában az intenciók ellenére sem igen olvasható tehát a maga egészében referenciálisan, alaphelyzetében sokkal inkább a sírköltészet konvencióit látjuk feltűnni: sírhant, holdfény, ciprusfa, virágok, nevezetesen az éjjel illatozó estike és a halál sugallatától megérintett szomorú halandók. A vidám természetű poéta első felében pontosan ugyanezek a motívumok építik fel azt a költői világot, melyet elutasítva tesz hitet a vers második fele a szelíd öröm poézise mellett. Nincs ez másként az Amaryllisszel nagyjából egyidejű átdolgozás, Az én poézisom természete esetében sem, mely a Lilla-kötetet nyitó versek egyike.

Az Amaryllisben Melitesz–Csokonai nem a sírköltészet hagyományt tagadja meg egy másik költői irány mellett hitet téve, hanem a poézissel látszik leszámolni („az én húrjaim talán nem is ekhóztatják többé a ti halmaitokat”), s a víg öröm világát mint elmúltat jeleníti meg („az Ég mosolygott: Paráditsom nyúlt el előttem”). Hamar kiderül, mindez

Az Amaryllis Csokonai korábbi és újabb ars poeticái mindegyikét felvillantja: a vidám természetű poéta ellehetetlenült életprogramját, a bölcs poéta antropológiai szemléletét és a nationalis poézis jegyében tervezett Árpád-eposz bárdköltői szerepét.

csak költői póz, mely Lilla elvesztése miatt érzett fájdalomát kívánja felnagyítva érzékeltetni, s némi kérése és vigasztalás után visszatér az alkalmi költő feladatához. Az öröm világának költészetéhez azonban már nem vezet vissza út, a költői pozíció a Lilla-kötet zárlatát képező A reményhez végső búcsúzó sóhaját idézi. Így hangzanak el az apa vigasztaló szavai, melyek a fájdalomon való felülemelkedés szükségességét ajánlják a boldogság reményét elvesztő költő figyelmébe. Mint arra az előbeszéd némileg csavaros érvelése felhívja a figyelmet, e szavakat csak illendőségből adta az ő szájába, valójában, a Csokonai más műveivel való szinte szövegszerű egyezés bizonyítja, itt a bölcs poéta hirdeti Az ember a poézis első tárgya ars poeticájának jegyében elgondolt új poézis alaptételét: „Légy érzékeny és erős: olvasd össze az állatot az istennel: 's úgy válik belőled egy nemes valóság, úgy leszel EMBER!” Az e vigasz után erőre kapó Melitesz aztán a gyászoló férj jel állítja magát párhuzamba, s bár előbb a Lilla kötet ajánlóversének motívumaival egyezően jellemzi fájdalmát hölgye elvesztése miatt (vagyis, mint mondja, a hegyeket, síkokat és a Balatont tanította jajgatni), de aztán ezen túllépve már ki tudja jelenteni, hogy „Bárdusa lettem az Árpád' örökjének”, vagyis hogy rátalált a nemzeti költő feladatára, a honfoglalás nagy eposzának létrehozására.

Az Amaryllis Csokonai korábbi és újabb ars poeticái mindegyikét felvillantja: a vidám természetű poéta ellehetetlenült életprogramját, a bölcs poéta antropológiai szemléletét és a nationalis poézis jegyében tervezett Árpád-eposz bárdköltői szerepét. Egy alkalmi mű teszi ezt, mely ugyanakkor folytonosan elbizonytalanítja az alkalmi jelleget a referencialitás egyértelműségének elvételével és a műfaji hagyományok felvillantásával. Az Amaryllisben előttünk áll Csokonai életművének különmemű sokszerűsége: egyben, de nem egységben, kiváltképpen mint maga a korszak a régi századfordulón.

Csokonai–inspiráció

Kemény István

Az érettségén őt húztam szóbelin. Örültem neki, mert jobban szerettem, mint például a romantikusokat. Több versét már hetedik általánosban is észrevétlenül tanultam meg kívülről, pedig nehezen tanulok. Erről beszéltem a bizottságnak: hogy milyen modernnek érezzük, hozzánk szól. Ez 1980-ban volt, amikor a modern szó még igazi aduász volt: minden, ami modern, az jó, ami nem modern, az meg rossz – de annyira rossz, hogy nincs is a modernnek igazi ellentéte.

Szóval dicsértem Csokonait, hogy mennyire szépen, egyszerűen és tökéletes metrumban szól azon a csúnya, nyelvújítás előtti, nehézkes magyar nyelven. Mert persze az se volt kétséges számomra, hogy a nyelvújítás jó dolog volt, a nyelvújítás ellenzői pedig egytől egyig sötét, retrográd bunkók voltak.

A bizottság elnöke meghallgatott, majd megkérdezte: – Na, és mit gondolsz, miért tudott így írni Csokonai? – Zavarba jöttem, mert a válasz nyilván ott volt a tankönyv dőlt betűs részében, de fogalmam se volt, hol. – Nem tudja? – szegezte nekem az elnök kissé

kajánul. – Hát – válaszoltam összeszoruló gyomorral, mert ha még magyarból se kapok ötöst az érettségén, akkor az én életem teljes mélységében és örök időkre könnyűnek találtattam. Valamit elkezdtem dadogni, de az elnök szerencsére belevágott. – Azért, mert zseni volt! – vigyorgott rám elégedetten és jóindulattal. Aztán ötöst kaptam. Meg egy kulcsot Csokonaihoz.

Később a bölcsészkaron megtanítottak kételkedni. Főleg a történelem szakon, ahol akkoriban már nem nagyon hittek az úgynevezett fejlődésben, legalábbis a hurraóptimista tizenkilencedik századi értelemben nem, így a *forradalmi* és az *új* szavak is kaptak két-két macskakörmöt. Onnantól persze a modernség sem volt már számomra egyértelműen pozitív fogalom.

De ha Csokonait előveszem, ma is azt látom: ez bizony modern, a legjobb értelemben. Nem avított, csak régi. Sokkal kevesebb *kebelem* meg *oh* és *ah* van nála, mint az utána jövő tizenkilencedik századi költészetben. Az ő nyelvénél még Petőfi nyelvét is porosabbnak érzem. Sőt: Csokonai nyelve egyáltalán nem is poros. Csillog.

Csokonai és a közköltészet

Csokonai Vitéz Mihály verseinek egy részét már a kortársak is közköltészetként olvasták, énekelték, másolták. Sok alkotás mögött ihletőként vagy mintaadóként csakugyan közköltészeti szövegek bújnak meg, emiatt szókincsük, versformájuk, dallamuk gyakran a debreceni diákirodalommal tart kapcsolatot.

Csőrsz Rumen István

A költő tudatosan játszott ezzel a „belesimító” technikával, s nem meglepő, hogy némely saját munkáját is így kezelte a közönség. Ez a népszerűség átkaként is felfogható, de inkább úgy tekintsünk rá, mint egy fiatal magyar költő sikerére, aki párbeszédet folytat az őt körülvevő hagyománnyal, közösségi tudással a szavak, műfajok, versformák szintjén.

A közköltészethez fűződő gazdag kapcsolatrendszer azt is tükrözi, hogy Csokonai rövid élete alig haladja meg saját diákevei hosszát. Bár tanulmányai megszakadtak, de baráti köre – az idősebb pártfogókon, költőtársakon túl – diákként vagy kezdő értelmiségiként rajzolt szét az országban, s a költőre is diákkorú személyként emlékeztek. Magukkal vitték Csokonai friss divatját, amely ráadásul felekezeten kívüli, tiszta irodalomként hatott.

A közkultúra iránti érdeklődés nem volt magában álló, de Európa más-más vidékein eltérő feladatokat jelentett. Alig két évtizeddel korábban Robert Burns bejárta Skócia szinte egész területét, dalokat gyűjtött, majd azokból költötte tovább saját versei egy részét, dallamot cserélve, így magának a közhangománynak lett interpretátora. Csokonai ezt nem tehette – sem a magyar irodalmi és közéleti viszonyok, sem a populáris kultúra iránti (hazafias vagy csupán egzotikus) érdeklődés hiánya miatt. Munkássága mégis efelé húz, noha saját költői hírnevét nem mások alkotásainak továbbírójaként kívánta megalapozni.

Az *Anakreóni dalok* bevezetőjében (1802, mj. 1806) élénken szorgalmazza a közkultúra megismerését:

▲ Csokonai Vitéz Mihály *Daloskönyvének* részlete (forrás: Déry Múzeum, fotó: Czibmal Gyula)

„Magyarjaim! Literátorok! ne csak a külföldi írókat olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő scytha pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekeskönyveket, a veszekedő predikációkat, a szűr-bibliopoliomon kiterített, szennyes románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád szerencsi táborára [...]”.

(CSOKONAI VITÉZ Mihály *Minden munkája*, II., gond., jegyz. VARGHA Balázs, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 234.)

Vagyis érdemes odafigyelnünk a szájhagyományra, az írástudatlan szegény emberek tudására, mert az a magyarság alapjaihoz vezet vissza bennünket. A ponyvakiadványokra vonatkozó megjegyzés kétarcú: jelentheti azt, hogy ezeket is meg kell ismerünk, mert rejthetnek némi értéket, ám azt is sugallhatja, hogy a „gyarló”, de széles körben terjesztett írásművek helyett a romlatlanabb szóbeliség felé kellene fordulnunk. Tehát a nép *saját* tudásához – a neki szánt ócska kiadványok helyett.

Csokonai gyakran merít a kollektív tudásból, mert benne él, de nem mindennel azonosul. Egyszerre művelője és elszenvedője a közkultúrának, amitől folyamatosan távolodni szeretne. Kihallja belőle a visszahúzó erőt, a provincialitást, miközben maga

is törekszik a populáris kultúra gyarapítására társasági, szórakoztató versei, dalai által. Az ellentmondásos élmények egyszerre otthonosak és feszélyezők számára. Lássunk néhány konkrét példát!

A köznemesi közköltészet sírva vigadása állandó motívum ekkoriban Gvadányi Józseftől Kölcsey Ferencig és Széchenyi Istvánig. A gyászhimnusként énekelt *Rákóczi-nóta* (*Jaj, régi szép magyar nép...*) kétszer is szerepel Csokonainál ironikus helyzetben. A *Békaegérharcban* (1794 k.) egy törbe csalt, vízbe fulladó egér hattyúdalként hangzik el, majd pár évvel később a *Cultura* című vígjátékban (1799) barátai nyaggatására egy közember énekl el, alföldies í-ző tájszólásban, ami Csurgón már önmagában szokatlan lehetett. A rebellis ének miatt az óvatlan ifjú tanár megrovásban részesült. Egy másik hazafias keservest, az úgynevezett *mohácsi nótát* (*Mohács, Mohács, régi vérontás helye...*) szintén két alkalommal idézi. Egyszer a *Békaegérharc* csatába induló egerei énekl – mintha eleve vesztes ütközetre készülne – , dallamára pedig *Egy kesergő magyar* címmel, komoly felhangokkal írt panaszdal.

A közkultúra mindig sok szálon fonódik össze a történelem aktualitásaival. Ezt Csokonai is megtapasztalhatta már kiskamaszként, II. József 1788/1789-es erdélyi és al-dunai hadjárata, akkori nevén török háború idején, amely országos mozgósítással járt. A kényszerűségből vagy kalandvágyból katonává lett fiúk szerelmi búcsúi ihlethették a *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor* című helyzetdalát. A közismert versben az elhagyott lány énekl el búcsúját Jancsától, aki egy szép este váratlanul továbbvonul seregével. Az 1788-as háborút nem kell leírni, elegendő az „elindulván a törökre” sor, illetve maga a kezdősor: „Estve jött a parancsolat”. Ezt ugyanis nem Csokonai találta ki, hanem egy ismert katonapanasz kezdő formulája volt.

A *Búcsúvétel* szerelmi duettje ugyanezt a történelmi helyzetet idézi, de az elváló szerelmesek hűségesküje már nem kíván katonai előzményeket. A szöveg mintája elvégezte ezt a feladatot. A dal valójában Kreskay Imre *Trombitáknak hangos riadását* kezdetű versének továbbköltése; Csokonai fontos szavakat vett át, s talán a dallam is innen ered. A Napóleon elleni inszurrekció idején írt *A becsület s a szerelem* (Komárom, 1797) egyik betétdalára szintén hatott az ének.

Csokonai tréfás és mulatódalai között sem ritkák a közköltészeti hatások. Néha egészen virtuóz módon keveri a jelentéseket. A *Zöld Ferenc, kék Ferenc...* egy

Csokonai gyakran merít a kollektív tudásból, mert benne él, de nem mindennel azonosul. Egyszerre művelője és elszenvedője a közkultúrának, amitől folyamatosan távolodni szeretne. Kihallja belőle a visszahúzó erőt, a provincialitást, miközben maga is törekszik a populáris kultúra gyarapítására társasági, szórakoztató versei, dalai által.

► Rohonczi Judit:

Álomlátás I

(forrás: Budapesti

Illusztrációs Fesztivál

2023 Csokonai-

pályázata, az alkotó

engedélyével)

▼ Csokonai Vitéz

Mihály fuvolája (forrás:

Debreceni Református

Kollégium, fotó:

Czimbal Gyula)

[...] Magyarországon több költészetfelfogás él párhuzamosan, idegenkedve egymástól. Ő és több egykorú költő azzal tudja ezt áthidalni, s kétféle közönséghez szólni, hogy tudatosan két regiszterben írnak.

Levelei tanúsága szerint maga is gyűjtött dalokat, állítólag négyszázötven darabot (épp amennyit később Pálóczi Horváth, talán épp az ifjú barát hatására vagy emlékére). Ebből csak egy diákkori töredék maradt fenn – néhány kezdősor és kotta –, valamint egy-két énekszöveg későbbi tisztázata. Azt mindenképp igazolják, hogy Csokonai jól ismerte a kollégiumi dalkincset. Főként szerelmi dalok és keservesek vannak köztük, például Ányos Pál „Ím, koporsód ajtajánál...” kezdetű éneke, amelyet Csokonai mintaként követett Czindery Pál halálára írt versénél.

Csokonai földrajzi és irodalomszociológiai értelemben is közel élt a kisközösségi versfaragók, az egyedi „köz-költők” világához. Nem azonosult velük, s műveiben ironikusan festi alakjukat. A falusi poéták otrombasága, ugyanakkor önérzetes, rátarti viselkedése mögött az áll, amire Csokonainak hamar rá kell döbennie: Magyarországon több költészetfelfogás él párhuzamosan, idegenkedve egymástól. Ő és több egykorú költő azzal tudja ezt áthidalni, s kétféle közönséghez szólni, hogy tudatosan két regiszterben írnak. Aki ezt elmulasztja, s csak követett Czindery Pál halálára írt versénél.

▼ Rohonczi Judit:
 Álomlátás 4
 (forrás: Budapesti
 Illusztrációs Fesztivál
 2023 Csokonai-
 pályázata, az alkotó
 engedélyével)

▲ Rohonczi Judit:
 Álomlátás 2
 (forrás: Budapesti
 Illusztrációs Fesztivál
 2023 Csokonai-
 pályázata, az alkotó
 engedélyével)

kollégiumi riválisáról, a tudálékos Tóth Ferencről szól: látszólag névnapra köszöntő a lusta fonókat csúfoló nóta dallamára, de antik poétikai szakkifejezésekkel. Bordalainak sok szófurdulata felbukkan a korabeli ivónótákban, tusokban, Bakhushoz szóló kardala például egyszerre követ ógörög mintát és a hegyaljai szüreti szokásdalokat. A Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz pedig (azon túl, hogy egy Kleist-költemény adta hozzá az alapötletet) a magyar szerelmi költészet paródiájaként olvasható. Csokonai saját érzékeny dalát, a Siralom (Gerlicéként nyögdecselek) címűt is kifigurázza azzal, hogy ennek dallamára énekelteti a kulacs-vallomást.

A paraszti vagy köznapi kultúra sok apró eleme felbukkan Csokonainál, de inkább csak a hiteles

környezetrajz jegyében. Idegenkedve figyeli a babonákat, a falusi szokásokat (vénlánycsúfolás, gyógyító praktikák), Szuszmir, a cigány kályhafűtő meséjét alpári szórakozásként mutatja be. A tájszavak iránti érdeklődése sem egyedi, hiszen már Faludi Ferenc is gyűjtötte ezeket, majd Csokonai kortársai közül Pálóczi Horváth Ádám és Kresznerics Ferenc. Félrevezető tehát a kép, amely Csokonait valamiféle korai népköltési gyűjtőként tünteti fel. Inkább egy művelt érdeklődőnek tarthatjuk, aki a szájhagyományt, illetve a populáris írásbeliséget a hazafiúi értékmentés (Révai Miklós) és a „nemzet csinosodása” (Kármán József) program határvidékén értelmezhetette. Durvaságait lehántva, de mélyebb értékeit megőrizve.

Csokonai Vitéz Mihály [Krisztina napra] részlet

„A propos! ejnye lám bizony majd el is felejtetem
Hogy én Uraságtok között Leib Poétává lettem
A' sok Eszem iszom között nem is jútott eszembe
Hogy egy két rozsdás köszöntő vers van itt a Zsebembe
Ez az. – De nem lessz é most már terhekre az Uraknak?
szoktak é jól figyelmezni mikor nagon jól laknak?
– De a' vers meg nem terhelli a' gyomrot sőt azt tartják.
Hogy még appetitust tsinál ebéd végén mint a rák.
– Azért bátran el olvasom ki pedig nem halgatja
Addig flaskót emelgethet, vagy fogát piszkálhatja.
– Addig az olyan gavallér és Kis Asszony egy mással
Discuralhat zúr Zeitvertreib szemmel vagy láb nyomással
– Alúnni is bátran lehet tsak nagyon ne hortyogjon
Lóggó fejével a' versnek tactusára böllogjon
– Urak ma itt mindnyajunktól dupla kedvet kívánnak
Neve napja van a' háznak, és a' ház' Asszonyának
Meg ifjudott mind a' kettő ebb a' két esztendőbe
Mind a' kettő Menyetskésen jár az újj főkötőbe”

szellemesen is, mint Verseghy Ferenc a *Rikóti Mátyás* című elbeszélő költeményben (1804) –, az elszakad a versfogyasztók egyik jelentős csoportjától.

E kettősséget jól példázza a művelt Tempefői és Csikorgó, a fűzfapoéta vitája *A méla Tempefői* című

[...] Csokonai önmagában hitelesítő közkinccs volt, egy közköltészetté vált életmű szinte allegorikus alkotója.

vígjátékban (1793). Ha szócstatájukat allegorikusan értelmezzük, a scientia és az usus, azaz a csiszolt művészet és a gyakorlati művészkedés álláspontja feszül egymásnak. Akár Apollón és Marsziasz párbajának átköltéseként is olvasható. Ugyanakkor a végkicsengés a megélhetés okán a békés egymás mellett élésre fut ki: mindkét poéta válasszon magának saját

közönséget, s éljen meg belőle, ahogyan tud. Csikorgóhoz képest Kuruzs, a *Karnyónéban* (1799) szereplő versgyáros immár saját közegében él, egyfajta kézműves. Nem verseng a magasabb irodalom képviselőjével, hanem boldogan megél a provinciális keretek között, összeférelt verseit a ponyvakiadónak küldi.

Csokonai nem hallgatja el a bosszankodását, hogy a közönség egyenértékűnek tartja a komoly poeta doctusokat és „a Helikon bodzás tövében kézimunkát űző versjártók”-at. Prózai írásai mellett *Búcsú a magyar múzaktól* című, kesernyés versében (1795–1796) panaszkodik arra, hogy képtelenség megélni a magasabb művészetből Magyarországon:

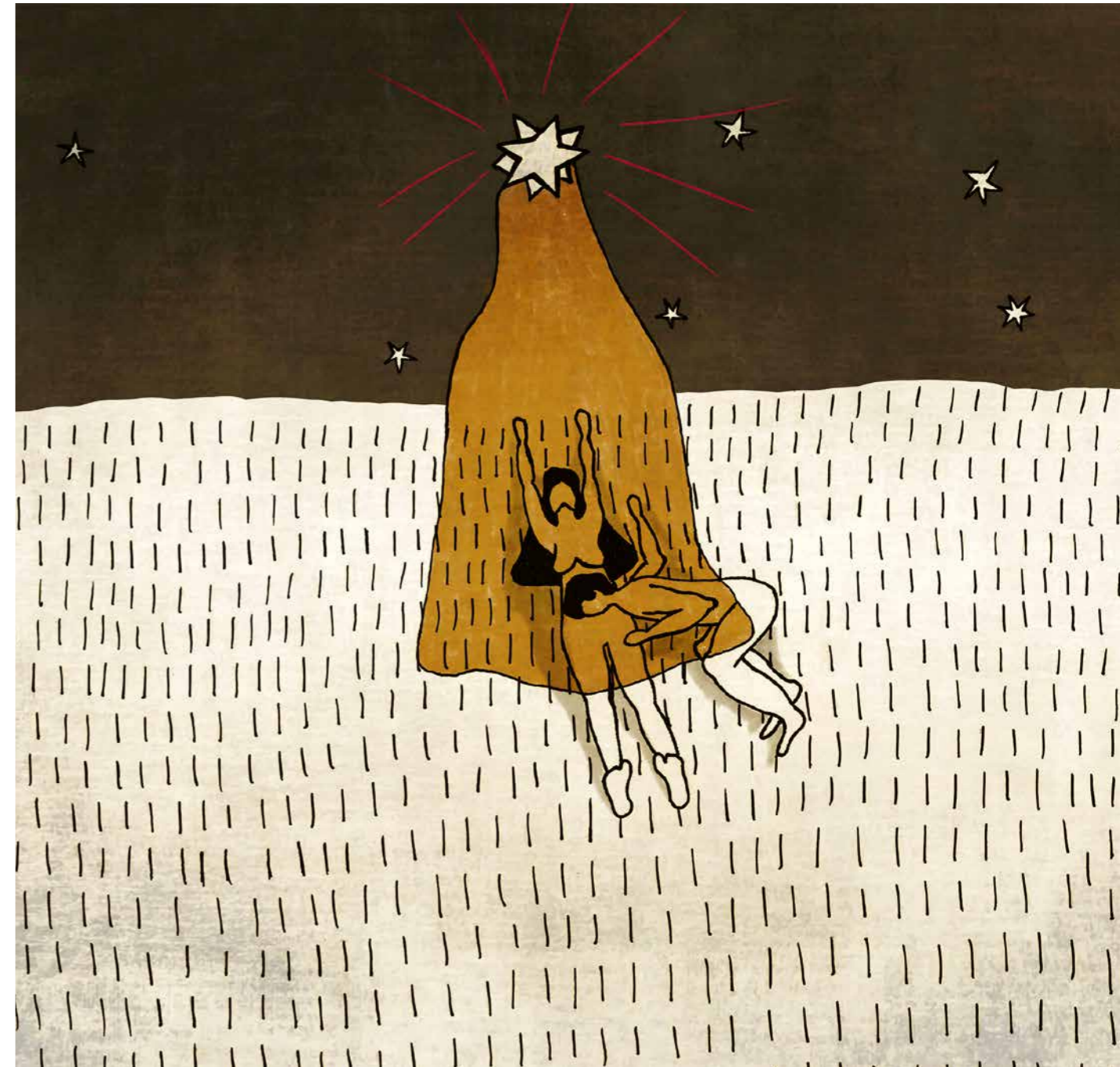
Ki megám a' főből minden Cadentia,
Ha üres erszénnyel ír az ember fia,
'S ha még azt sem kérdik, hogy van é gázsija,
Tsak szorúljon öszve a' jó bagária.

Mit ér örökös hírt nyerni Íliással,
'S falunként élődni tudós köldülással?
Ha nem kérkedhetni semmi Mecoenással;
Jóéjtszakát Múzák Phoebussal 's Pallással!

(CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei*, szerk. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2016, https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_0521_k&hi=B%C3%BAts%C3%BA%20a.)

Csokonai versei a halálát követően húsz-harminc évig vezették a kéziratok versgyűjtemények népszerűségi listáját. A máig közismert *A Reményhez*, a *Tartózkodó kérelem* és a *Szerelemdal...* mellett a divatból kiszorult dalait, például a *Búcsúvételt* vagy a *Habozást* is gyakran másolták. Verseit sokan utánozták, az idős Szirmay Antalra (*Quodlibet* című kéziratában olvasható saját verseire, 1812) éppúgy hatottak, mint a győri diákköltőre, Bodroghy Papp Istvánra (*Faragószék* című kéziratok verseskötetére az 1820-as években).

A következő nemzedékben még erősebb az imitációs késztetés. Arany János *A ványai juhbehajtása* (1835) világosan mutatja a Csokonai-hagyomány jelenlétét, s 1874-ben összeírt *Dalgyűjteményében* több Csokonai-dal szerepel kottával. A 18. századi előd Vörösmarty korai munkáin is érezteti hatását, de még inkább Petőfi első korszakán. Utóbbi ifjú költő Csokonai-szerű imágója (vándorlás, garabonciás lét, borivás) is arra utal, hogy Csokonai önmagában

hitelesítő közkinccs volt, egy közköltészetté vált életmű szinte allegorikus alkotója. Csokonai a popularitáshoz fűződő viszonya miatt is mintaként szolgált. Elődei közül ez a fokú imitáció csak Pálóczi Horváth Ádámmra jellemző, de kettejük hatására a 19. század elejétől általános technikaként kezdik követni. A következő nemzedék, Kölcsey, Vörösmarty, Czuczor Gergely, majd a fiatal Arany és a pályakezdő Petőfi is mintegy Csokonai módszerét követve mernek szó szerinti idézeteket vagy rímzavakat beemelni a közdalokból. Később azonban elfordulnak ettől a technikától: ősdinak és kevésbé eredetinek tűnik.

Csikorgó karikatúrisztikus rokonai tovább élnek Petőfi költőimágójában, Pönögei Kis Pálban, de főleg Arany János Vojtinájában. Ezek költői árnyékfigurák, épp amilyenek Verseghy az öntelt falusi kántort, Rikóti Mátyást ábrázolja. Mind Csokonai, mind ők jól tudhatták, hogy tehetségüket aprópénzre váltva biztos kenyérkereset vár rájuk kisközösségi költőként Debrecenben, Nagyszalontán vagy a Kiskunságban. Ám ha ez az alternatív pálya bármelyiküket beszipantja, a magyar irodalom sokkal szegényebb lenne az önképző, de egymással hagyományláncot alkotó poeta doctusok: Csokonai, Petőfi és Arany életműve nélkül.

▲ Rohonczi Judit:
Álomlátás 5 (forrás:
Budapesti Illusztrációs
Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Csokonai ritmusművészetének zenei háttere

Hovánszki Mária

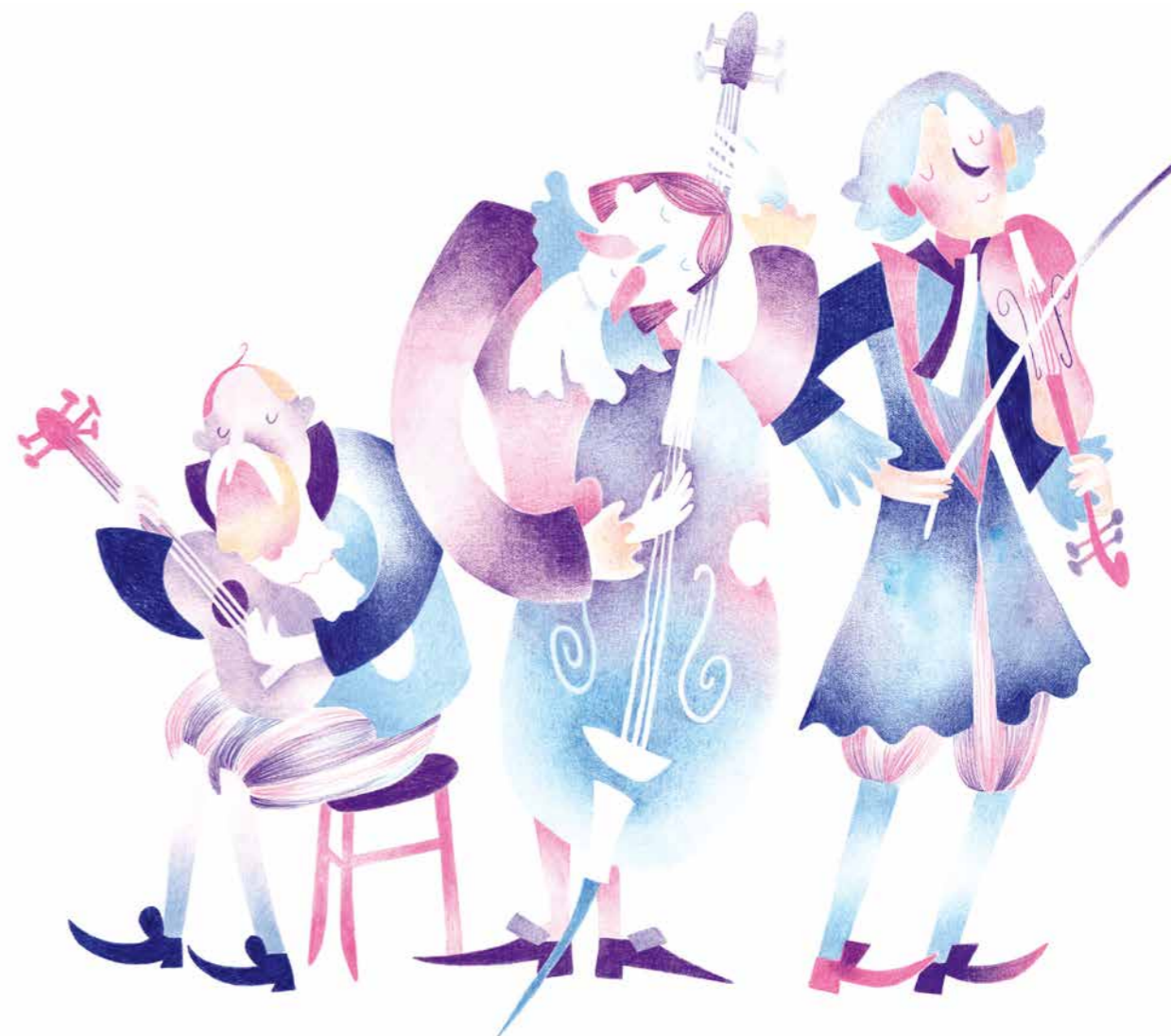
Csokonai lírája, annak formai-prozódiai sokszínűsége és tökéletessége világítótoronyként emelkedik ki korának lírájából. Sokoldalúságának hátterében egyrészt az őt ért különböző kulturális és műveltségi hatások állnak, másrészt alkotói személyisége, mely mindezeket ösztönös formaérzéssel építette be költészetébe. Természetesen szükség szerint kontaminálva, továbbfejlesztve és helyének megfelelő módon újraalkotva ezeket.

Csokonai, miként a 18–19. század fordulóján még mindenki, alapvetően hangzó közösségi létben élt és alkotott. A 19. század közepéig a költemények többségét még éneklésre szánták, illetve a terjedés és memorizálás

miatt a szövegek többsége dallammal együtt élt. Ez különösen a lírai költészetre volt jellemző, hiszen ennek neve maga is *lantot, lanttal előadottat* jelent. Az éneklés mellett a hangzó közösségi lét része volt a közösségi hangos felolvasás, illetve formai

▲ Schnell Fruzsina: *Dorottya, vagyis a dáma diadala a farságon*, 6 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

▼ Schnell Fruzsina: *Dorottya, vagyis a dáma diadala a farságon*, 1 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

játékként a gyakran humorral, paródiával társuló rögtönzés is. Az iskolai műveltség ehhez tette hozzá az írott magaskultúra regiszterét, melynek egy része szintén zenei alapokon nyugodott.

Ha a Csokonait ért költészeti és kulturális hatásokat számba vesszük, akkor a következő kép rajzolódik ki előttünk. A református kollégium egyrészt biztosította számára az antik-humanista műveltséget, másrészt jártassá tette a korabeli nyugat-európai irodalmakban, eszmerendszerekben és formákban. Bár az antik-időmértékes verseket a diákok szövegversként írták, a korabeli gyakorlat szerint a latin nyelvű mintákat, azaz az antik versműfajokat Johannes Honterus *Odae cum harmoniis* (Brassó, 1548) című könyvéből dallamokkal együtt gyakorolták be. Az akkori nyugat-európai költemények egyik része (zongorakíséretes) műdalként dallammal együtt, másik része pedig szövegversként jutott el hozzájuk. Ezek mellett a hivatalos kollégiumi kultúra a liturgikus énekismeretet is biztosította, ami

szintén dallamokhoz kötődött, informális diákélete pedig a populáris, közköltészeti tematikákhoz és verselési módokhoz hozta közel a diákokat. Ami az oktató és szórakoztató költészet névtelen, közösségi és köz-

A 19. század közepéig a költemények többségét még éneklésre szánták, illetve a terjedés és memorizálás miatt a szövegek többsége dallammal együtt élt.

költészeti regisztereit illeti, ezek esetében a gyors terjedés miatt a szövegek és dallamok együttélése, szüntelen egymásra hatása volt jellemző.

A lírai költeményekkel együtt élő, illetve azokra ható dallamok strófa- és ritmusformái rendkívül

Csokonai a költészetet – egyrészt az antik-humanista műfajelméletek, másrészt a korabeli francia és német esztétikák nyomán (Batteux, Marmontel, Gottsched, Eschenburg, Sulzer) – a zenéből eredeztette.

▼ Schnell

Fruzsina: Dorottya, vagyis a dáma diadala a farságon, 2 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

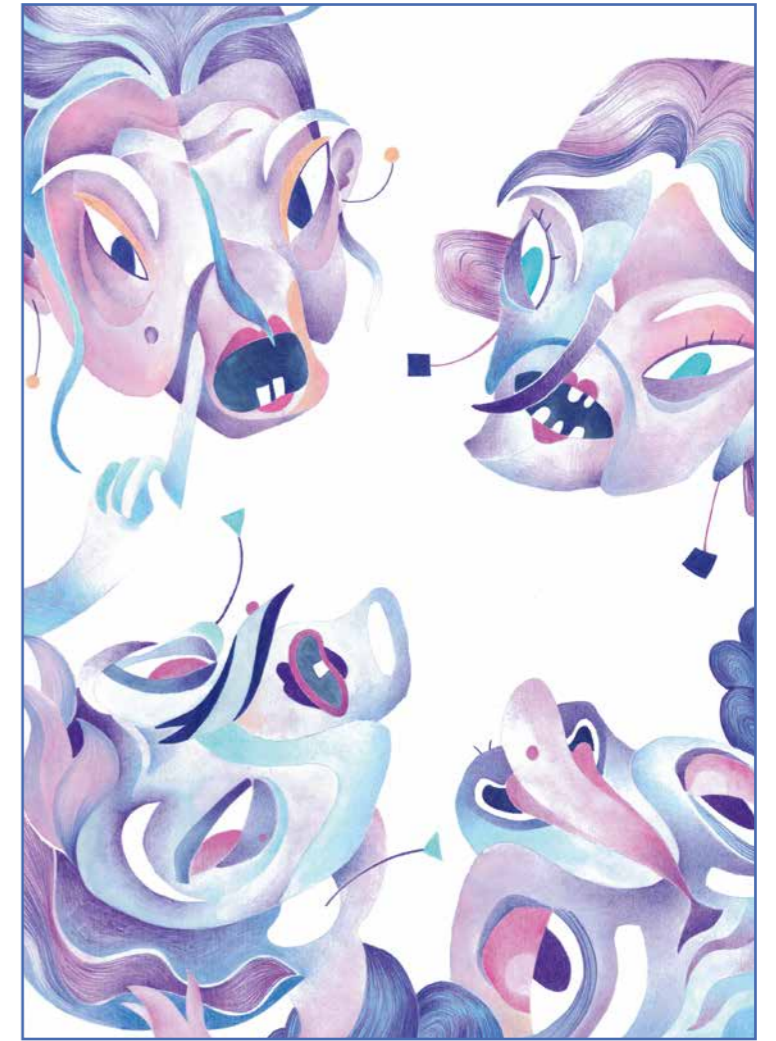
változatosak voltak a 18. század végén. Korábban ez a hagyományos nótautalás szerinti régebbi énekformáknak való megfeleltetést jelentette, azaz egy-egy strófaformához több dallamot ismertek a korabeli befogadók, melyekkel tetszés szerint párosították a darabokat. A dallamok és a szövegek ekkor még állandóan alkalmazkodnak egymáshoz. A dallamok ritmusa egyre jobban illeszkedett a szöveghez, a szövegeket pedig szintén szükség szerint a dallam ritmusának megfelelően alakították. Szöveg és dallam

ilyen együttélését elsősorban régi dallamaink *parlando, rubato* jellege tette lehetővé, hiszen a viszonylag kötetlen ritmus a rájuk írt szövegektől csak a rímre és esetleg a cezúrára való odafigyelést kívánta meg. A külföldi metrikus dallamok tehát ritmusukban átalakulva a hagyományos, szótagszámláló magyar versrendszerhez igazodva honosodtak meg, és csak kevésbé befolyásolták azt.

A 18. század közepétől azonban megváltozott a zenei divat, és a külföldről beáramló dallamokra ritmusváltoztatás nélkül, a dallam eredeti ritmusához szorosan ragaszkodva próbáltak szöveget írni. Ennek hátterében mindenekelőtt az a korabeli társasági, szalonéletbeli divat állt, mely a külföldi mintákat követte. Nyugat-Európában ugyanis a 18. század közepétől – az akkor kibontakozó esztétikai ideál nyomán is – az egyszerű zongorakíséretes műdalok a polgári társas élet részesei lettek. Mivel hazánkban a korabeli szalonélet a nyugat-európai mintát követve formálódott, a zongorakíséretes műdal is divatossá vált, illetve az akkor éledő nemzeti öntudat miatt az 1780-as évektől a magyar nyelvű változatokra is egyre nagyobb lett az igény. Magyar nyelven író zeneszerzők azonban rendkívül ritkák voltak a korban, ezért az új „műfajt” a zeneértő, muzikális literátorok próbálták megteremteni, akik lehetőségeikhez mérten kottamellékletekkel látták el kiadványaikat. A kötött ritmusú dallamra való szövegírás a nyelv korabeli állapota miatt számos prozódiai nehézséget okozott, de a magyar költői nyelv e dallamokhoz alkalmazkodva vált egyre hajlékonyabbá, és fejlesztette ki azt a szimultán verselési rendszert, mely mai nyelvünknek sajátja lett. Alkotásmódjukat tekintve e magyar darabok csak látszatra a nyugat-európai zongorakíséretes dalok (*klavierliedek*) megfelelői, hiszen nálunk nem zeneszerzők zenésítettek meg egy szövegversként született költeményt, hanem költők írtak szöveget egy adott dallamra. Mivel e kiadványoknál a dallam megelőzi a szöveget, a versformát a dallam szerkezete, a ritmust pedig a zenei ritmus határozza meg.

A nyugat-európai hangsúlyváltó verselés elterjedése, és ezáltal a szimultaneitás kifejlődése a magyar versrendszerben – az úgynevezett versújítás – természetesen nem kizárólag a dallamkövető írásmódból származott, de az egyik inspirációs forrása, illetve mankója mindenképpen a modern-metrikus nyugat-európai dallamokra való szövegírás volt. Ez a tudatos nyelv- és ízlésfejlesztés mellett pragmatikus módon ösztönözte, sőt bizonyos értelemben kikényszerítette nyelvünk metrikai rendszerének megújítását.

Csokonai a költészetet – egyrészt az antik-humanista műfajelméletek, másrészt a korabeli francia és német esztétikák nyomán (Batteux, Marmontel, Gottsched, Eschenburg, Sulzer) – a zenéből eredeztette. „A Poézisnak minden nemei között legrégibb és legközönségesebb az énekelhető vagy dallásra alkalmas verselés. [...] minden Dal főképpen éneklésre és muzsika mellé szokott készítődni.” (CSOKONAI Vitéz Mihály, *Jegyzések és Értekezések az Anákreoni Dalokra*, 1803 = Uő., *Tanulmányok*, kiad. BORBÉLY Szilárd – DEBRECZENI Attila – OROSZ Beáta, Akadémiai, Budapest, 2002, 86–87.) A poézis eredetét tekintve tehát nem tért el a korabeli, egyébként évszázadokra visszamenő hagyománytól, de a verselési nemek eredetét illetően már eltérő álláspontot képviselt. A korban ugyanis alapvetően (a rövid, hosszú hangok váltakozása miatt) az időmértékes verselést eredeztették a zenéből, ezért azt történetileg, és általában értékét tekintve is a rímes, korabeli szóhasználat *kadenciás* vagy *sarkalatos* elé helyezték. Csokonai azonban a *sarkalatos verscsinálást* is a muzsikából eredeztette, ezért egyenrangúnak vallotta azt a görög-római versformákkal. Csokonai költeményei nagy részét dallamokra írta: vers- és formaművészete szorosan összefügg muzikalitásával. Ennek legkézzelfoghatóbb és legkiforrottabb példája az 1803-ban, Bécsben megjelent *Muzsikális Gyűjteménye*, mely a Joseph Haydn dallamára írt *A' Pillangóhoz*, a Mathias Stipa dallamára írt *A' Szemrehányás* és a Kossvits József verbunkosára készült *A' Reményhez* zongorakíséretes

kottáit tartalmazza. Ezek már tökéletes prozódiajú dallamra írt költemények, de a fennmaradt kottáknak köszönhetően a költő verselésének fejlődése, idáig tartó útja is jól rekonstruálható.

Az, hogy egy dallamkövető vers ütemhangsúlyos, (idő)mértékes vagy kétszeres verselési formát öltött, a mintaadó dallam izo- vagy heterometrikus voltától, súlyos vagy súlytalan kezdetétől, illetve a ritmus egyenletes vagy variábilis jellegétől függött. Pályája kezdetén Csokonai egészen szorosan követte

▲ Schnell

Fruzsina: Dorottya, vagyis a dáma diadala a farságon, 4 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

A Csokonai-költemények ritmusjátékát jól mutatja, hogy néhány esetben a dallamokat a befogadó ritmusérzéke szerint eltérő ütemmutatóval jegyezték le [...].

a mintául választott dallam ritmusát, egy az egyben megfeleltetve a hosszú-rövid időértékű szótagokat a hosszú-rövid zenei hangoknak. Ha a választott dallam heterometrikus volt, akkor a zenei ritmust teljesen leképező egyedi strófaformák és sorszerkezetek alakultak ki. A cezúrától függően e darabok határozott mérték nélküli költemények (például *A' feléledt Pásztor*) vagy váltakozó metrumú énekek lettek (*Dafnis Hajnalkor*, *Az Ekhóhoz* első szövegváltozata).

▼ Szabó Imola
 Julianna: *Lillához*
távollétemben I
 (a Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023
 Csokonai-pályázatának III. díjasa, az alkotó engedélyével)

A dallamok ütemmutatóból adódó súlyai esősorban ütemhangsúlyos jelleget adtak a szövegeknek. A külföldi háromnegyedes dallamok hármas szótagcsoportokra osztották a verssorokat (*Egy Bétsi Magyar Gavallér*), a páros lüktetésű, többségében hazai dallamminták viszont négy plusz négyes vagy négy plusz hármas osztást adtak a szövegnek (*Tsikó-bőrös Kulats*). 1798 után Csokonai is elkezdett

új mértékes jambusi és trocheusi sorokat írni. Az eljárás lényege, hogy költőink nyugat-európai mintára az időmértékes verslábakban a hosszú-rövid hangok helyett súlyos-súlytalan szótagokat is használhattak (például *Rózsím' sírja felett*, *A Varázssíp* zeneszáma). Ez a magyar nyelv szókezdő hangsúlya miatt ugyan nem volt teljesen leképezhető, de az úgynevezett közös szótag bevezetésével, melyet tetszés szerint vettek rövidnek vagy hosszúnak, ez mégis lehetővé vált. (Közös szótag esetén egy rövid magánhangzót két vagy több mássalhangzó követ. Általában a dallamhangsúlyt követve értelmezték.) Ez a nyugat-európai új mérték vezetett aztán a szimultán ritmushoz, mely az adott dallammintával való játékosságból született. A fentebb említett *Muzikális Gyűjtemény* darabjai már mind ilyenek.

A Csokonai-költemények ritmusjátékát jól mutatja, hogy néhány esetben a dallamokat a befogadó ritmusérzéke szerint eltérő ütemmutatóval jegyezték le, attól függően, hogy ki mit hallott ki, vagy mit szeretett volna erősíteni egy-egy darabban. A Vitéz és Lilla duettjeként megszólaló *Búcsúzás* dallama például kétnegyedben és háromnegyedben is fennmaradt. Míg a kétnegyedes lejegyzések a trocheusi lüktetést emelik ki, Arany János háromnegyedes kottája három plusz hármas ütemhangsúlyos tagolást ad a szövegnek. Fontos, hogy ezeknél nincs jobb vagy rosszabb, igazabb, vagy kevésbé igaz ritmus, hiszen a szövegek a szimultaneitás miatt mindkettőt magukban hordozzák.

Csokonai versformái, strófaszerkezetei, rím-kombinációi, szövegeinek ritmusai végtelenül változatosak. Költői nyelvének hajlékonysága és játékossága többek között a modern-metrikus dallamokra való szövegírásnak köszönhető. E költemények kifejezőereje és prozódiaja természetesen dallamukkal együtt válik igazán élővé, terjeszteni, átadni is ilyen módon érdemes őket.

Költői nyelvének hajlékonysága és játékossága többek között a modern-metrikus dallamokra való szövegírásnak köszönhető.

Csokonai–inspiráció

„[K]ereszten függ Csokonai” – írta róla a *Le Journal*-ban Weöres Sándor. Már életében többször keresztre tapasztották, nemcsak a debreceniek, hanem az egész akkori Magyarország, a haza. Az volt a legvaskosabb szög, amelyet beleütöttek, hogy költőként akart élni, és nem tudott. Gróf Festetics György nem alkalmazta a Georgiconban professzornak, bár a távoli Csurgón a tanárságot neki köszönhetette. Az is elég nyomorúságos állapot volt. Egyik levelében a helyi hatalmasságnak, a gimnázium főntartójának panaszkodik, hogy nem tud fűteni, hideg a szobája, nem tud olvasni, mert nincs gyertyája. Ugyanez a Festetics Csokonai halála után 1818-ban fát ültetett az emlékére. Ilyenkor mit gondoljunk? Adott volna neki tűzifát, tisztességes hivatalt életében, nem halálában egy kegyes, szentimentális jelet.

Halála után fanyalogtak, sok rosszat mondtak rá. Döbrentei Gábor azt írta róla: „gugás [golyvás] halálon siránkozó vén pásztorasszony”. Szemere Pál szerint *A reményhez* című versében szörnyű a *bájoló lágy trillák*, a *tarka képzetek*. Bajza József szerint Csokonai a *nem nemesben* gyönyörködik. Még Kazinczynál is hasonlót olvashatunk: „Nincs kezemben a' Csokonai

keze írása [...], mellyet Tóled [t. i. Sárközy Istvántól] veszek, undorodások közt olvastam-el. Mit akart ő ezzel a' fertelmes darabbal?” Más levelben ugyancsak Kazinczy azt írja Pápay Sámuelnek, a jeles tudósembernek, hogy „Rajta [Csokonain] nagyon kiteszlik az a' fatális ízlés, a' mit mendikánságnak nevezünk”. A mendikáns a református kisdíák, aki a nagyobbakat kiszolgálja, a diákok közt a legalacsonyabb rangú, a csizmatisztító. Csokonai ízlése csizmatisztítói ízlés.

És mit írt róla Kölcsey Ferenc 1815-ben munkáinak kritikai megítélésekor? Fő szempontja: egy költőről sem lehet elvakultan írni: „nem az dicséretük igazán, akinek hibái is vakon imádtatnak”. Kölcsey csakugyan nem imádja vakon. Amit mi – ma – nagyra tartunk benne, szerinte Bürgertől való. Komédiáíról is megvan a véleménye: „Aki valaha a Karnyónét, a Gerson du Malheureux-t, s a Méla Tempefőit olvasta, nem tudja, mely varázslat tette őt által a mesterség szép köréből” ide, az alacsonyságok körébe. Végző konklúziója: talán ha kedvezőbb körülmények közt élt volna, ha talán tovább él, akkor többre vihette volna.

Mi Ady Endrének adunk igazat: Csokonai Balassa után az első magyar poéta, a legelső modern és magyar intellektuel.

Győri
 László

„a' föld [...] mint félérésű tzitrom [...] lógg, a' nagy semminek ágán

Kovács Veronika: A tél, részlet (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

A tudós poéta

Milyen utakat nyit Csokonai-képünk aktualizálásához a felvilágosodás eszmevilága? Hogyan formálódtak ezek a szellemi hatások a költő alkotói műhelyében? Balogh Piroskával, az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet habilitált egyetemi docensével, a 18–19. század irodalom-, esztétika- és tudománytörténetének szakértőjével ezekről a kérdésekről beszélgettünk.

Molnár
Krisztina

Csokonai univerzumában nemcsak az időszaak összes művészeti irányát találjuk meg, hanem a korabeli műveltség ismeretanyagát is. Ez az enciklopédikus stratégia mit árul el Csokonai szerzői karakteréről?

A 18. századi tudományosság kapcsán valóban joggal asszociálunk az enciklopédizmusra, amelynek egyik legjelesebb alkotása a Diderot és D'Alembert által szerkesztett, 1751 és 1772 között megjelenő Nagy Francia Enciklopédia volt. Ha azonban ennek eredeti címére – *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, vagyis *Enciklopédia, avagy a tudományok, művészetek és mesterségek racionalista rendszere* – vetünk egy pillantást, látnivaló, hogy ez a kísérlet az intellektuális tudás némileg adatbázisszerű, univerzalitást, egyetemes igényt hordozó gyűjtését és rendszerezését célozza. Olyasfajta törekvés tehát, mint a korszakban gyakran felbukkanó kísérletek az univerzális, egyetemes nyelv megalkotására. Leibniz híres egyetemes nyelvtervezete jól mutatja, hogy e nyelvek kizárólag intellektuális logikán alapulnak, mindenfajta szimbolikus homálytól és kétértelműségtől tartózkodó, afféle korai programnyelvek, amelyek információközvetítésre talán alkalmasak, de a tényleges emberi kommunikációban mégis működésképtelennek bizonyultak. De vajon egy költő pontosan definiált tudást akar elsősorban közvetíteni? Akadnak persze olyan költők, akiknek ez is céljuk, nem véletlenül népszerűek ekkortájt a tanköltemények. Csokonai műveit

olvasva azonban, a mögöttük felsejlő széles körű ismeretanyag ellenére, ritkán érzek effajta, a szövegekből sütő didaxist – furcsa is lenne ez egy olyan költőtől, aki szerint „úgy csap a poéta széjjel, / Mint a sebes villám setétes éjjel; / Midőn teremt új dolgokat / S a semmiből világokat.” (*A' Magánossághoz*) A Csokonai-életmű tarkaságát és intellektuális igényességét inkább egy olyan korszakjelenséghez kapcsolnám, amelyet a szakirodalom újabban az antropológiai esztétika terminussal ír le. Az esztétika itt a mainál tágabb, Alexander Gottlieb Baumgarten híres, 1750-es *Aesthetica* című kötetében leírt módon értendő, azaz az érzéki megismerés tudományaként, és az a felismerés rejlik mögötte, hogy az emberi

Fotó: Czímber Gyula

[...] az, hogy Rousseau gondolatai *Az Estvében*, Mandeville ötletei az *A' Pillangó és a' Méh* dialógusában felismerhető módon megjelennek, nem valamiféle utánkövető eklekticizmusként [...] azonosítható.

► Csúcs Ferenc: tudás sosem vegytisztán racionális, logikai alapon rendeződő ismerethalmaz, az emberi megismerés pedig nem kizárólag intellektuális folyamat: az érzékeknek, érzeteknek, érzelmeknek is alapszerepe van benne.

Említene egy Csokonai-verset példaként?

Egy intellektuális kijelentésnél – például: a babona káros az emberi társadalomra – mennyivel komplexebb módon lát rá az olvasó erre a jelenségre, ha egy érzékletes, sokszínű kép – adott esetben egy nyüzsgő-mozgó keleti város, Konstantinápoly lakóinak furcsa, egzotikus, számmunkra érthetetlen szokásai, viselkedése – szinte láthatóvá, elevenné teszi azt előtte, mégpedig túlmutatva magán a tételen, és érzéseket, kérdéseket ébresztve! Ahogyan a *Konstantinápoly* című versben a kép finom részletgazdagságával serkenti a kíváncsiságot is: vajon miért uralja minden irracionális mellel a babona mégis tömegek lelkét, miért nyugtáznak le minket minden érthetlenségük ellenére e konstantinápolyi furcsaságok, vajon a babonaság valóban kioperálható belőlünk a ráció sebészkesével? Az ilyenfajta eleven érzékletességhez pedig változatosság, variabilitás kell: ezt a korszak Csokonai által is olvasott esztétikai kézikönyvei, többek között Szerdahely György Alajos esztétikatankönyve is alaptételként rögzíti, azaz a varietas iránti igény valóban kódolva

van a korszak irodalomszemléletébe. És hogy az ez iránti vonzódás Csokonai karakterében mennyire volt jelen? Ne feledjük, ez a karakter egy fikció, amelyet a tarka Csokonai-szövegek alapján mi magunk konstruálunk! Az bizonyos, hogy az én olvasatomban megelevenedő szerző érti és élvezi a változatosságot, virtuóz módon, örömmel játszik vele.

Csokonai filozófiai fogékonyságát mutatja, hogy már pályakezdőként is gondolt fordított költői életervének gondolati megalapozására. Kik hatottak rá a korabeli bölcselők közül, és melyek az életmű gondolati vonulatainak legfontosabb művei?

Felütvé csupán *Csokonai költeményei* negyedik kritikai kiadáskötetének névjegyzékét, filozófusok hosszú sorát találjuk itt Platontól Kantig, Lucrétiusától Holbachig. De az, hogy Rousseau gondolatai *Az Estvében*, Mandeville ötletei az *A' Pillangó és a' Méh* dialógusában felismerhető módon megjelennek, nem valamiféle utánkövető eklekticizmusként, eredetiben vagy másutt olvasott tézisek felmondásaként azonosítható. És nem is csak arról van szó, hogy a nyelv váltás már önmagában is kontextusváltást jelent, bár ez sem elhanyagolandó: csupán azzal, hogy Holbach *A természet rendje* című művének egyik részletét *A természeti morál* címmel fordítja le Csokonai, az eredeti, determinisztikus filozófiai

A Csokonai-életmű tarkaságát és intellektuális igényességét [...] egy olyan korszakjelenséghez kapcsolnám, amelyet a szakirodalom újabban az antropológiai esztétika terminussal ír le.

► Ferenczy István:
Csokonai Vitéz Mihály,
márvány, 1818 (forrás:
Debreceni Református
Kollégium, fotó:
Czimbal Gyula)

► Izsó Miklós:
Csokonai Vitéz Mihály,
bronz, 77,5×29×30 cm,
1866 körül (forrás:
Debreceni Református
Kollégium, fotó:
Czimbal Gyula)

Csokonai Vitéz Mihály Constantzinapolly részlet

„Mennyi Kints óh Muzsám! melly sok gyöngy 's patyolat,
Mennyi Nép! mellyet visz tsak egy parantsolat!
A Tágas uttzákon sok veres sejembe
Öltözött Törökök találkoznak szembe
Kevellyen ugrattyák az Araps paripat
Sziván Asiai dohánnyal tölt pipat.
Tsillámló Kardjoknak gazdag briliantya
Az oltsó aranyat meg vetéssel szántya.
Itt néz ki egy Dáma de irigy fátyola
Minden szépségeket töllünk béburkola.
Jer Musám láthatsz még sok száz szebbet szembe
Hogyha bé mégy ama firhangos harenbe
Ez olyan Magazin vagy inkább kalitka
A mellybe tsirippol a' Császárnak titka
Olly templom sekrestye mellyben a' Zultánnak
Eröt egéséget sok Hívek kívánnak”

rendszernek egy új, emberközpontúbb, vitalista értelmezési lehetőségét villantja fel. Amikor pedig az ebben megfogalmazott tételek némelyike felbukkan *Az Álom* című vers építőköveiként, összeolvadva egy kantianus álomértelmezéssel, már egy művészi konstrukció részét alkotják, amely nem a természet rendszerére, hanem a költői képzelet ontológiai erejére kérdez rá: „a koporsó után éppen azt képzelem, / Ami bölcsöm előtt történt vala velem”. És bár attól függően, hogy filozófiai utalást vélünk bennük felfedezni, a *Marosvásárhelyi gondolatoktól* a *Halotti versekig* számos Csokonai-művet fel szoktunk címkézni a *gondolati líra* vagy *filozófiai költemény* megnevezéssel, ez inkább csak arra utal, hogy e verseknek van egy olyan lehetséges olvasata, amely erősen kapcsolódik bölcséleti konstrukciókhoz, azokat megidézi. Ugyanakkor a nem épp filozofikus vígeposzként számontartott *Dorottya, vagyis a' dámák' diadalma a' Fárságon* is olvasható a platóni ideatan virtuóz kritikájaként.

A vallásos világmagyarázat és az emberi megismerőképesség dilemmájának egyik forráspontja a lélek halhatatlanságának problémája. A metafizikától ifjúkorában elforduló költő milyen szellemi utat jár be utolsó monumentális költeményében, hogy választ találjon a „kérdések kérdésére”? Én úgy látom, hogy a Csokonai-művekben megfogalmazódó elfordulás a metafizikától nem valamiféle doktrinér elutasítás, amely egy új teóriát kíván régiek helyébe állítani, és nem is csupán egyéni vagányság. Sokkal inkább egy szemléleti fordulat, amelynek megvannak a maga ösztönzői a korszak vallási és filozófiai világában. Elég a 18. század protestáns kultúrájában elterjedt pietizmusra utalni, amely elutasítja a dogmatikus vitákat, teoretikus képzeteket, helyette a hit

[...] a nem épp filozofikus vígeposzként számontartott *Dorottya, vagyis a' dámák' diadalma a' Fárságon* is olvasható a platóni ideatan virtuóz kritikájaként.

hétköznapokban történő, érzelmeket mozgató, tapasztalatokban testet öltő, személyes megélésére összpontosít – jó példát adnak erre a Csokonai által is ismert Christoph August Tiedge művei, vagy Schedius Lajos János értekezése az *Uránia folyóiratban* a vallás szép, magával ragadó, azaz esztétikus voltáról. De ugyanezt az utat jelöli ki a tudományokban az ekkor újraéledő, Francis Bacon javaslatához kötött irány, amely a tapasztalati megismerés és az indukció elsődlegességét, a kísérletező jelleget emeli ki; és a filozófiában az angol szerzők és Immanuel Kant által reprezentált kritikai irány, amelyre élénken rezonál a Csokonai a kérdések kapcsán ugyancsak ható Moses Mendelssohn *Phaedonja*. Nem véletlen, hogy Csokonai a *Halotti versek* című, összegző művéhez a fenti ösztönzésekkel egybehangzóan Rousseau *Émile*-jéből választott mottót: „Nem akarok veled vitatkozni, nem is akarom megkísérteni, hogy meggyőzzelek, elég, ha elédbé tárom, a mit szívem egyszerűségében gondolok.” A költemény az „emberiség mérész szószóló”-jának *okoskodások* minősítést viselő fejtegetéseitől

Csokonai Vitéz Mihály Halotti versek részlet

„Oh! halál te szelíd álomnak testvére
Mikor vetsz örök Zárt szemem fedelére?
Mikor száll testemre az a' vég nyugalom?
A' mellyel örökre biztat a' sír-halom?
Hogy a' semmiségbe létem vissza száljon,
Belöllem tsak egy por és tsak egy név váljon?
Elalszom mint fáradt, 's úgy fogok aludni,
Hogy arról semmit sem fogok magam tudni,
Mert a' mit beszélnek a' meg holtak felől,
Hogy holmit tsinálnak még sírjokon belől,
Azok az élőknek setét álmodási,
Mert tsendesek minden halottak alvási;
Mélyen alusznak ők, 's mi a' kik eszmélünk,
Ő róllok álmokat látunk és beszélünk;
Alusznak? de ugyan lehet é az álom?
Én az álmot élet nélkül nem találom;
Hiszem ha porrá lész a' mi por, füst vala,
Tsak semmivé válik a' mi semmi vala [...].”

[...] a Csokonai-művekben megfogalmazódó elfordulás a metafizikától [...] egy szemléleti fordulat, amelynek megvannak a maga ösztönzői a korszak vallási és filozófiai világában.

Sokrates, ezután egy *haldokló keresztyén*, és végül a versben siratott halott, gróf Rhédey Lajosné, a *megebóldogult asszonyság* monológját olvassuk. Míg az első beszélő számára a halál csupán egy teoretikus probléma, a lapp harcos már közeli halálát érezve mondja monológját, a három filozófus a haláluk előtti pillanatban szólal meg, a haldokló keresztyén a halál épp általa megtapasztalt folyamatát rögzíti, a megebóldogult asszonyság pedig a halálon túlról, a sírból beszél.

És mintha a kérdés is átalakulna időközben...

Igen, az emberiség szószólója még általában, dogmatikus síkon beszél a lélek halhatatlanságáról, míg a többi, a halál megtapasztalásához egyre közelebb kerülő beszélő egyre inkább saját, személyes, megéleendő vagy megélt tapasztalatként viszonyul hozzá, így a kérdés ekkor már sokkal inkább az, vajon a saját, személyes, individuális emberségünk megéléséhez hozzátartozik-e, hozzátesz-e valamit a lélek halhatatlanságába vetett hit. Az, hogy a megebóldogult asszonyság a síron túlról megszólal, nem racionális bizonyíték a lélek halhatatlanságára, hanem a költői (és olvasói) képzelet megelevenítő játéka. Azonban ez a játék felhívja valamire a figyelmet. A halott grófné mindvégig, folyamatosan azokról az érzelmekről, érzésekről

indul, és a szövegbe beiktatott monológok révén egyre személyesebbé, és ezáltal revelatívabbá válik: előbb népek képviselői, többek között egy lapp harcos, majd három filozófus, (a fikatív) Atheus, Confucius és

szól, amelyek férjéhez, itthagytott szeretteihez fűzik, megindító retorikával érzékeltetve azt: hogy a lélek halhatatlan-e, nem tudható, az viszont bárki által megtapasztalható és érzékelhető, hogy az egymást

▲ Csokonai Vitéz Mihály (ismeretlen festő, forrás: Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbal Gyula)

[...] a Csokonai-életmű mögött markáns és részletesen körvonalazott poétikai program sejlik fel, amelyet e tudós poéta korszerű korabeli filozófiai, esztétikai, antropológiai, szenvedélyelméleti koncepciók kérdéseire és felvetéseire alapozott [...].

[...] a Csokonai-életmű számos ponton bekapcsolható a felvilágosodáskutatás nemzetközi diskurzusaiba [...].

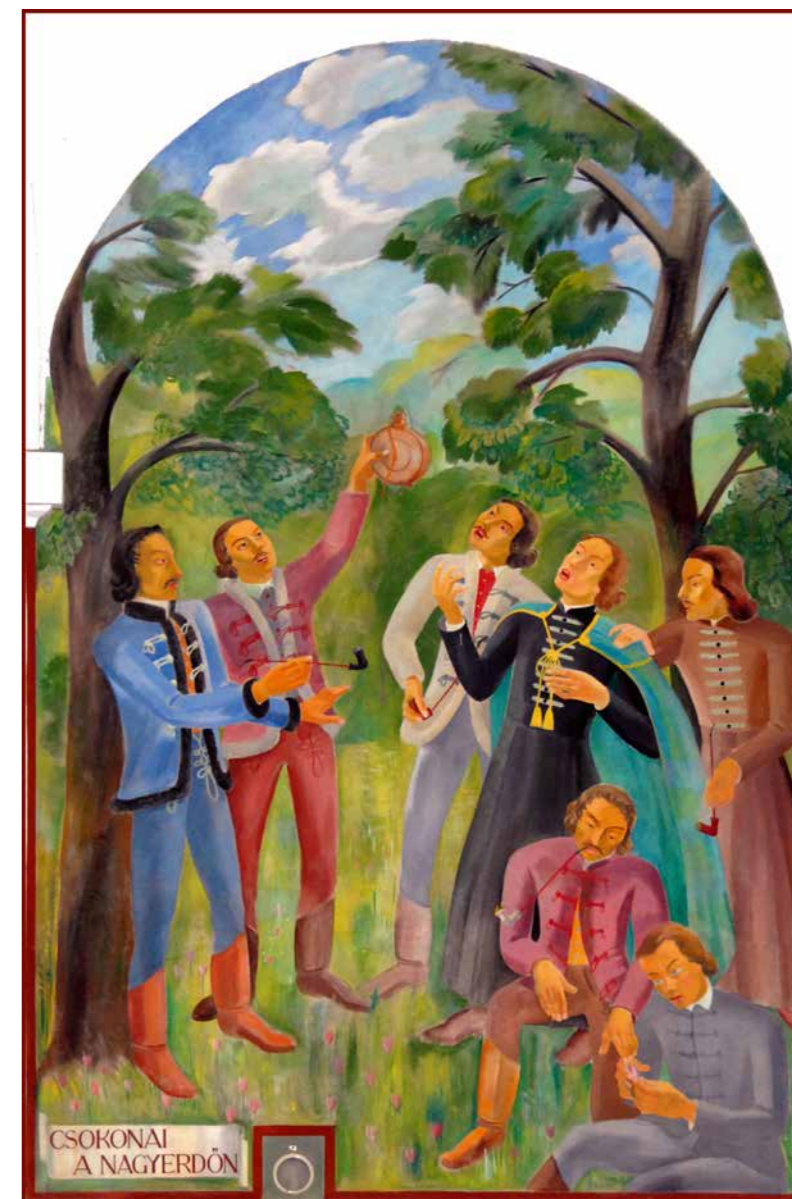
szerető embereket (lelkeket) összekötő kapcsolat képes túlélni a halált. Nagyon szép példa ez arra is, Csokonai hogyan fordítja át minket, olvasókat is bevonó, húsbavágó esztétikai tapasztalattá azokat az elméleti, filozofikus kérdéseket és téziseket, amelyek érdeklődését felkeltették.

A recepciótörténet felől nézvést a kortárs Csokonai-vizsgálatokban mennyire meghatározó értelmezési keret a felvilágosodáskutatás?

A recepció első százötven évét – Dombó Mártontól vagy Kölcsey Ferentől kezdve egészen Horváth Jánosig – az az alapkérdés uralja, hol van Csokonai helye az éppen aktuális nemzeti kánonban: hogyan viszonyul Csokonai életműve a népi kultúrához, a népiességhez; hogyan és milyenfajta regionalitást (debreceniség) képes nyelvi-kulturális kódokkal képviselni és alakítani; milyen műfajokat és stílusjegyeket tud integrálni a magyar nyelvbe és a magyar irodalomba. A 20. század második felétől azonban, bár e kérdések továbbra is fontosak és vizsgálандók maradtak, fokozatosan újabb dimenziók nyíltak meg a Csokonai-kutatásban. Szilágyi Márton monográfiája rámutatott arra, hogy a Csokonai-jelenség szociológiai háttere erőteljesen rákérdez olyan, máig aktuális problémákra: mit is jelent írónak lenni, foglalkozásnak tekinthető-e ez egyáltalán, milyen jogai vannak a szerzőnek műve irányában, jogosult-e fizetésre érte, hogyan tud kapcsolódni a meglévő társadalmi intézményekhez, van-e az írásainak gazdasági vagy épp imázsképző funkciója. Szauder József pedig többször utalt arra, amit később Debreczeni Attila, majd Laczházi Gyula már rendszerezetten és revelatíván megmutattak Csokonai-értelmezéseikben: a Csokonai-életmű mögött markáns és részletesen körvonalazott poétikai program sejlik fel, amelyet e tudós poéta korszerű korabeli filozófiai, esztétikai, antropológiai, szenvedélyelméleti koncepciók kérdéseire és felvetéseire alapozott, és ebben a széles körű ismereti háttérben éppúgy helye volt Háfiz perzsa költő műveinek, mint a népi vénasszonysúfólóknak. Ez a folyamat nem összefüggés nélkül, párhuzamosan

zajlott az életmű modern textológiai koncepción nyugvó, részletes kommentárokkal kiegészülő kritikai szövegkiadásokban testet öltő feldolgozásával. Láthatóvá vált tehát, hogy a Csokonai-életmű számos ponton bekapcsolható a felvilágosodáskutatás nemzetközi diskurzusaiba: a Kant-recepció vagy William Jones életművének kutatása éppúgy nyer Csokonai verseinek vagy jegyzeteinek ismeretével, mint ahogyan Csokonai írásaiban is új értelmezési alternatívákat nyit e szerzők ismerete.

▼ Gáborjáni Szabó Kálmán: *Csokonai a Nagyerdőn* (forrás: Debreceni Református Kollégium, HUNGART © 2023)

Csokonai Vitéz Mihály Egy tulipánthoz

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt:
Te vagy orvos a sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Lobogó hajnali tűz;
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek csókjaidért.

Csokonai Vitéz Mihály Tartózkodó kérelem

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal,
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszóért.

Csokonai–inspiráció

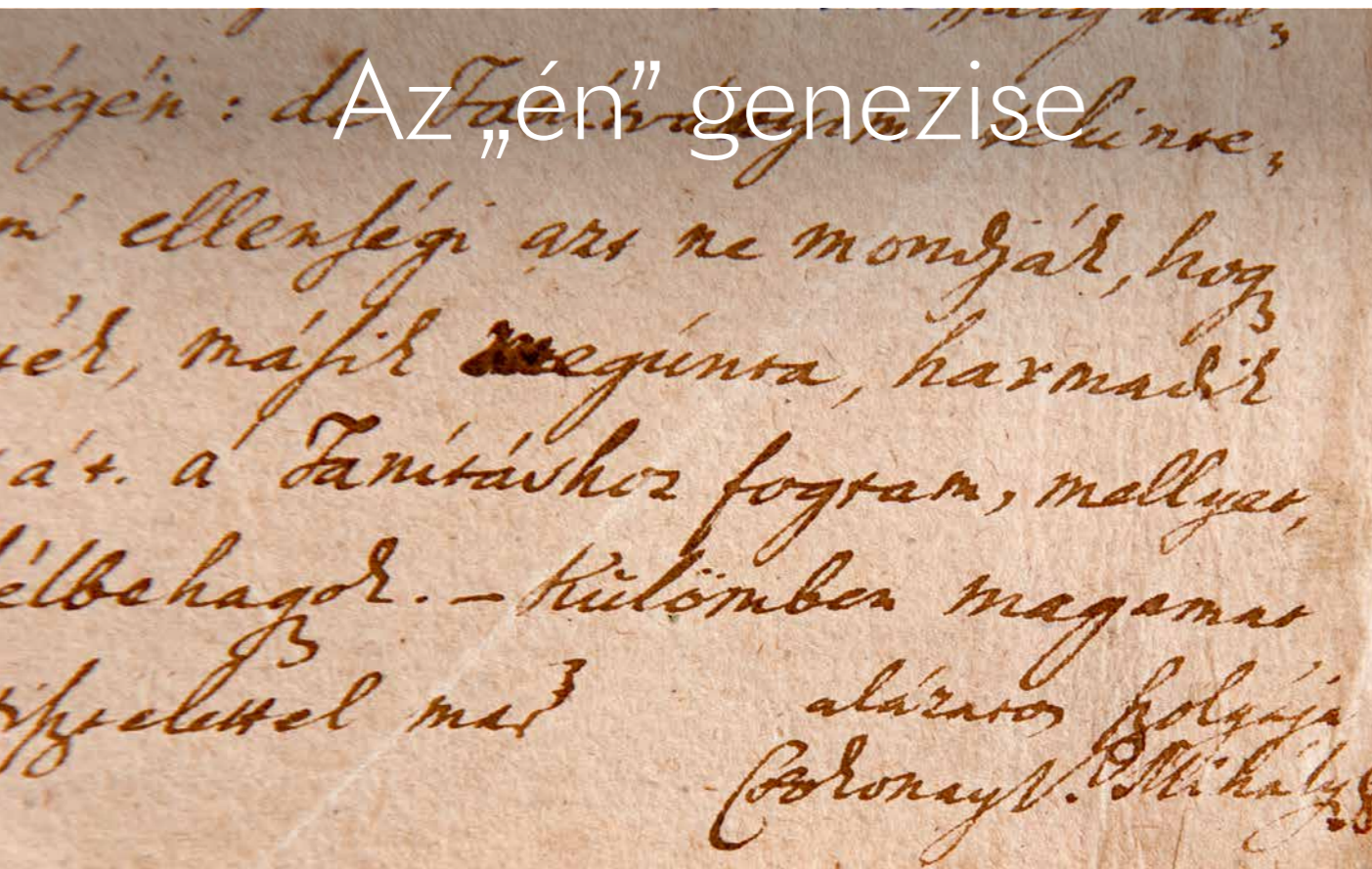
Az *Egy tulipánthoz* és a *Tartózkodó kérelem* tizenkétsorosai talán a legismertebb Csokonai-versek. Az utóbbi változat lett méltán kanonizált. Hét apró változtatás – és a gáláns-rokokó udvarló versből az életmű ikonja állt elő; az a bizonyos telitalálat-szöveg, amely a dalformából, a hat darab anakreóni tizenötös csonka ionicus tetrameterén átívelve túlkerül rokokón és anakreontikán: a legnagyobb szerelmes verseink közé áll, előlegezve Perőfit, Radnótit és a 19–20. század legnagyobbjait. A tulipán a tökéletes szerető, a hírnév, a természetesség, a játékosság, a vidámság és a lángoló szív szimbóluma. Perzsiában az, ami Európában a rózsa. A törököknél Isztambul jelképe, nálunk hamarabb ültették, mint Bécsben. A magyaros lüktetésű (ütemkapcsolatosan szimultán) első két népdalsor után a vers egyszerre termékenyítődik anakreóni és perzsa-török színekkel. Kányádi Sándor *Néma tulipán* című elbeszélése egy csodálatos mítosz a tulipán illatának elvesztéséről és a szín pompás változatok kompenzáló bőségéről, amivel a virág a barbár kertész szándékára válaszol. A Csokonai-versben se illat, se szín. Csak az eleven hajnali tűz hívja be a Napfényt egyetlen színét, amely a szemre vonatkoztatva a Napisten-imádat ősi gesztusát is beleszövi az udvarlásba. Ilyen felkelő Nap a magyar irodalom szerelmes versei között ez a szöveg.

Kövessük végig a változtatásokat! 1. A cím a népdal-cím helyére tett ambivalens jelzős kapcsolatában teljeseedik ki. 2. A második sor után tett kettőspont helyére pont kerül. Mennyire megerősíti ez a harmadik versszak kettőspontját! Így nem válik franciakertté az első-harmadik versszak mondatépítése. 3. *Vagy orvos a helyett lehetsz írja. Az orvos helyett az ír* sejtelmesebb – orvosság lesz a gyógyítóból. 4. A *Lobogó* helyére tett *eleven* következtében pedig egy kifestő jelző adta át a helyét egy pontos, a képet megelevenítő telitalálatnak. 5. A versközépre tett pontosvessző didaktikusan eltagolta a szemek és ajkak kétsoros képíveit: helyettük a vessző lágyabb, folyamatosabb sodrású versszak-kifejlést eredményez. 6. A vessző az utolsó versszak első sora után tisztább mondat szerkezethez vezet. 7. Végül a *csókjaidért* helyén a *válaszóért* egy tautologikus motívumismétlés helyére a szerelmi dialógus sejtelmes-kifejtetlen elevenségét dramatizálja. A hét változtatás a világteremtés hét napjára leosztva hozza létre a versszakok szent háromságában felmutatott, egyszerre bizáncian-tulipánosan ikonikus és a természetes beszéd egyszerűségében világias hódolat örök emblémáját.

Az elemzéshez használt szövegek forrása: CSOKONAI Vitéz Mihály *Összes versei*, s. a. r. VARGHA Balázs, Szépirodalmi, Budapest, 1956, I. 185, II. 135.

G. István
László

Az „én” genezise

Török Lajos

▲ Csokonai Vitéz Mihály egy levelének részlete (forrás: Déri Múzeum, fotó: Czimbal Gyula)

Az elektronikus kiadás erénye, hogy lehetővé teszi egy-egy Csokonai-vers éveken át tartó átdolgozásainak nyomon követését.

A közelmúlt Csokonai-kutatásának meghatározó teljesítménye az életmű elektronikus kritikai kiadásának megszületése. A Debreczeni Attila vezetésével – az MTA és a Debreceni Egyetem együttműködésében – létrejött projekt még nem zárult le, viszont a lírai korpusz már hozzáférhető az érdeklődők számára. Noha a kérdéses szövegcsoporthoz elektronikus kiadása arra az anyagra épül, amelyet az 1975 és 2002 között megjelent kritikai kiadás is feldolgozott, a versek közlésének módja szempontjából a későbbi verzió jóval izgalmasabbnak tűnik az előbbinél. Az utóbbi kiadás olvasója olyan tapasztalatokkal is gazdagodhat, amelyeket

a könyvkiadásban nem, vagy csak komoly receptív erőfeszítésekkel lehet összegyűjteni. Csokonai versírói praxisának abba a részébe nyújt betekintést, amelyet a közelmúlt recepciójában az átdolgozás szóval volt szokás jellemezni. Ismeretes, hogy a poétai korpusznak számos, szerzője által többször is átalakított darabja van. A könyvformátumú kiadások ugyan nagyrészt tartalmazzák e költemények változatait, szerkezetileg mégsem alkalmasak arra, hogy az átdolgozást mint írásfolyamatot tanulmányozhassuk általuk. A korpuszt a művek és ciklusok keletkezési sorrendje alapján rendszerező kötetekben a változatok egymástól elszakítva állnak, így nincs lehetőség arra, hogy az olvasó felismerje: egy variánsnak nemcsak a megírás dátumához kötődő életrajzi kontextusa van, nem pusztán egy költői pályaszakaszt dokumentál, s nem egyszerűen egy Csokonai által szerkesztett kötet vagy ciklus strukturális alkotórésze, hanem a többi változattal összefonódva egy írásfolyamat láncszeme is.

Az elektronikus kiadás erénye, hogy lehetővé teszi egy-egy Csokonai-vers éveken át tartó átdolgozásainak nyomon követését. A költemények közlésének ez a módja az egyes művekhez tartozó *Genetikus szöveg*

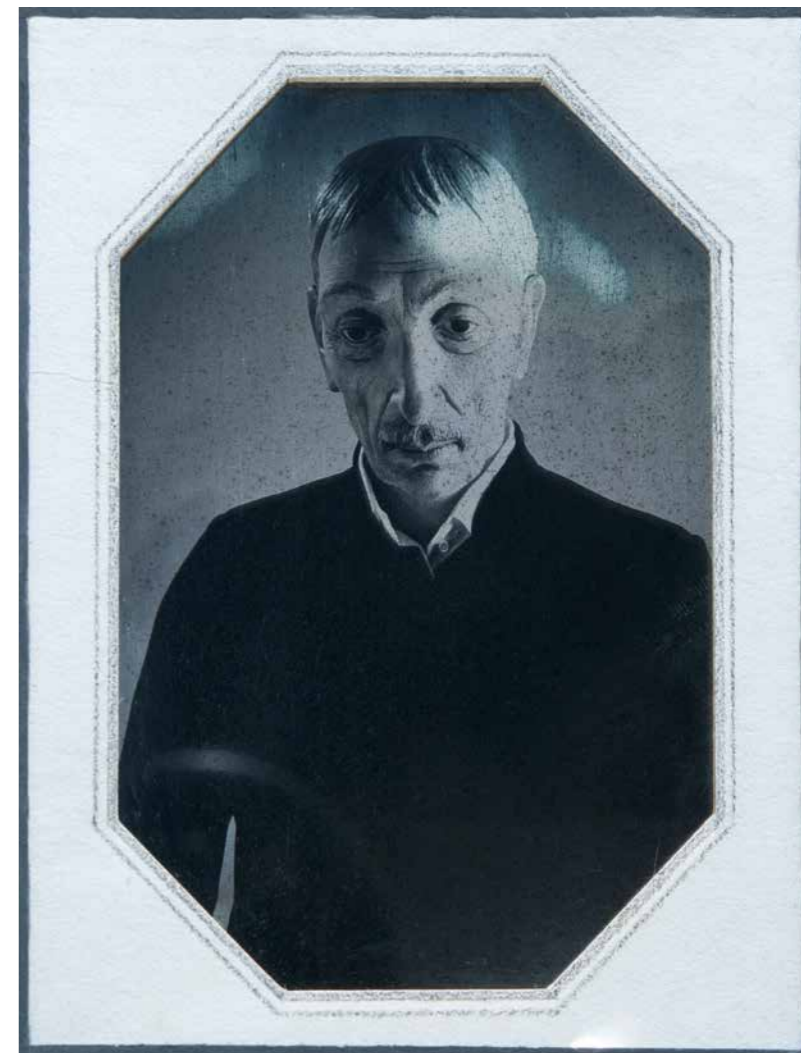
Az iskolai leíró versgyakorlatként született *Az estve [...]* harminckét soros szövegből nyolcvannyolc soros bölcséleti költeménnyé bővült.

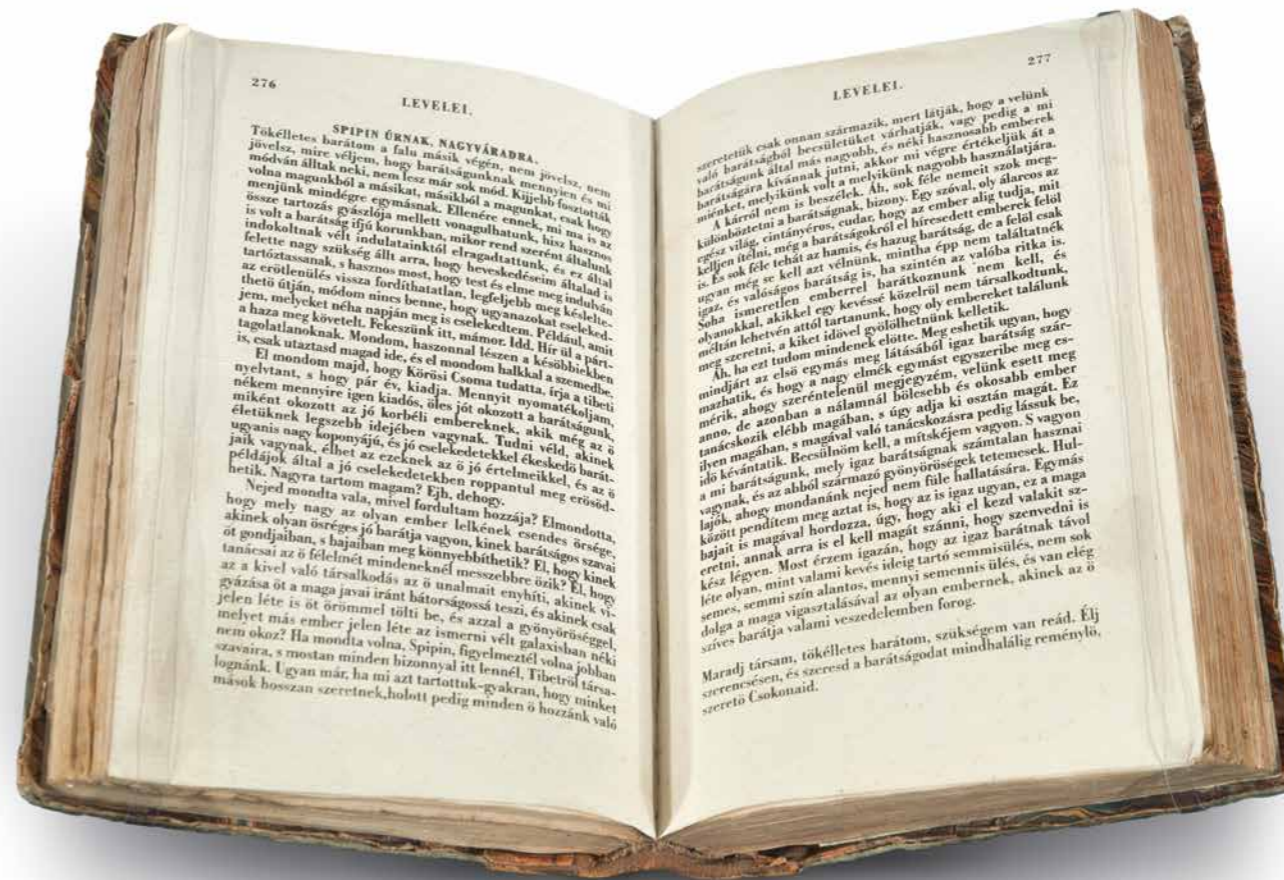
linkre kattintva érhető el a kiadás honlapján. A több esetben öt-hat variánsból is álló szövegkorpusz tanulmányozásakor jóval többet megtudhatunk a verseket alakító Csokonairól annál, mint amit a szakirodalom a költő munkálkodásainak jellemzése során korábban kiemelt. Debreczeni Attila az életmű 2003-ban megjelent összkiadásának előszavában rendszerezi a verseken végzett korrekciókat, és vázolja az azok háttérben álló szerzői intenciókat. Felhívja a figyelmet arra, hogy az átdolgozások igen jelentős része csoportosan történt: Csokonai éveken át érlelte kötetterveit és ezek koncepciójának változásai a bennük található költeményeken is nyomot hagytak. A legjellemzőbb műveletek közt említi a terjedelmi változást. Az iskolai leíró versgyakorlatként született *Az estve* például harminckét soros szövegből nyolcvannyolc soros bölcséleti költeménnyé bővült. A leggyakrabban helyesírási, stiláris, verstani módosításokból álló korrekciók mellett a nevek cseréjét emeli ki a szerző. A *Lilla*-kötettel záruló szerelmes tárgyú verseiben Csokonai „[k]ezdetben a semleges *szépem*, *kincsem* stb. mellett a Laura nevet használta [...], amelyet még a kollégiumi időszakban a *Rozália* név alakváltozataira cserélt [...]”. Vajda Juliannát kezdetben, a ciklusterv megfogalmazása előtt *Juliként*, s később lesz belőle az irodalmias *Lilla*.” (CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei*, I., szerk. DEBRECZENI Attila, Osiris, Budapest, 2003, 7.) Debreczeni a legjellegzetesebb korrekciók sorát a költő alkalmi költeményeivel zárja. Ezek „sokszor típuszöveggé funkcionálnak, elegendő csak a neveket és az alkalomra utaló konkrétumokat kicserélni bennük, legyen szó halotti búcsúztatóról, főrangú személy dicsőítéséről vagy névnap-i köszöntőről.” (Uo., 8.) Az átdolgozás típusai a Csokonai szellemi tájékozódásában, stílusában bekövetkező változásokból, életrajzában eseményeiből könnyen levezethetők. Példázhatják a klasszicista művészt, aki számára minden korrekció egy lépcsőfok a műalkotás tökéletességének eszményéhez vezető úton, de olyan alkotói gyakorlatot is reprezentálhatnak, amelyet – egy itt és most anakronisztikusnak tűnő szószerkezettel élve – recycling-költészetnek lehetne nevezni: Csokonainak

az átdolgozásokkal az is célja lehetett, hogy lírájának korábbi korpuszából minél többet újrashozhasson.

A Debreczeni összefoglalásából idézett korrekciók és azok okai egy olyan klasszifikációs rendszert körvonalaznak, amelynek osztályába (például a terjedelmi eltérések, a nevek vagy az alkalmak cseréje) minden konkrét eset besorolható. Ebben a rendszerben a variánsok közti eltérések annyiban relevánsak, amennyiben a kategóriák valamelyikéhez való tartozás tényét bizonyítják. Ez az osztályozási szisztéma alapul szolgálhat a verseket alakító Csokonai megismeréséhez, hatékonysága azonban korlátozott. A szövegek átdolgozásakor képződő eltérések olyan szerzői

▼ Szabó Ádám, „Bakody Máté”: *Csokonai Vitéz Mihály*, dagerrotípiák, 1842 (a *Csokonai-víziók* egy darabja a *Csokonai 180* című kiállítás anyagából, az alkotó engedélyével)

intenciókra vagy korrekciós manőverekre is utalhatnak, amelyekre csak a fenti osztályozás interpretációs kerekeit túllépő elemzés világíthat rá. Erre a megközelítésmódra hozható példaként Alt Krisztián Csokonai *tolla nyomában* című tanulmánya (ALT Krisztián, *Csokonai tolla nyomában [Átdolgozások a Lilla-kötet megalkotásakor]*, Irodalomtörténeti Közlemények 2004/5–6., 666–681). Ebben a szerző azt bizonyítja, hogy a költő a műelőmunkálatai során több korábbi versében a ciklus egységesítése céljából végzett javításokat. Noha a tanulmányban felsorolt szövegpéldák jelentős része beilleszthető a fenti klasszifikációs rendszer valamelyik osztályába – a gyakori szócserék a költő stílusváltásaként vagy a mű tökéletesítéséiként is értelmezhetők, a versszakok eltávolítása vagy beillesztése pedig a terjedelmi változtatások közé sorolhatók –, a kötet létrejöttéhez vezető alkotófolyamat rekonstruálásához csak Alt értelmezése kínál hasznos információkat. Emellett a két (vagy több) variáns közti eltérések részletes analízise a párhuzamos szöveghelyek szemantikai devianciáinak feltérképezésére, a változatok koncepcionális eltéréseinek kimutatására is lehetőséget ad.

Alt a klasszifikációs rendszer lehetőségeihez képest közelebb férkőzött Csokonai szövegkorrekciós

gyakorlatához. Az átdolgozások vizsgálata során annak a szöveggenetikai megközelítésnek a bevonását is szorgalmazta, amelynek a szempontjai másfél évtizeddel később a Csokonai-líra elektronikus kritikai kiadásában is döntő jelentőségűvé váltak. Alt szerint a költemények variánsai közti eltérések feltárása ugyanolyan fontos az alkotói pálya alakulásának vizsgálatában, mint a nagy programversek tanulmányozása. Ennek a megközelítésnek a hatékonyságát a szerző egyik korábbi írása is bizonyíthatja. (ALT Krisztián, *A vidám természetű poéta és Az én poézisom természete [Két Csokonai-vers összevetése]*, Irodalomtörténeti Közlemények 1999/5–6., 606–611.) Ebben a szerző azt igyekszik igazolni, hogy a címben jelölt két szöveg közti (például a halálközelség élményének képi ábrázolásában, a vers beszélőjének önjellemezésére használt kifejezésekben vagy a központozásban mutatkozó) eltérések alapján az utóbbi változat az előbbi ars poeticájának visszavonásaként is értelmezhető. Egy efféle olvasat – figyelmeztet Alt – még a *Lilla*-kötet Csokonai *Előbeszédében* rögzített kompozíciós sémáját is képes felforgatni.

Az elemzés egyéb tanulsággal is szolgál. A két utóbbi versváltozat összevetése rámutathat arra,

▲ Szabó Ádám:
Csokonai Vitéz Mihály összes írásai, Pest, 1856. 2. kötet (a *Csokonai-víziók* egy darabja a *Csokonai 180* című kiállítás anyagából, az alkotó engedélyével)

◀ Szabó Ádám: *Vajda Julianna (Lilla) arcképe*, olajfestmény után készült litográfia, 1860 körül (a *Csokonai-víziók* egy darabja a *Csokonai 180* című kiállítás anyagából, az alkotó engedélyével)

▼ Szabó Ádám, „Ádám Bálint”: *Csokonai Vitéz Mihály*, bronz, 1900 körül
(a *Csokonai-víziók* egy darabja a *Csokonai 180* című kiállítás anyagából, az alkotó engedélyével)

Csokonai Vitéz Mihály Az éj és Tsillagok

Régi kedvem szép horizonja
Dólt borzasztó setétségre
Egy komor éj mord gyássza bé vonja
Régi napom nem jön égre. –
Kintsem' szép szemei vesztemet
Megvigasztalhatják magok
Óh hát úzzétek mord éjemet
Ti két halandó tsillagok.

hogya variánsok kronológiai rendszerezésével létrehozott vagy (re)konstruált genetikus sorban előfordul(hat)nak olyan anomáliák, amelyek a kérdéses mű alakulástörténetét tanulmányozó olvasóban a folytonosság helyett a megszakítottság illúzióját keltik. Az elektronikus kiadás egyik definícióját használva: a variánsok együttesét jelentő *szövegidentitás*, vagyis a különböző változatokban megnyilatkozó virtuális egység néhány Csokonai-vers esetében megbomlik. Ha az Alt által feltárt anomáliákat továbbgondoljuk, még az a feltevés is megkockáztatható, hogy a két változatban megszólaló hangok eltérő személyiségképletet rögzítenek. Egy példa: a korábbi verzióban a cím már előzetesen rögzíti az én központi attribútumát (vidám), a későbbiben viszont ez az attribútum (víg) csak a vers közepén bukkan fel. Az első tehát előzetes identitásképletként, a második viszont csak egy beszéd közben létesülő szerepként értelmezhető.

A variánsok összevetése rámutathat arra, hogy az életműben léteznek olyan átdolgozások, amelyek nemcsak alkotójuk, de a versekben megszólaló hang jellemrajzához is kínálhatnak fontos adalékokat. Ez utóbbit nevezhetjük rejtőzködő Csokonainak is, hiszen létezésének nyomait csak a variánsokból összerakott genetikus sorok törésvonalain fedezhetjük fel.

Zárásként egy másik vers két változatára hívnám fel a figyelmet. Az elektronikus kritikai kiadás nyolc variánsát különíti el *Az Éj és a' Csillagok* című költeménynek. Az 1794 és 1803 között keletkezett változatok összevetésekor a korpuszt két nagyobb szekvenciára

Csokonai Vitéz Mihály Az éj's a' tsillagok.

Éltemnek fényes hórizonja
Dült borzadó setétségre,
Egy kínos Éj mord gyászba vonja,
Több víg Napom nem száll az égre. –
Két szép szemetskék engemet
Megvigasztalhatnak magok:
Üzzétek el hát Éjemet
Ti, két halandó Tsillagok!

A variánsok összevetése rámutathat arra, hogy az életműben léteznek olyan átdolgozások, amelyek nemcsak alkotójuk, de a versekben megszólaló hang jellemrajzához is kínálhatnak fontos adalékokat. Ez utóbbit nevezhetjük rejtőzködő Csokonainak is, hiszen létezésének nyomait csak a variánsokból összerakott genetikus sorok törésvonalain fedezhetjük fel.

bonthatjuk. Az 1794–97 közötti variánsok alig térnek el egymástól, az 1799-re datált verzió viszont igen, méghozzá oly mértékben, hogy a szövegváltozatok genetikus sora megtörik.

A két változat szerkezetileg közös abban, hogy az első strófák a megnyilatkozás alanyának balszerencsés fordulatát rögzítik, a másodikak pedig a fordulat negatív hatását a beszélő vigaszkeresésével ellentétezzék. Ha e strukturális ekvivalenciát tartalmilag vizsgáljuk, már bonyolultabb a helyzet. Az 1797-es verzióban a fordulat a beszélő kedélyváltozására vonatkozik: korábbi jókedvét valami miatt elveszítette. A vers beszélője ennek ellenére optimista, hiszen partnerének tekintete a biztos vigasz reményének záloga. A későbbi változatban a fordulat háttérben a korábbi-nál súlyosabb esemény állhat, hiszen az első két sorban Csokonai már egy élet összeomlását, az utolsóban pedig e tragikus állapot visszafordíthatatlanságát konstatálja. Radikális eltérést tartalmaz a második versszak is. Első sorából a költő kitörli a *kintsem* szót, így a vers beszélőjét megfosztja attól a személytől, aki a korábbi változatban még a vigasztaló szerepét töltötte be. Így a versszubjektum egy egészséges párkapcsolatban élő figurából egy magányba süllyedő alakká transzformálódik. A második sort a költő lényegében érintetlenül hagyja, az azt megelőző korrekciók miatt azonban a vigasz lehetősége már nem adott. Vajon mi motiválhatta a szerzőt *Az Éj és a' Csillagok* átdolgozására? 1797 és 1799 között biztosan volt egy olyan esemény a költő életében, amely erre a cselekedetre készíthette: a Vajda Juliánához fűződő kapcsolatának kudarca. Ha ez az összefüggés nem is bizonyítható, kétségtelen, hogy *Az Éj és a' Csillagok* genetikus sorában található törésvonal mélyéről egy létbizonytalanságba sodródó hang fájdalmas önvalomásának szófoszlányai visszhangoznak.

▼ Szabó Ádám: *Homoródi Anna arcképe*, litográfia, 1817 körül
(a *Csokonai-víziók* egy darabja a *Csokonai 180* című kiállítás anyagából, az alkotó engedélyével)

A poéta természetete

Molnár
Krisztina

Miért lett a boldogság poétájaként induló Csokonai a boldogtalanság költője? Bíró Ferenc és Debreczeni Attila életműértelmezései, amelyek a „vidám természetű poéta” határozott esztétikai irányt előrevetítő, bölcseletileg megalapozott és örök emlékezetre aspiráló életterve felől vizsgálják a költői világkép éppen ellenkező előjelű alakulástörténetét, e kérdés termékeny feszültségét sugározzák rá a Csokonai-kutatásra.

Természetesen paradigmaértékű válaszokat is adnak ezek a pályaképek a folyamat további vizsgálatához az ifjú költő boldogságszéményének – a kulturális hagyományok

és kortendenciák perspektíváit magában foglaló – részletes feltérképezésével. Bár a derű és a ború egymásba játszását minden monográfia Csokonai tipikus attitűdjeként tartja számon, a programkoncepción alapuló portré helyezi a költő rejtélyes – a karrierépítés kríziseivel vagy Lilla elvesztésével csak részlegesen magyarázható és már a korai alkotásokban fel-feltörő – bánatát a figyelem középpontjába, kiemelve a mulandóság problémáját mint az életmű domináns motívumát. E szakirodalmi tradíció mutat rá arra is, hogy a költői karakter színeváltozása nem egyenletesen következik be, sőt a pálya mozgásiránya a program erővesztése és az élettervhez való ragaszkodás dinamikája szerint szerveződik, azaz: Csokonai úgy lett a boldogtalanság költője, hogy közben az eredeti terv boldogságígézetét különféle műfajokban, ironikus rétegekbe burkolva és élesedő drámaisággal fogalmazta újra és újra.

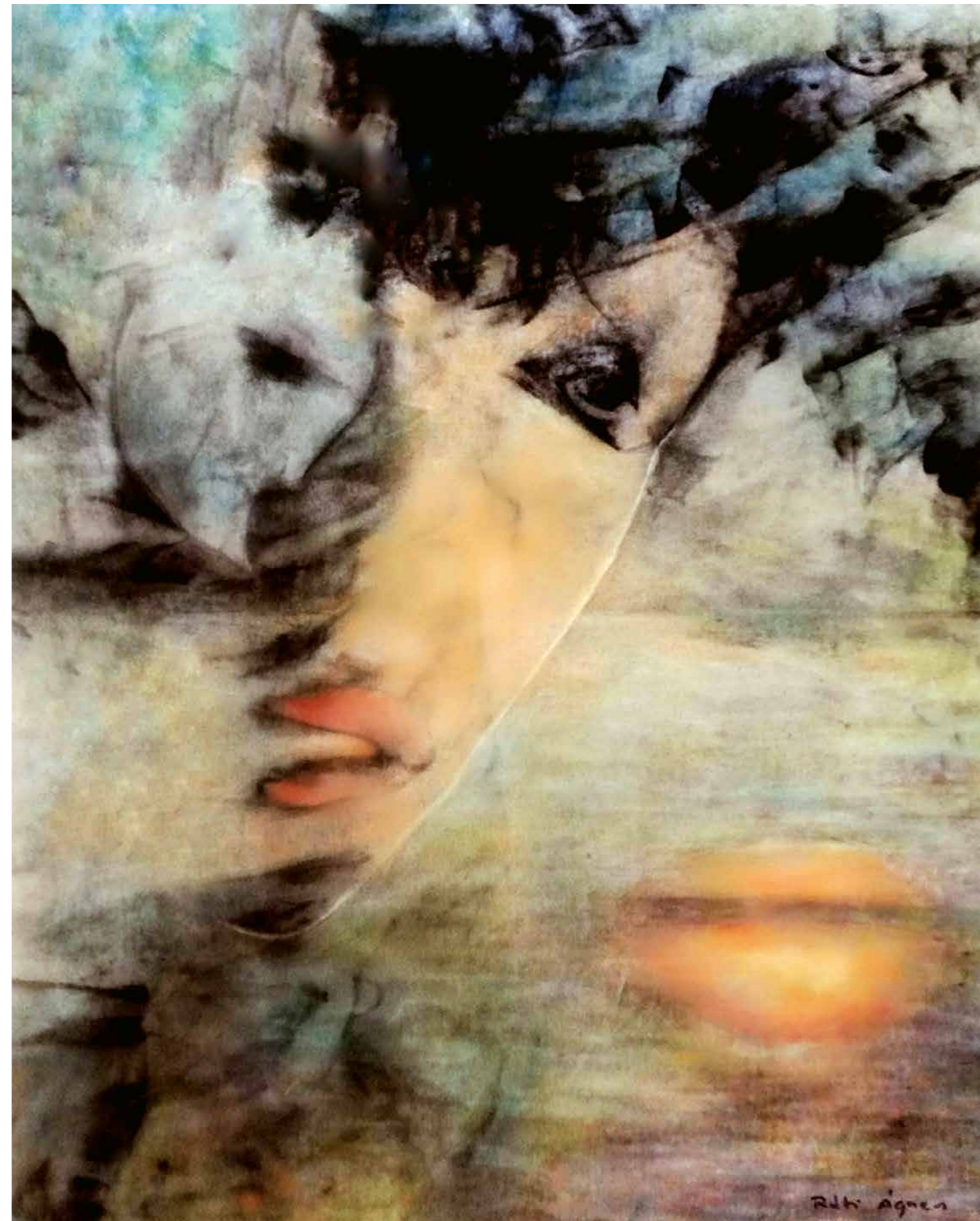
[...] a költői karakter színeváltozása nem egyenletesen következik be, sőt a pálya mozgásiránya a program erővesztése és az élettervhez való ragaszkodás dinamikája szerint szerveződik [...].

▲ Réti Ágnes: A reményhez-Földiekkel játszó... I. (forrás: Budapesti

Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

▼ Réti Ágnes: A reményhez-Földiekkel játszó... II. (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

A földi boldogság igényét hangsúlyozó és annak filozófiai tartalmaira fókuszáló programmodell előtti recepciónak is az az alapkérdése, hogy az elmúláson töprengő, befelé forduló mentalitással vagy a két angol szerző által képviselt ízléssémával, a végletes szenvedéskultusszal fordul szembe az ifjú Csokonai.

Bizonyára ebből a kettősségből fakad a program gravitációs erejének hatása a modell vonzásterében fogant elemzésekre: mintha folyton vissza kellene térnünk a program státusának kérdéséhez a poeta természete ügyében, amellyel kapcsolatban – ismerve Csokonai rejtőzködő, az olvasót tudatosan megtévesztő gesztusait – soha nem lehetünk eléggé résen. Már a programot meghirdető *A' vidám természetű poeta* című vers esetében sem, hiszen az elmúlt évtizedek kutatásai egyértelműen igazolták: a sírköltészetet reprezentáló James Hervey és Edward Young szomorú világával szembehelyezkedő ifjúra a két angol szerző gondolatai erős hatást gyakoroltak, sőt Csokonai ironikus eljárással kifejezéseket, szövszerkezeteket épített be költeményébe a Péczeli-fordítások szövegeiből, amelyek kontextusa is lényeges információkkal szolgál a párhuzamok felőli olvasás során. Írásomban egy példán keresztül szeretném bemutatni, hogy ez a megközelítés miként világítja be a jövőkép mélyén lappangó kétségeket: hogyan ékelődik be az együtt daloló-csókolózó pár képében színre vitt poéziskonstrukció harmóniájába ama szörnyű környék kísértő emléke, amelytől a költő büszke lendülettel fordul el.

A problémafelvetést a program titkait faggató diskurzus két iránya is indokolja. Elsőként azok a szövegvizsgálatok, amelyek az 1793-as ars poeticát és annak átdolgozott változatát, *Az én Poézisom' természete* című költeményt hasonlítják össze, amelyet Csokonai a poétai román nyitóakkordjaként az ajánlóvers után helyezett el a *Lilla*-kötetben. Alt Krisztián Csokonai változtatási műveleteit nyomon követve megállapítja, hogy a második szövegben a költő a szomorúság világát és az attól való elhatárolódást, valamint a boldogság világát stilisztikailag sokkal szélsőségesebben írja le, így növelve a kettő közötti kontrasztot. Analízisét a kötetbe válogatott további szövegekre és

kötetszerkesztési szempontokra is kiterjesztve hangsúlyozza azt az ellentmondást is, amely a nyomatékossított életterv és a fiktív életrajzi narratíva *orvosolhatatlanul szomorú* alakulása között már az első versekben érzékelhető, s amely alapján a programverset követő költészet a kihasználatlan érzelmi potenciálról számot adó hiányköltészetként azonosítható. A kötet remény-motívumával összevetve eredményeit – arra a kérdésre keresve választ, hogyan jut el a boldogság költője a boldogtalanságig – a programban implikált boldogság reményének, nem pedig meglétének felszámolódását emeli ki észrevételként. Török Lajos szerint a program aktualizálásának problémáját felvetve – *Az én Poézisom' természete* az életterv érvényvesztését bejelentő *Az Ember: a' Poézis első Tárgya* című versben tapasztalt irányváltáshoz egyáltalán nem illeszkedő gondolatokat tartalmaz, sőt az 1793-as program elveit ismétli – arra a következtetésre jut, hogy az átdolgozott vers, amely látszólag újra meghirdeti a *vidám természetű poeta* programját, valójában egy elrejtőzésre szolgáló álarc felvételével – „olly bokréta / Árnyékozza képemet” sor szerepel az eredeti „olly Koszorú / Kösse felkennt Fejemet” sor helyett – a programról való leválás eseményét rögzíti.

De talán nemcsak az 1800 körüli változásokról referál a vágyott költőszerep bukását bemutató kötet élére helyezett, felfokozott tónusú és az elkendőző-mozzanattal is módosított eredeti program. A földi boldogság igényét hangsúlyozó és annak filozófiai tartalmaira fókuszáló programmodell előtti recepciónak is az az alapkérdése, hogy az elmúláson töprengő, befelé forduló mentalitással vagy a két angol szerző által képviselt ízléssémával, a végletes szenvedéskultusszal fordul szembe az ifjú Csokonai. A program funkciójával kapcsolatban is új szempontot vet fel a kortárs szakirodalom. Laczházi Gyula az érzelmi hatás horizontjában gondolva újra az ars poetica jelentését a sírköltészet szomorú világát elutasító, jövőképét

az öröm énekeseként előrevetítő költő választását a túlvilági-evilági orientáció polémiája helyett egészségügyi kontextusban a melankóliával szemben álló, jó érzéseket keltő költészet melletti elköteleződésként értékeli. Kiemeli továbbá, hogy a *vidám természetű poeta* programjába illeszkedő műveket ezért nem egy elképzelt boldogság kivételéseként, hanem e derűs kedély kialakítására törekvő, abban performatív módon részt vevő művekként értelmezhetjük mind a költő, mind a lehetséges befogadók tekintetében.

A melankólia elleni védőszérumként is szolgáló evilági boldogságesezmény életképének leírásában azonban elgondolkodtat az a jelző, amelyet Csokonai a dalokkal, illetve csókokkal ki nem töltött idő élményével kapcsol

▲ Réti Ágnes:
Bakhusoz (forrás:
Budapesti Illusztrációs
Fesztivál 2023
Csokonai-pályázata,
az alkotó engedélyével)

◀ Réti Ágnes: *A mezei
gyönyörűségről* (forrás:
Budapesti Illusztrációs
Fesztivál 2023
Csokonai-pályázata,
az alkotó engedélyével)

össze az ars poetica utolsó strófájában: „Szívünk elolvadt Részzeit / Élesztjük új Dalokkal. / Pauzák' unalmas Ideit / Édesítjük Tsókokkal.” A vers átdolgozott változata még élesebb megvilágításba állítja a boldogság-szerelem poézise és az unalom közötti viszonyt. Míg ugyanis az első vers fikciójában együtt éneklő pár a dalok közötti szünetek unalmát édesíti csókokkal, a második konstrukcióban az ok-okozati összefüggés hangsúlyosabbá válik: a víg hangok és a csók egyaránt elűzik az unalmat, sőt mintegy annak elűzésére hivatottak. A tartalmi hangsúly mellett a szófaji-szintaktikai átrendeződés is az unalom kifejezésre irányítja a figyelmet, mert a második változatban az unalom főnévvé és alannyá lépve elő az egész versszak rész centrumába

[...] a földi örömök és a hasznos-munkás élet konfliktusa, általában az idő eltöltésének módjára irányuló kérdésfeltevés és annak belátása, hogy mindannyian a mulandóság törvényének vagyunk alávetve, ott kísért a korai művekben [...].

kerül mint a pár cselekvéseinek motivációs pontja: „Lelküknél e' víg hangokkal / Minden unalom kivész, / Mert megédesítjük csókkal / Ott, hol tartós pauza lész.”

Napjaink hétköznapi szóhasználatához képest az unalom szó korabeli – a teher, gond, bánat, kétség, szomorúság érzelmeivel rokonítható – jelentése sokkal kínzóbb, a szorongásos-depressziós körképek körébe tartozó hangulatra utal; de a lelkiállapot pontos körvonalazására a Hervey- és Young- szövegpárhuzamok adnak módot elsősorban, tekintettel arra is, hogy az unalom és a *pauza* kifejezések a két angol bölcselő elmékedéseiben egy tematika részeként fordulnak elő. A releváns szöveghelyek vizsgálatának eredményeképpen az unalom pánikszerű heves szorongásként írható le, amely a világot működtető mozgás kimaradásának, leállásának (pauza), illetve az egyén halálának bekövetkezéséből, továbbá a céltalanul eltöltött idő miatti büntudatból fakad, s amelynek irtózatától kizárólag a földi örömeiről lemondó, az időt helyesen használó, vallás és virtus szerint élő ember menekülhet meg.

Erre a nyomasztó félelemre az ars poetica meghirdetője – ha hagy is egy részt a névjegyén döntésének tudatában – más megoldás talál, bár a versszituáció arra is felhívja a figyelmet: ez az út csak a költő húrját lelkesítő kedvessel – az átdolgozott változatban: Lillával – együtt lesz járható; és *A Szeretet* című prózai írásban metafizikai rangra emelt, a halálnál is erősebb hatalomként definiált szerelemkép fenntartásával. Ezért is lehet, hogy a földi örömök és a hasznos-munkás élet konfliktusa, általában az idő eltöltésének módjára irányuló kérdésfeltevés és annak belátása, hogy mindannyian a mulandóság törvényének vagyunk alávetve, ott kísért a korai művekben, legsziporkázóbb összetettségében a *Tempefői*-színműben, amelynek korántsem vidám természetű poétája, aki halhatatlanságra nem a szerelem, hanem a nemzeti múlt énekeseként számít, szintén 1793-ban tűnik fel, és amelynek szatirikusan ábrázolt urasági és rokonszenves, de finom gúnnyal is övezett érzékeny hősei egyaránt az idő terhének feloldását keresik: utóbbiak a könyveknél, előbbieket a szóraközönség, hiszen Rozália a játékot unja, Serteperti báró pedig – leírni is rettenetes – Péczeli munkáit.

Vajon a megsemmisülés rémületével való küzdelem elfojtott felhajtóereje az, ami életre hívja a *vidám természetű poéta* programját, majd szinte végzettszerűen felszámolja az élettervben rejlő potenciált? Vajon Csokonai titkos szomorúságában a programot konstituáló feltétel: a szerelem reményének kudarcával valójában ennek a problémának a dermesztő teljessége árad el?

A versben demonstrált boldogságterv belső vívódásai a fenti motívumokkal összefüggésben és szöveghelyek sora felől valószínűsíthetően a két angol bölcselő által is inspirálva a program kimondott érvénytelenítése előtti pályaszakaszban is tetten érhetők, áramvonalai pedig átjárták az olyan klaszszikusok, mint a *Dorottya*-eposz és az ódák elhallgatásokkal övezett, szöveghelyekből felszínre örvénylő melankóliájának mélyrétegeit. Mégis: annak a villanásnyi felvetésnek, hogy a Csokonai alkotói egzisztenciáját formáló okot az életterv mögé tekintve kell keresnünk, és amely tovább árnyalhatja a programkonceptió körüli fejtegetéseket, az életmű egészéhez szükséges odafordulnia és kíséreltet egy feltételezett rendező elv bizonyítására a *Halotti versekig* kell kifuttatnia. Hiszen végső soron azt a hipotézist kockáztatja meg: az életmű sötét sejlő alvilága a halandó lélek súlyos gondolatával fonódik össze, amelynek ellenpontjaként, érzelmi szélsőértékeként ragyogtatja fel az ifjú költő vidám természetét.

Csokonai-emlékszoba a Debreceni Református Kollégiumban

Csokonai Vitéz Mihály debreceni kultusza a 19. század utolsó harmadában élte virágkorát. A városban előbb a költő Darabos utcai lakóházában (1871), majd Hatvan utcai szülőházában (1905) létesült emlékhely. Mivel azonban a Csokonai-emlékek jelentős részét a Kollégium Nagykönyvtára őrizte, amelynek ekkor önálló múzeuma még nem volt, egyre erősebb lett a kényszer, hogy a költő egykori iskolája is kialakítsa saját emlékhelyét. Erre az intézmény alapításának négyszázadik évfordulója kínált megfelelő alkalmat 1938-ban. A világháborúban megsérült, majd hosszabb időre bezárt, s végül mai formájában 2012 óta újra látogatható emlékszoba rokokó stílusú berendezését dr. Varga Zsigmond egykori könyvtárigazgató álmodta meg. A szoba történelmi miliőbe illeszkedik, hiszen az Ókollégium második emeletén található a 2013-ban nemzeti emlékhelyé nyilvánított Oratóriumhoz vezető falépcsőzettel szemben, a Nagykönyvtár dísztermével érintkező vesztibülben. Bejárata fölött Gáborjáni Szabó Kálmán 1938-ban készített kollégiumtörténeti falfestményeinek egyik darabja látható, amely Csokonait és barátait nagyverdei mulatozás közepette mutatja. Az alig tíz négyzetméteres miniatűr szobácska berendezését Szekeres Gyula műasztalos készítette, ahol a rokokó díszítésű tárlókban, illetve azok tetején és körben a falakon közel száz Csokonai-relikvia látható: számos eredeti kézirat (köztük Csokonai elhíresült búcsúbeszéde), Csokonai tankönyvei, a költő több kötetének első kiadása, az öt megjelenítő 19. századi műalkotások: Ferenczi István márvány mellszobra, Izsó Miklós debreceni köztéri szobrának (ma már bronzba öntött) kicsiny mintája, Csokonai fuvolája, a Lilla-szerelem és a Csokonai-síremlék néhány fontos dokumentuma, valamint a Csokonai-kultusz elmaradhatatlan jellegzetes darabjai (csikóbőrös kulacs, hosszú szárú debreceni pipa). Az újabb kori művészeti igényű Csokonai-ábrázolások közül újabban a falakra került Szilágyi Imre

debreceni grafikusművész Csokonai-sorozatának néhány kollégiumi vonatkozású darabja is. A szoba egyetlen ablakát eredetileg Toroczka Oszvald Csokonai mellképét és a Kollégium korabeli épületét ábrázoló üvegfestménye díszítette. A világháborúban megsemmisült alkotás helyére 2014-ben Burai István festőművész Csokonai-portréja került.

A Csokonai-emlékszoba a Kollégium Iskolatörténeti és Egyházművészeti Kiállításával, az Oratóriummal és a Nagykönyvtárral együtt hétköznapi 10–16 óra között látogatható.

Elérhetőségek:

Kálvin tér 16, Debrecen, Hungary

Telefon: 06 (52) 614 370

E-mail: muzeum@silver.drk.hu

<https://muzeum.drk.hu/>

<https://www.facebook.com/kollegium.muzeuma>

Csokonai–inspiráció

Mezey
Katalin

Csokonai Vitéz Mihály *Szerelemdal a csikóbőrös kulaeshoz* című verse nagy kedvencem volt tizenkét-tizenhárom éves koromban. Nem emlékszem már, hogy mikor és hogyan olvastam először, de édesanyám könyvszekrényében ott sorakoztak a magyar klasszikus költők, írók kötetei. Nyilván a Csokonai-összesben bukkantam rá erre a versre, amelynek húsz strófája káprázatos telitalálatok lendületes kavalkádja – sok más Csokonai-költeményhez hasonlóan. Kirobbanó, megállíthatatlan dikció, egymást felülmúlni igyekvő költői ötletek és alakzatok áradása. Hogy számomra, tizenéves kislány számára miért volt mindennek akkora vonzereje, hogy mindenáron ezt akartam az osztály versmondó versenyén előadni? Pedig anyám és nagyanyám, osztályfőnököm és magyartanárnőm, mindenki igyekezett lebeszélni róla, mondván, hogy nem illik sem koromhoz, sem nememhez, sem alkatomhoz ez a vers. Egy ilyen harmatos virágszál szájában neveltségessé válik a sok férfias tréfa, a kocsmai hangütés, satöbbi,

satöbbi. De hiába, mert hajthatatlan voltam. Nagy tüzzel előadott produkciómat természetesen semmi-vel sem jutalmazta a zsűri, sőt, gondolom, nehezükre esett még végighallgatni is. Osztálytársaim is – aszokatlan szöveget hallva – zavartan pislogtak, hiszen ez a költemény semmi jóra-szépére nem tanít, ahogy illene. Sőt. Idealizál egy erkölcsileg megengedhetetlen állapotot, alkoholfüggőséggel kérkedő szó- és képlavina. Ötletes, változatos, humoros, de akkor is. Mít akarhatok én azzal, hogy: „Bárcsak a feleségemmel / Téged cserélhetnék fel, / Hogy fiakat, leányokat / Szülnél, apró kulacsokat...”? A nemtetszésen túl általános tanácsalanságot keltett lelkes előadásom.

Következmények? Nem emlékszem rá, hogy lettek volna, azon túl, hogy heves megnyilatkozásom hideg fogadtatásra találván végre ráébredtem, hogy a legőszintébb azonosulás ellenére sem én vagyok Csokonai Vitéz Mihály: nem tudom felidézni a tragikus sorsú duhaj, „létel vagy nem létel”-ről morfondírozó költőzseni szél sodorta, Hortobágy-hordtra alakját.

Csokonai Vitéz Mihály Szerelemdal. A TSIKÓ-BŐRÖS KULATSHOZ.

DRÁGA Kintsem, Galambotskám,
Tsikóbőrös Kulatsotskám!
Értted halok, értted élek,
Száz Leányért nem tseréllek.

Megvidító ortzátskádat
Tsókra termett kerek szádat,
Ha a' számhoz szoríthatom,
Zsuzsiét nem tsókolgatom.

Óh hogy' kótog a' kebeled,
Melyben szívemet viseled!
Óh milyen szép az ajakad,
'S aranylántzra méltó nyakad!

Kartsú derekadon a' Váll
Halháj nélkül is szépen áll,
Nem úgy ám, mint a' Mantzié,
Vagy a' majd megmondám kié.

Szép a' hajad' szép szála is,
Ha kis tsikó hordozta is,
Nem akasztott ember' haja,
Mint a' Trézi' rőt Vuklija.

Édes a' te danolásod,
Jértze-forma kotyogásod:
Kittykottyd innepi ének
Bús Szívemnek, szegénykének.

Ha bánatim' közlöm véled,
Egy szódra lelkem megéled,
Ha jó kedvem tsutsorodik,
Általad megszorodik.

Mikor hideg szelek vagynak,
Elveszed mérgét a' fagynak;
És mikor a' hév nyár lankaszt,
Nékem te megfrissíted azt.

Óh ha téged nem láthatlak,
Bég óhajtlok, be' siratlak!
'S ha képed kezembe akad,
Szememből örömköny fakad.

Téged hordozlak útamban,
Téged öllelek ágyamban;
És valahányszor felkelek,
Szerelemdről énekelek.

Együtt be sokszor feküdtünk,
Bár soha meg nem esküdtünk!
Az éjjel is, tsak megíntsem,
Együtt hálunk úgy e Kintsem?

Óh ha szívünk' szerelmének
Kis zálogi születnének,
'S ott ülnének hosszú sorral
A' kutzkóban tele borral! –

Bár tsak a' feleségemmel
Téged tserélhetnék fel,
Hogy fiakat, Leányokat,
Szülnél apró kulatsokat:

Zsanám meg' kulattsá válna,
Borral mindég színiig állna.
Az ő bőre úgy-is tsikó,
Belé férne négy-öt akó. –

De jaj, engem ide-tova
Elvisz a' Szent Mihály' lova,
Szerelem megemészt végre,
És te maradsz özvegységre.

Keserves Sors! adjatok bort!
Lakjuk el előre a' tort;
A' mi menne más kutyába,
Jobb megy a' magunk torkába.

Akadtam még egy Bankóra,
Kit szántam szemborítóra:
De vakságtól ki már nem fél,
Mínek annak a' szemfedél?

Kintsem, violám, rubintom!
Itt az utolsó forintom:
Érted adom ezt is, tubám!
Tsak szádhoz érhesen a' szám.

Óh csókollak, óh öllelek!
Míg mottzanok, míg lehellek:
Tested' tegyék holttestemhez,
És ezt az írást fejemhez:

„Útas köszönj rám egy pint bort:
„Itt látsz nyúgodni egy Jámbort,
„Kedves élete-párjával,
„TSIKÓBŐRÖS KULATTSÁVAL!

Múzsák és színpadok tömlöcében

Csokonai Vitéz Mihály színművei

Maczák
Ibolya

▲ Halász Péter és Jordán Tamás az Universitas Együttes Csokonai: A' özvegy Karmyóné című darabjának előadásában, 1973 (Fortepan/Kádás Tibor)

Kutatások igazolták, hogy Csokonai Vitéz Mihály nem tartotta sokra saját drámáit: olykor még kéziratának tisztázására sem fordított gondot, a *Karmyónét* például fel sem vette kiadandó műveinek listájára. Drámaírói tehetségéről Kölcsey Ferenc is elítélően nyilatkozott, műveit az alacsony színvonalú, kizárólag a közönség mulattatására készült darabok közé sorolva *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések* című munkájában. Ennek ellenére a 18. századi szerző színműveinek a Színházi Adattár szerint hatvanhét bemutatója volt, ebből negyvenhét *Karmyóné*-előadás. Még beszédesebbek a számok, ha figyelembe vesszük, hogy ennek a darabnak az elmúlt tíz

évben tíz bemutatója volt (jelenleg is több helyen tartják műsoron) – kőszínházakban, szórakoztató

[...] az önálló Csokonai-színművek egyik gyökerét [...] az iskoladrámák adják – de korántsem a megszokott módon.

[...] ennek a darabnak [*Karmyóné*] az elmúlt tíz évben tíz bemutatója volt (jelenleg is több helyen tartják műsoron) – kőszínházakban, szórakoztató magán-színházakban és alternatív társulatok játszóhelyein is.

magán-színházakban és alternatív társulatok játszóhelyein is. Csokonai tehát színpadi szerzőként ma is népszerű, a *Karmyóné* különböző stílusú előadásokat inspirál.

Csokonai színműveinek reneszánsza minden bizonnyal 1965-ben kezdődött, az Egyetemi Színpad Universitas Együttesének bemutatójával. Ez az azóta már színháztörténeti jelentőségű előadás nemzetközi sikert aratott a főiskolai színpadok fesztiválján Nancyban – noha a vendégszereplés előtt a hazai közvélemény a korabeli sajtó tanúsága szerint azt találgatta, hogy miért éppen ez az ósdi, leporolandó darab reprezentálja a magyar egyetemi

színjátszást külföldön. Az akkori kirobbanó siker egyik oka bizonyára a kiváló alkotói gárda lehetett – közülük heten (Adamis Anna, Halász Péter, Fodor Tamás, Jordán Tamás, Kristóf Tibor, Sólyom Katalin, Ruszt József) lettek színházalapítók vagy színházi megújulást jelentő produkciók létrejöttében résztvevő alkotók. A *Karmyóné* bemutatásán értetlenkedőknek részben igazuk volt, hiszen a rendező, Ruszt József későbbi nyilatkozata szerint az előadást egy régi magyar drámai emlékek bemutatását célzó sorozat első részének szánták. Azaz, bár a darabot rendkívül izgalmas, újszerű felfogásban játszották, szürreálisnak ható elemekkel (több

▼ Szántói Krisztián:
Két udvarló és a lottéria
(Az *özvegy Karmyóné*
sorozatból, forrás:
Budapesti Illusztrációs
Fesztivál 2023
Csokonai-pályázata,
az alkotó engedélyével)

Csokonai drámafordításainak [...] sajátos indítéka volt: a kollégiumban a latinos oktatás korlátai közül kitörni akaró néhány barátjával a kortárs világirodalom megismerésére önképzőkört szervezett, s elosztották egymás között a nyelveket.

méltatás is megemlítette ennek révén a díszletet, illetve a főszereplő Sólyom Katalin jellegzetes orrmaszkját), lényegében iskoladrámaként mutatták be.

Ez a megoldás irodalomtörténeti adatokkal is alátámasztható, hiszen az önálló Csokonai-színművek

egyik gyökerét valóban az iskoladrámák adják – de korántsem a megszokott módon. Joggal gondolhatnánk ugyanis, hogy a szerző ilyen irányú tapasztalatait diákrésztevőként sajátította el alma materében. Ám a Debreceni Református Kollégiumban követték

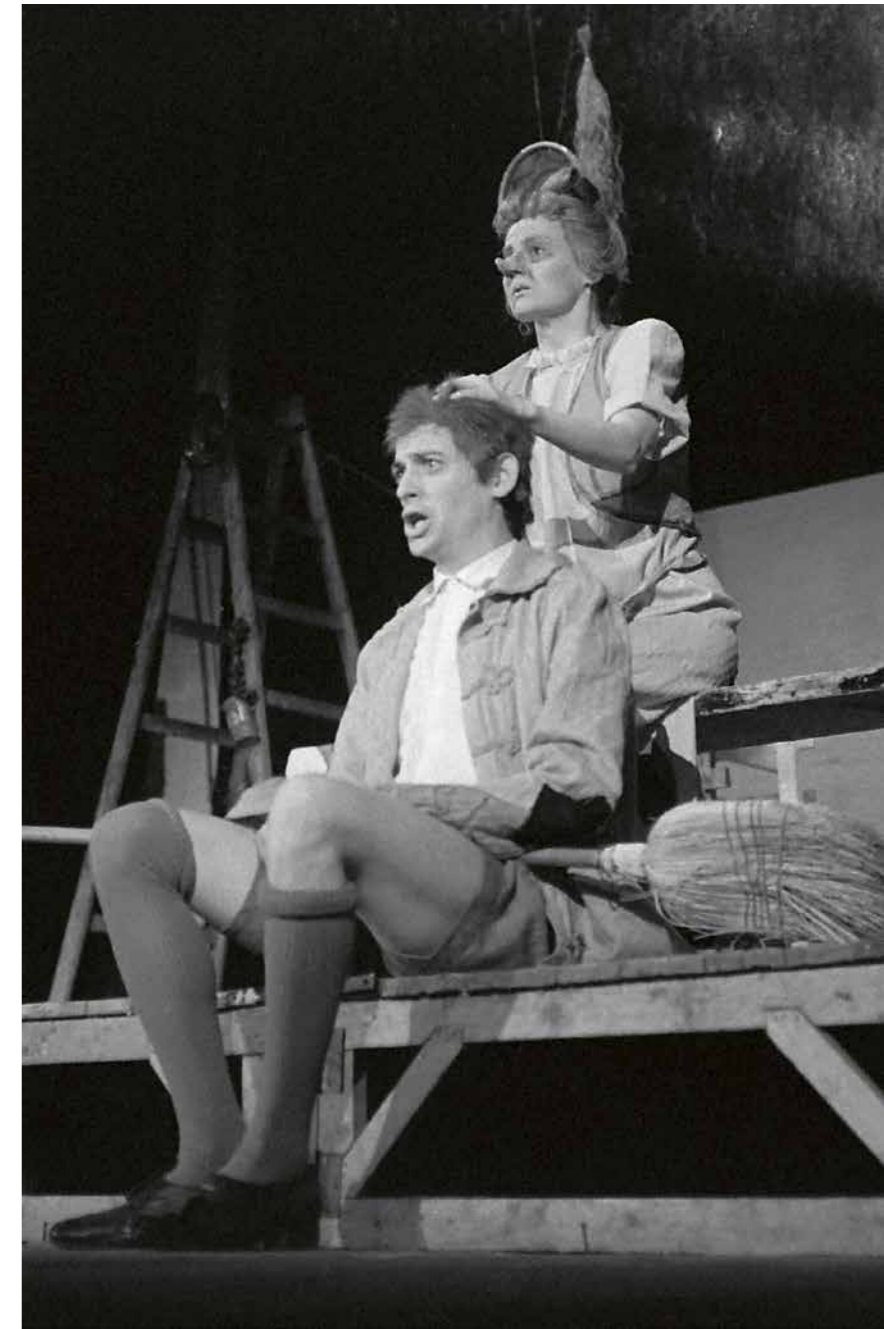

◀ Szántói Krisztián: *Karmyóné és Lázár* (Az özvegy Karmyóné sorozatból, forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

▶ Sólyom Katalin és Jordán Tamás az Universitas együttes Csokonai: *A' özvegy Karmyóné* című darabjának előadásában, 1973 (Fortepan/Kádas Tibor)

legtovább az 1562. évi *Debreceni hitvallás* azon kitételét, mely szerint elítélendő a színjátszás. Ennek tükrében különösen értékelendő, hogy Csokonai maga igyekezett meghonosítani azt – felemás eredménnyel. Budai Ézsaiás professzor lakodalmára írt művét (*A' Szeretet' Győzedelme a' Tanúltakon*) a fellelhető források szerint az érintett nem fogadta jó szívvel; *Gerson* című színművének bemutatásáról pedig a Csokonai kicsapatásához kapcsolódó jegyzőkönyv egyik tanúvallomása szolgáltat adatot – a szerző bűnlajstromát növelve.

A Csokonai-drámák másik alapja a debreceni időszakban a fordítás. Ennek is voltak kollégiumi gyökerei, hiszen ismert gyakorlat volt a korszakban klasszikus auktorok műveinek dramatizált előadása – és ennek tudható be az is, hogy Csokonai állítása szerint első (elveszett) drámai művét, a *Patvarszki* című Terentius-átdolgozást a már említett Budai Ézsaiás Terentius-kiadása ihlette. Csokonai drámafordításainak ugyanakkor sajátos indítéka volt: a kollégiumban a latinos oktatás korlátai közül kitörni akaró néhány barátjával a kortárs világirodalom megismerésére önképzőkört szervezett, s elosztották egymás között a nyelveket. Nyelvtankönyv vagy szakirodalom hiányában Csokonai Metastasio-drámák fordítása közben tanult meg olaszul. Ennek köszönhető a *Galathea*, az *Ákhilles Stzirusbann*, az *elhagyott Didó*, az *Endimion*, *A' Pásztor Király* és az *Angélika* Csokonai-féle magyarításai. Ezek, illetve a Metastasioéval rokon dramaturgiájú Schikaneder-fordítások (*A' boszorkánysíp* és a *Varázssíp*) adhattak kiindulási alapot az első magyar játékszínnel kapcsolatos Csokonai-felajánlásra. A társulat ugyanis darabhiánnyal küzdött, s ennek orvoslására a korabeli orgánumban felhívást tett közzé magyar játékszíni darabok szerzésére – ennek hatására vállalta Péczeli József Racine összes drámáinak és Shakespeare „legszebb darabjainak” fordítását, és Pálóczi Horváth Adám is ezért fogadta meg, hogy hetenként ír egy új darabot. Hasonló lelkesedésre gyúlt Csokonai is, aki öt levelet intézett a pesti magyar színjátszókhöz, melyben tizenhat komédia

[...] Csokonai [...] öt levelet intézett a pesti magyar színjátszókhöz, melyben tizenhat komédia küldését (főleg fordításokat) ígért.

▲ Hetényi Pál és Jordán Tamás az Universitas együttes Csokonai: *A' özvegy Karmyóné* című darabjának előadásában, 1973 (Fortepan/Kádás Tibor)

küldését (főleg fordításokat) ígért. „Csokonait nemcsak a pusztai nemzeti felbuzdulás vezette, mikor kapcsolatot keresett az első magyar színjátszókkal. Itt vélte megtalálni az utat, amelyen íróvá lehet, és nekik szánta első eredeti darabját, a *Tempefőit* is.” (CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Színművek*, I., 1793–1795, s. a. r., jegyz. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán = Uő. *Összes művei*, sorozatszerk. JULOW Viktor, Akadémiai, Budapest, 1978, 261.) Még akkor is, ha első, önálló darabjában, a *Tempefőiben* igen sajátos konfliktusszerkezettel élt – Bécsy Tamás meglátása szerint

**Vénasszonycsúfoló
jellegéből adódóan [a *Karmyóné*]
az iskoladramák tréfás közjátékaira,
az interludiumokra emlékeztet [...],
ugyanakkor ezt tekinthetjük az első
magyar tündérbohózatnak is [...].**

egy költői magatartásból kiindulva (és azt konfliktussá téve) kísérelt meg drámát írni. (BÉCSY Tamás, *A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai műveiben*, Akadémiai, Budapest, 1980, 25–30.) Annál is inkább, mivel Metastasio költői színdarabjaival találkozott, s a lírai élmény drámává fogalmazása nem hatott számára paradoxonként – és a fordításra összpontosítva kevésbé figyelt a forrásművek dramaturgiájára. Vélhetően ezért hiányzik a *Tempefőiből* a valódi drámai konfliktus – jól példázza ezt az a sajátossága is, hogy a darab ifjú párját nem egymáshoz fűzi, hanem a költészet szeretetéhez. Ugyanakkor kétségtelen, hogy e művében már új utakat keresett Csokonai az önálló alkotás, az iskolai tananyagtól való eltávolodás, a személyes mondanivaló révén. Egy idő után a színpadi siker is társául szegődött, hiszen második darabja, a *Gerson du Malheureux* Csokonai legnépszerűbb drámai műve lett, ebből maradt fenn a legtöbb másolat: sokáig forgott közkezen. A debreceni, majd a pataki, sőt a pápai református kollégiumban éppúgy előadták, mint a győri szeminárium katolikus kispapjainak körében. Ennek bizonyára egyaránt oka lehetett az izgalmas, szórakoztató téma (kísértetjárás) és a szórakoztató típusfigurák (például az ostoba iskolamester és a hetvenkedő katona). Ugyanakkor sajátos, máig használt színházi elemként ismerhető fel benne a dráma belső mozgatója, a szereplők nyelvi széttagoltsága. „Ez a többszólamúság nyelvi tusát eredményez (hagyományos szóval ez a drámai cselekmény), mert a beszédalakzatok közé egy agresszív kód ékelődik (ez hozza létre a bonyodalmat)” – fogalmazta meg Nagy Imre. (NAGY Imre, *Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*, Balassi, Budapest, 2007, 107.)

Nem véletlen, hogy a szakirodalom (elsősorban Bécsy Tamás) alapvetően két korszakra osztja Csokonai drámaírói tevékenységét: a debrecenire és a csurgóira. A két szakasz közti időszakban az alma materből kiszakadva számos irodalmi és színházi hatás érte: megismerkedett (a kortárs német szerzők művei mellett) Shakespeare, Molière és Racine műveivel. Lényegében tehát ekkor szerezhetett tapasztalatokat a klasszikus dramaturgiákról, amelyeket később tudatosan használt saját műveiben.

Csokonai 1799 májusában kezdett Csurgón tanítani – és röviddel ezután hozzáfogott *Cultura* című színművéhez is, hogy azt diákjai az év végi vizsgák alkalmával előadhassák. E művét merész (tartalmi-politikai elemeket sem nélkülöző) megoldásai

Csokonai drámaírói tevékenysége a *Karmyónéban* teljesedett ki és hat a mai napig. Fontos szerepe lehetett ebben annak is, hogy általa mesteri fokon elsajátított, stílust és dramaturgiát egyaránt érintő megoldásokat szintetizált.

révén joggal tekinthetjük fontos állomásnak Csokonai drámaírói pályáján. A műben megjelenik a hagyományos értelemben vett szerelmi konfliktus, ám a *Tempefői*hez hasonló elméleti problémakör itt is jelentős szerepet kapott. Ez utóbbi szempontból címének megfelelően a kultúra mibenléte, illetve a fogalom értelmezési lehetőségei állnak középpontjában. Az eredeti előadás körülményei és a máig tartó, kapcsolódó viták ismeretében különösen izgalmasnak tarthatjuk kérdésfeltevésüket. Labádi Gergely megfogalmazása szerint „nem értekező jellegű szöveggként a kultúra modern értelmezésének árnyaltabb kifejtését teszi lehetővé, nemcsak a magas kultúra (egyéni) dimenzióit hangsúlyozza, hanem rámutat e koncepció korlátaira is”. (LABÁDI Gergely, *„No ez már Cultura.” Csokonai és a kultúra diskurzusa = Médiu-mok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged, 2012, 61.)

A *Karmyóné* vélhetően a csurgói iskolát fenntartó Festetics György (levélben közölt, s így fennmaradt) kívánságának köszönhető, amelyben Festetics azt kérte, hogy az ünnepélyeken törekedjenek az uralkodó vagy a nádor magasztalására. Ennek fényében különös merészségként, sőt fricskaként értelmezhető az az alapszituáció, melyben a lombardiai hadjáratban részt vevő, francia fogságban sínylő kereskedő szalmaözvegy feleségéről szól. Vénasszonycsúfoló jellegéből adódóan az iskoladramák tréfás közjátékaira, az interludiumokra emlékeztet. Egyes szereplőiben pedig Kölcsey – hivatkozott írásában – a korabeli német bohózatok alakjait vélte felfedezni, ugyanakkor ezt tekinthetjük az első magyar tündérbohózatnak is, mely szintén a korszak jellegzetes német eredetű műfaja volt (a lovagdráma és a végzetdráma mellett), ebben a realitás és a fantasztikum keveredett. Csokonai darabjára is igaz tehát Solt Andor definíciója: „tündéri keretben érzelmes és vígj. történet, erkölcsi célzatú, szerencsés megoldással”. (SOLT Andor,

Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig, Irodalomtörténeti Közlemények 1932, 230.)

Csokonai drámaírói tevékenysége a *Karmyónéban* teljesedett ki és hat a mai napig. Fontos szerepe lehetett ebben annak is, hogy általa mesteri fokon elsajátított, stílust és dramaturgiát egyaránt érintő megoldásokat szintetizált. „Eggy buzgó hazafi meg n[em] szabadúlhat a' tömlőtzből, a' mellybe őtet a' Múzsák[na]k, Hazájának 's Ditső Nemzetének szeretete vetette” – írta a *Tempefőiben*. (CSOKONAI, I. m., 52.) Úgy tűnik, ő maga sem szabadulhatott dramaturgiai béklyókból – ám az idők során sikeresen és időtálló műveket alkotva sajátította el a színpad törvényeit.

▼ Szántói Krisztián:
Tiptopp és a párizsi módi (Az özvegy *Karmyóné* sorozatból, forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Csokonai Vitéz Mihály AZ EMBER a' Poézis' első Tárgya.

ÓH melly örömben folytak el ekkorig
ZseIngére nyíló napjaim!
Óh miként Erzém, hogy élni, 's Tháliának
Rózsanyakán enyelegni, édes!

Víg borzadással jártam el a' Görög
Szépségek' és a' Római Nagyvilág'
Pompás maradványit; 's ezeknek
Sírja felett az Olasz' negédes

Kertjébe' szedtem drága Narantsokat;
A frantz mezőket láttam; az Albion'
Barlangiban 's a' Német erdők'
Bértzeiben örömet találtam.

Olykor hevítvén lelkeket is belől
Uj képzelések 's büszke vetélkedés;
Lantot ragadtam, 's a' lapályos
Dácia' térmezéjén danolván,

A földnek allyáról felemelkedém;
A felleg elnyelt, mennyei képzetim
Mint az habok felfogtak, 's úsztam
Gondolatim' tsuda tengerében.

„Mérész halandó! lelkesedett iszap!
„Igy zenge hozzám egy levegői Hang,
„Szentségtelen létedre nem félsz
„Angyali pitvarokat tapodni?

„Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek
„Szavára mozgasz? 's végre mivé leszel?
„Míg ezt ki nem vizsgálod, addig
„Por vagy, az is leszel.” E' szavára,

Mint lengé párák' éjjeli tsillaga,
A tágas Ether' Mennyezetén alól,
Sebes bukással földre hullván
Tsak tsupa por, hamu lett belőlem.

Csokonai–inspiráció

Éppen az jutott eszembe, az erőtlenné vált tihanyi visszhangra gondolva, mennyivel erősebb Csokonai verse, hiszen az ő ekhója örökre megmarad. Bár nem vagyok elégedett költészetünk jelenkori helyzetével, mégis fejbe vert a napokban olvasott kijelentés: „Olvas még egyáltalán bárki Csokonait, ha nem kötelező számára? Érdekel bárkit akárcsak a tavalyelőtti irodalom?”

Nem tartozom a közönyös többséghez. Elkieserít a jelen megvallott, büszke érdektelensége, melyben a költészethez a hagyományos viszony már elképzelhetetlen. Én még fölrajzolhatom szeretetem útjait Csokonaihoz. Kezdve, hogy a sublótban kallódott egy valószínűtlenül odakerült brosúra Karácsony Sándor írásával, mely hátlapján *A lélek halhatatlansága* kiadását hirdette. Ez az alig észrevehető ráta-lálás, mint követő és irányjelző adat vezetett tovább a nagy halotti versig. Kezdve az iskolás példabeszédektől a szentimentalizmus holdfényes éjszakáin át a rokokó rózsakertjében, a divat kimondott megtagadásától a létköltészet első magyar darabjáig, melyben az isteni figyelmeztetés szól a merész halandó, lelkesedett iszaphoz: „Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek / Szavára mozgasz? s végre mivé leszel?”

Csupa lírai szépség, amit ez a költészet jelent, világámulat, zene és természeti kép a magyar nyelv széles horizontja alatt, a nép nyelvétől a nemesi latinig, a bécsi németig merítve anyagának. Csodálom esztét, költői tehetségét, tudásszomját, szorgalmát és nyugtalan zsenialitását.

A vidám poézisre esküdött Vitéz mégis csupa panasz, egy szerencsétlen élet énekes koldusának nyomorúsága. Talán ez a kedvtelenségre hajlító

hangulat szüli az öröme vágyó olvasókban az idegenkedést amellet, hogy a korabeli stílus nagyon idegen már, de ha jól odafigyelünk, láthatjuk, hogy költőnk túlnőtt a kordivaton azzal, hogy belsőre változott a külsődleges hatásokat.

Az én nemzedékem Csokonai-oktatása volt annyira kiábrándító a Rákosi-rendszerben, hogy ne szeresük a verseit, a felvilágosodás eszméinek példázatát olvashattuk. *A Magyar, Hajnal hasad!* jóslatát az édeni korról, épp akkor, mikor történelmünk egyik legsötétebb korát éltük. Az előző százötven évben sem volt számára hajnalodás. Petőfi a legendák kicsapott diákját anekdotával üdvözölte, Ady elődjének tartotta világfelfogásában, lírai megvalósulásában. De mintha rossz ajánlók lettek volna, s csak akkor vétetett a klasszikusok sorába, amikor kommunis-táknak arra szüksége volt. A Horthy-korszakbeli szerzetesi gimnázium szöveggyűjteményében éppenhogy helyet szorítanak Csokonainak. Nem adott alkalmat egy *Magyarokhoz, Hymnus, Szózat, Nemzeti dal* alkotásával, vagy *Moháccsal, A madár, fiaihoz* strófáival a hivatalos és a közönség előtti halhatatlanságra. Nem figyelték, amit mestere, doktor Földi gondozatlan sírja fölött megvallott: „énvelem is csak így / Bánik hazám, bár drága vérem / Érte foly, érte fogy, érte hül meg”. Nem élt úgy, mint egy Villon, az iskolai kicsapatással lett priuszos. De talán az országot behálózó Kazinczy ártott neki a legtöbbit, míg a halála utáni kisajátítás szándékával vitatta Debrecentől, városát lenézve tekintett Csokonaira is. Pedig, ha végzete volt is Hunnia, már büszkén vallja Debrecen magáénak szülőttét, mintha lángokban hamvadt házát szellemében akarná újjáépíteni és tatarozni.

Ágh
István

„egy vén Tölgynek allyában Láttam a' sáppadt Időt

Réti Ágnes: Szomorú versek részlet (forrás: Budapesti
Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata,
az alkotó engedélyével)

Megteremti a modern értelemben vett szerelmi lírát

Hansági Ágnessel, az MTA doktorával, a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskolájának, valamint Magyar Irodalmi Tanszékének vezetőjével, a 19. századi magyar irodalom kutatójával beszélgettünk Csokonai költészetéről, európai tájékozódásáról és a költő hazai irodalomtörténetre gyakorolt hatásáról.

Pataky
Adrienn

Hogyan vélekedtek Csokonai költészetéről a kortársak, különösen Kazinczy? Miért kritizálta később Kölcsey? Miért épp a népiességet emelhetette ki ebből a sokrétű poétikai bázisból az utókor?

Provokatívnak tűnhet az első kérdésre adott válaszom, ha az irodalomtörténetből jól ismert narratívákkal vetjük össze, de ha a „kortársak véleményén” azt értjük, amit ma és lényegében már a 19. század dereka óta szokás, akkor azt felelem, kicsit pimaszul, *sehogyan sem*. Ma ugyanis a „kortársakvéleménye” azt jelenti, hogy az irodalmi nyilvánosságban megjelenő szerzőkről és szövegeikről a pályatársak ugyanebben az irodalmi nyilvánosságban nyilvánítanak véleményyt. A szerzők számára ez fontos visszacsatolás, az olvasó pedig össze tudja vetni a verset a kritikával, a kritikus állításait a versekkel. Ennek azonban az a minimális feltétele, hogy a vers és a kritika is publikus legyen: nyomtassák ki, és működjenek olyan csatornák, amelyeken keresztül a szövegek és a vélemények terjedni tudnak. Csokonai vágyott erre a nyilvánosságra, de korai halála meggátolta abban, hogy része is legyen benne. Az általunk ismert és nagyra értékelt életműnek csupán egy kis része jelent meg a költő életében, önálló kötetben a *Dorottyán* kívül csak egy Kleist-fordítása. A folyóiratnyilvánosság is szűkös volt, gondoljunk csak a három lapszámot megélt Urániára, amelyben Csokonai is publikált.

Az általunk ismert és nagyra értékelt életműnek csupán egy kis része jelent meg a költő életében, önálló kötetben a *Dorottyán* kívül csak egy Kleist-fordítása.

Fotó: Czimbab Gyula

[...] másképpen, a maguk hangzósságában, zenei anyagiségában tapasztaljuk meg a szavakat a verseit olvasva, telítettségükben és teljességükben. Kosztolányi ezért érzett rokonságot a lírikus Csokonaival [...].

Kármán József *Fanniját* Toldy Ferencnek tulajdonképpen fel kellett fedeznie a lappal együtt néhány évtizeddel később. Kazinczy kortársa volt Csokonainak, „atyamestere”, akivel a fiatal költő nemcsak levelezett, hanem személyesen is találkozott, és aki akkor is tehetségesnek tartotta, amikor egyáltalán nem értett azzal egyet, amit Csokonai csinált. A Lilla-dalokhoz írott előszót például teljesen elhibáztottnak gondolta, de ezt is csak egy leveléből tudjuk. A Kazinczy kiterjedt levelezése által megteremtett irodalmi „nyilvánosság” tehát éppenséggel nem volt nyilvános. Kölcsey pedig szigorúan véve már nem is számít kortársának: tizenöt éves kamaszfiú volt, amikor Csokonai meghalt – az 1817-es fulmináns kritikát,

▼ Mezei Ildikó:
Csokonai-portré,
digitális illusztráció
(az alkotó engedélyével)

amelyet felkérésre írt, Csokonai már nem érte meg. Vagyis nagyon más ez, mint a Berzsenyi-kritika esete, amely komoly hatást gyakorolt Berzsenyi pályájának alakulására, a *Poetai harmonisticát* biztosan Kölcsey kritikájának köszönhetjük.

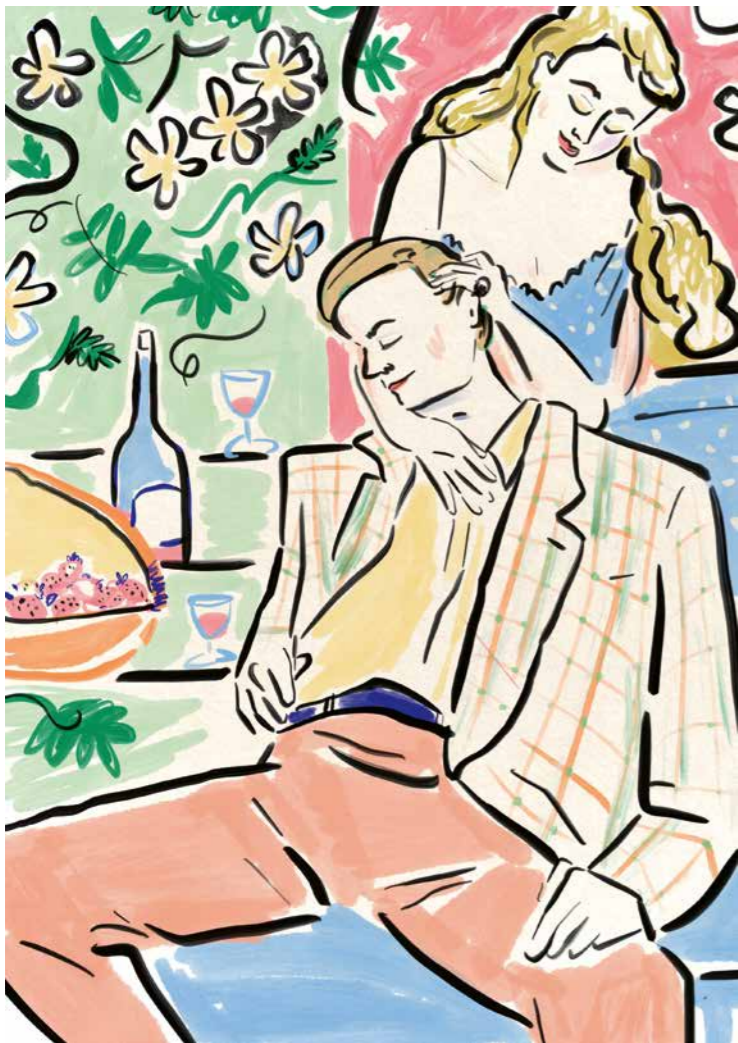
A „népiesség” kérdése azért is izgalmas, mert a Kölcsey-kritikának is ez áll a középpontjában: az a kérdés, miként és milyen kontextusban lehet a népnyelv, a folklór szótárából valamit áttemelni a magasirodalomba. Kölcsey ezért is érzekelte úgy, hogy Bürgerrel lehet a leginkább párhuzamba állítani Csokonait, és jelentette ki azt, hogy Schiller Bürger-kritikája akár Csokonairól is írható volna. A világirodalmi párhuzamnál lényegesebb, hogy ebből kiindulva a Lilla-daloknál jobbnak tartja a *Himfyt*, Csokonainál, a lírai költőnél pedig Daykát. Hogy a Kölcsey-kritikával a kortársak nem tudtak azonosulni, az is jelzi, hogy Döbrentei, aki felkérte Kölcseyt a recenzió megírására, húzódozott a közlésétől, amikor pedig a Tudományos Gyűjteményben végül megjelent, Pálóczi Horváth Ádám terjedelmes paródiával válaszolt rá.

Kosztolányi azt írja, hogy „ha Csokonait emlegetik, valamennyien trillákat hallunk, égi zengzeteket, s általa föltámad elfelejtett kora is, tündérvjátékaival, szépségtapaszaival, modoros magakelletésével és vaskos tréfáival.” Milyen tulajdonságai alapján rehabilitálták a nyugatosok Csokonait, s érvényes irány lehet-e ez ma is?

Kosztolányi az 1922-es Csokonai-összkiadás apropóján azt mérlegeli, miben egyedülálló a Csokonai-líra, és arra a végeredményre jut, hogy ezt leginkább a lefordíthatatlanságából érthetjük meg. Petőfi, sőt Arany is lefordítható szerinte, Csokonai viszont nem, mert nála minden a nyelv. Kosztolányi szerint egyetlen költőnk sincs, aki ennyire a nyelvében élne. Teljesen egyedien, egyénien képes minden szót „felicillotgatni”, amit Kosztolányi úgy ért, hogy másképpen, a maguk hangzósságában, zenei anyagiségában tapasztaljuk meg a szavakat a verseit olvasva, telítettségükben és teljességükben. Kosztolányi ezért érzett rokonságot a lírikus Csokonaival, és ezért is hozta összefüggésbe Kölcsey és Kazinczy elutasító, kritikai álláspontját éppen azzal, hogy Csokonai életében az énekelt verseknek, a „mindennapi” zenének köszönhetően volt népszerű. Vagyis a popkultúrának köszönhetően, *annak ellenére*, hogy nem jelent meg. Máshogyan fogalmazva: a kritikus számára uralkodó, átlátható „irodalmi nyilvánosság” terepén túl volt

Az a formai tökéletesség, amihez a verselési készség kevés, hiszen tudást, gyakorlást igényel, bizonyosan összefügg Csokonai zene iránti fogékonyságával.

▲ Török Judit: Csokonai: A boldogság 2 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

egészen köznevesítve. Jonathan Culler egy ellentéttel érzékelteti, mi is valójában a líra: Culler szerint az elbeszélő költemény egy eseményt mond el, ellenben a lírai vers maga válik (nyelvi) eseménnyé, vagy legalábbis törekszik erre. Csokonai szerelmi lírája szerintem nem változást hoz, hanem megteremti azt a modern értelemben vett szerelmi lírát, amire általában a romantika nagy teljesítményeként gondolunk. Az odafordulásból, az aposztrófából kiinduló lírai beszéd éppen a kimondásban teremti meg a lírai beszélő pozícióját, ez a fejlemény nála következik be. 1971-ben Szegedy-Maszák Mihály írt recenziót Szauder József *Az Estve és Az álom* című könyvéről az Irodalomtörténeti Közlemények számára. Egyrészt felveti, hogy a *szenzimentalizmus* helyett érdemes volna Northrop Frye nyomán az *érzékenység* koráról beszélni, ami azonban ennél is izgalmasabb, hogy szerinte a szenzimentalizmus Szauder valójában a romantikát váltja ki, amit az is alátámaszt, hogy Szauder amellet érvel, a szenzimentális írókat a szenzimentalizmus meghaladásának a szándéka vezérli.

Fazekas Mihály egyik, Csokonainak írott levelében elmarasztalja barátját, amiért a Dorottya „tele van előttünk esmeretlen szókkal, amelyek, amint mondják tán 7 féle nyelvből is valók”. Mennyiben volt a kor divatja a poliglott írásmód, és mennyiben Csokonai sajátja? Hogyan hatott rá a felvilágosodás kozmopolitizmusa?

Nemcsak a hangzás, a nyelv anyagisága, zeneisége érdekelte, hanem maga a nyelv is. S. Varga Pál *A magyar nyelv feléledése* című töredékét elemezve hívja fel a figyelmünket arra, hogy ebben a csonkán maradt tanulmányban tételesen megfogalmazódik, feltehetőleg Condillac nyomán, a nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlanságának a tétéle. Az a költő, aki bármit meg tud csinálni az anyanyelvén, jobban, mint európai kortársai, már nem azért fordít, mint Kazinczy. A magyarnyelvűség programja nemcsak nála, a korszak szinte valamennyi irodalmáránál jól

megfér azzal a követelménnyel, amely a tudományos és irodalmi tájékozódást eleve európai porondon képzele el. Erre a tájékozódási igényre utal Csokonai abban az 1801-es levelében, amelyben nádas házba szorult kozmopolitaként azonosítja magát. A mondat első felét is érdemes idézni: „...Nemzetelem’ javán dolgozni annyira óhajtok, a’ mennyire örülök annak, hogy Magyarnak születtem: az értelemnek pedig és az Izlésnek gyarapításán mind örülök én, mind munkálokodok, én – egy nádas házba szorult Cosmopolita.” (CSOKONAI VITÉZ Mihály, Márton Józsefnek Debrecen, 1801. május 19. = Uő. Összes művei, szerk. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2016, https://deba.unideb.hu/deba/cskonai_muvei/text.php?id=cskonai_lev_068_k&rt=olvasmany&ri=110&olvasoszoveg.) Ez nem kozmopolitizmus, a mai értelemben.

Csokonai természetlírájának egyik gyökere a kortárs Kleist lehetett, akit fordított is, sőt, Lillához című versére is hatott (alcíme: A Kleist Rapszódiai közül). Milyen további, egyetemes irodalmi párhuzamokat találhatunk versvilágában? Mennyire volt Csokonai „modern”, européer költő?

A Csokonai-filológia példaszerűen feltárta ezt a kérdést. Csokonainak amúgy is „szerencséje volt az irodalomtörténészeivel”, alapos monográfiák születtek róla, és soha nem volt körülötte „állóvíz”. De azért is, mert már a nem annyira elfogadó Kölcsey-kritika is megtette azt a „szívességet” a holt költőnek, hogy európai összehasonlításban értékelte, analizálta teljesítményét, és számtalan más magyar szerzővel ellentétben, Csokonai esetében ez a komparatív nézőpont, látásmód soha nem is tűnt el a kritikai diskurzusból. Bár az tudható volt, hogy fordított, olvasott Wielandt, és ezt most már a hálózati kritikai kiadásban nyomon is követhetjük, azt azonban különösen beszédesnek találok, hogy a Csokonai programját kifejtő, Orczy Lászlónak és Koháry Ferencnek írott levélben az Oberonnak éppen azok a passzusai visszhangoznak, amelyeket a romantika múlthoz, fikcióhoz, művészetéhez, tudáshoz való viszonya kapcsán, az angol romantikára gyakorolt befolyása okán szokás emlegetni. Hippogriffokról Csokonai nem beszél, és arra sem kéri őket, hogy repítsék el „rég, romantikus” tájra, arról viszont igen, hogy a művészet alkalmas a világ megismerésére, és történetileg hamarabb juttatja el a művészet befogadját emberi és természeti

Az a költő, aki bármit meg tud csinálni az anyanyelvén, jobban, mint európai kortársai, már nem azért fordít, mint Kazinczy. A magyarnyelvűség programja nemcsak nála, a korszak szinte valamennyi irodalmáránál jól megfér azzal a követelménnyel, amely a tudományos és irodalmi tájékozódást eleve európai porondon képzele el.

törvényszerűségek intuitív belátásáig, mint a bizonyításra is alkalmas egzakt tudomány.

Mi a jelentősége Csokonai versművészetében annak, hogy a költészet funkciója, státusza a 19. század fordulóján más volt, mint ma, vagyis eltérő, „hangzó” befogadási szituációról

▼ Sajdik Ferenc:

Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály,

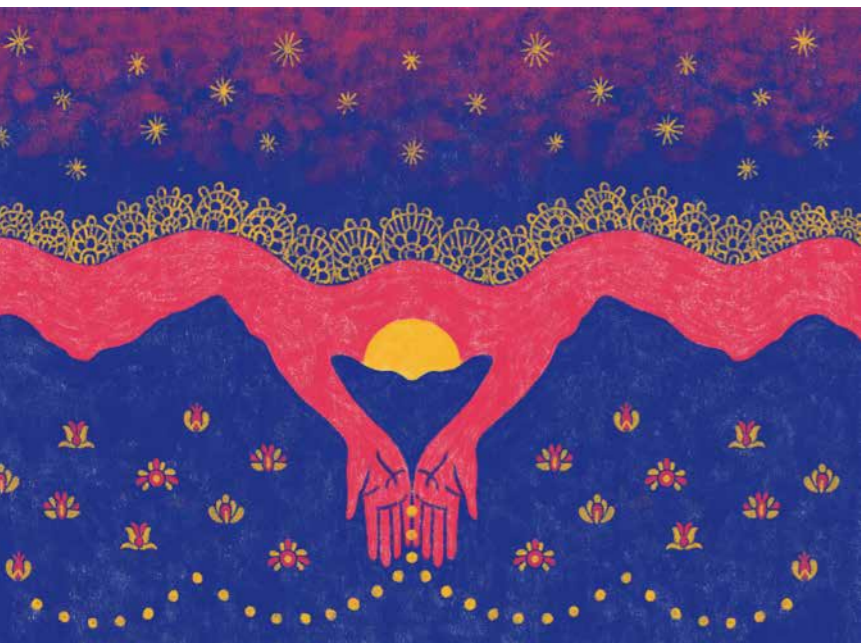
vegyes technika, farost,

32×32 cm, 2007 (forrás:

PIM, HUNGART

© 2023)

▲ Kovács Emese:

Csokonai Vitéz Mihály:

A reggelről (forrás:

Budapesti Illusztrációs

Fesztivál 2023

Csokonai-pályázata,

az alkotó engedélyével)

adott értelmezésére támaszkodhattak. Szociológiai perspektívában – mint arra az újabb munkák nyomait rámutatnak – az érzékeny embereszmény megképződése és térnyerése a társadalom átalakulásával, differenciálódásával hozható összefüggésbe. A gyengéd érzelmek olyan intim kisvilágot jelölnek ki, amely a társadalom nagy rendszereiben jelentkező elvárások, a racionális kalkuláció, a célelvű cselekvés világával szemben egyfajta ellentétet képezhet. A társadalmi átalakulásokra és az egyén önazonosságát meghatározó hagyományos keretek erodálására tekintettel az érzékeny erkölcsi eszmény funkciójának elsősorban az tekinthető, hogy a gyengéd érzelmek által jellemzett

Az érzelmek újfajta koncepciója azonban nemcsak tematikus elemként érdemel figyelmet, hanem az irodalmi kommunikáció részeként is. Az irodalmi művek maguk is érzelmeket válthatnak ki a befogadóban, s ily módon hozzájárulhatnak valamilyen új érzelmek kultúra kialakulásához.

► Fehér Luca Kata: *A nap innepe 3* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

intim kisvilág által az egyén identitását is megalapozni képes eszményt nyújtott. Az irodalomban az érzékeny eszmény megnyilvánulhat az azt pozitív módon megfogalmazó idilli ábrázolásmódban, de negatív módon, az eszmény bukását panaszoló, az altruista eszmény megvalósítására irányuló törekvés, vágy kudarcából fakadó negatív érzelmeket tematizáló művekben is.

Az érzékenységet az irodalmi művekben elsősorban egy új embereszmény és a társias etika megjelenéseként ragadható meg. Az érzelmek újfajta koncepciója azonban nemcsak tematikus elemként érdemel figyelmet, hanem az irodalmi kommunikáció részeként is. Az irodalmi művek maguk is érzelmeket válthatnak ki a befogadóban, s ily módon hozzájárulhatnak valamilyen új érzelmek kultúra kialakulásához. A befogadás felől nézve az érzékenységet irodalma esetében a legfontosabb újdonság az együttérzés, a részvét előtérbe kerülésében ragadható meg. A korszak több teoretikusa is úgy vélte, hogy az irodalmi művek alkalmasak lehetnek arra, hogy a szenvedés iránt részvétet keltsenek. Egyesek pedig – mindenekelőtt Lessing – úgy gondolták, hogy az irodalom a szenvedő iránti részvét felkeltése által előmozdíthatja a befogadó erkölcsi fejlődését, hozzájárulhat az altruista erkölcsi eszmény terjesztéséhez. A 18. század végének irodalmában az együttérzés mint befogadói attitűd egy másik változata is megjelenik. Ez legjobban *Az ifjú Werther szenvedéseinek* (1774) mottójával jellemezhető, amely Szabó Lőrinc fordításában így hangzik:

„És te, jóságos lélek, aki ugyanazt a szorongást érzed, amit ő, meríts vigaszt a szenvedéseiből, és legyen barátod ez a kis könyv, ha a sors végzése vagy a saját hibád miatt jobbat nem tudsz találni”
(Johann Wolfgang von GOETHE, *Werther szerelme és halála*, ford. SZABÓ Lőrinc, Uő., *Válogatott művei. Regények*, I., Európa, Budapest, 1963, 7.)

Az érzékeny költészet különböző változatait fellelhetjük Ányos Pál, Csokonai, Dayka Gábor, Pálóczi Horváth Ádám, és mások verseiben. A magyar költészeti példákból is markánsan kirajzolódnak annak az érzelmek koncepciójának a körvonalai, amelynek lényege a gyengéd, altruista érzelmek pozitív tételezése.

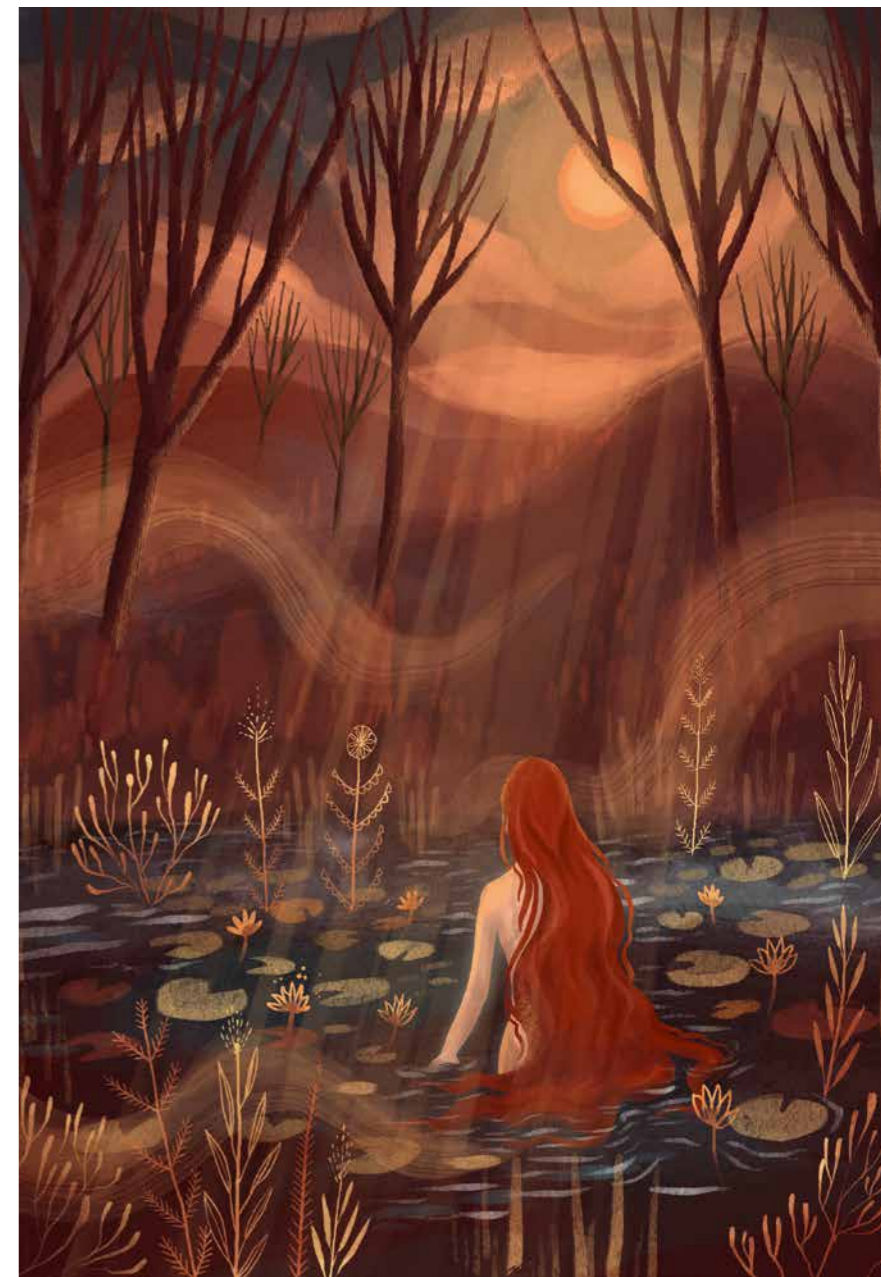
Az együttérzés ezen változata a sors, az érzelmi diszpozíció hasonlóságán alapul, s nem az erény begyakorlását szolgálja, miként Lessingnél, hanem vigasztaló funkciója lehet. Ez a fajta együttérzés a 18. századi irodalomban – mint az idézett mottó is mutatja – jellegzetesen ahhoz a szorongáshoz társul, amely a Goethe-regény hőseit is jellemzi, és szociológiai nézetben az individuuum helyzetének változásával hozható összefüggésbe. Mint az érzelmi hatás sajátos változata azt teszi lehetővé, hogy az önmagát a társadalomból kizártként, életét kudarcokként érzékelő befogadó vigaszt merítsen a hasonló sorsú egyének irodalmi megjelenítéséből.

Az érzékeny költészet különböző változatait fellelhetjük Ányos Pál, Csokonai, Dayka Gábor, Pálóczi Horváth Ádám, és mások verseiben. A magyar költészeti példákból is markánsan kirajzolódnak annak az érzelmek koncepciójának a körvonalai, amelynek lényege a gyengéd, altruista érzelmek pozitív tételezése. Egyaránt találhatunk olyan verseket, amelyek a gyengéd érzelmekre reflektálnak, ezek kultiválását propagálják, és olyanokat, amelyek potenciális érzelmi hatásuk révén maguk is hozzájárulhatnak az eszményi érzelmi diszpozíció kialakításához, gyakorlásához.

Csokonai költészete sok szálon kötődik az érzékenységhez. A *vidám természetű poeta* programjához kapcsolódó számos mű értelmezhető az érzékeny idilli irodalmi megjelenítésére irányuló törekvésnek. Így például *A csókok*, mely az aranykori idő távoli világában jeleníti meg a tiszta, kölcsönös, boldog szerelmet. Az érzékeny idilli fogalmával jellemezhető művek azonban nemcsak tematikusan jelenítik meg a boldogságot, hanem a befogadás során maguk is hozzájárulhatnak a derűs kedélyállapot kialakításához.

Az érzékenységhez való kapcsolódás alighanem a *Lilla* című verseskötet esetében a legnyilvánvalóbb. Ennek narratív szerkezete egyértelműen az érzékeny

regényekkel mutat hasonlóságot, s tematikus szempontból meghatározó ösztönzőjeként kell számon tartanunk Kazinczy Ferencnek a maga korában igen népszerű fordítását, a *Bácsmegyeynek össze-szedett*

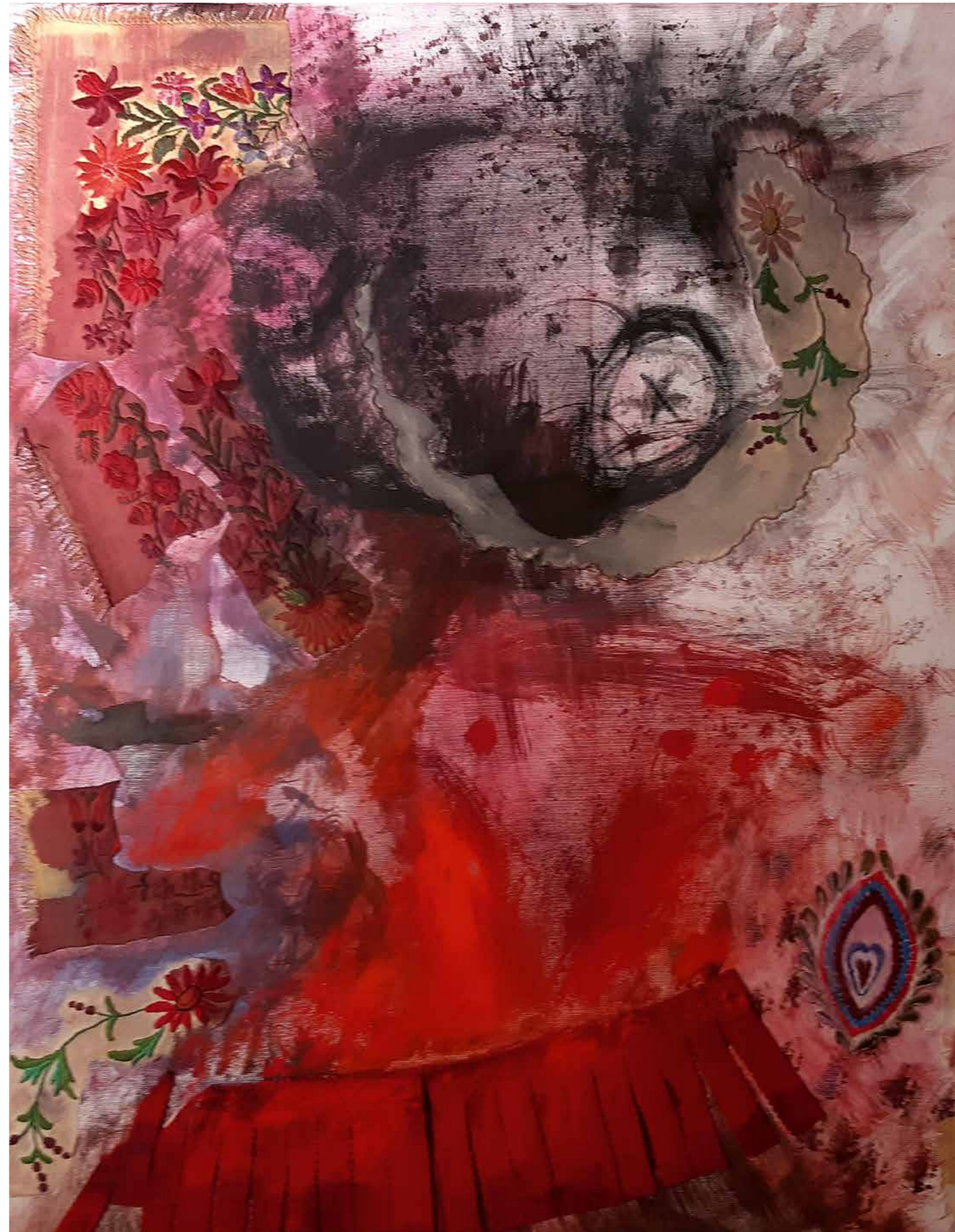
A vidám természetű poeta programjához kapcsolódó számos mű értelmezhető az érzékeny idill irodalmi megjelenítésére irányuló törekvésként. Így például *A csókok*, mely az aranykori idő távoli világában jeleníti meg a tiszta, kölcsönös, boldog szerelmet.

▼ Fehér Luca Kata: *leveleit* (1789), melyet a kötet egyik verse meg is idéz. Lilla a szerelmes számára a világ teljességét képviseli, a vágy tárgyáról való lemondás kényszere pedig szélsőségesen negatív lelkiállapotba, reménytelenségbe és kiábrándultságba taszítja a szerelme. Az érzékeny egyén és a világ szembenállása különösen nagy

költői erővel jelenik meg a kötet végén olvasható versekben, így *A tihanyi ekhóhoz* címzett panaszban. A szomorúság oka itt nem egyszerűen egy szerelmi csalódás, hanem az individuuum társadalomhoz való viszonyából eredő alapvető tapasztalat, az önmagát a világgal szemben állóként tételező, a társadalomba való integrálódást problémaként megélt szubjektum szorongásából fakad. A beszélő magányosságát emeli ki, hogy szavait az ekhóhoz intézi – mintegy hátat fordítva az olvasónak. Az olvasó mégis együttérezhet a beszélővel, sőt, amennyiben a beszélőben hozzá hasonlóan érző egyént ismer fel, vigaszt is meríthet abból a tudatból, hogy szenvedésében mások is osztoznak. A magányos egyén monológja – minthogy irodalomként fogalmazódik meg – kommunikatív helyzetet létesít, s közösséget teremthet.

Az újerkölcsi eszmény megjelenésére és az együttérzés mint lehetséges, a mű által felkínált befogadói reakcióra egyaránt jó példa Csokonai művei közül a *Dr. Földi sírhalma felett* (1801) című vers. Ezt barátja, az orvos, természettudós, nyelvtudós és költő Földi János halála ihlette, s egy alkalmi verstípus, a gyászvers műfajához kapcsolódik, annak konvencióit azonban lényegesen átalakítja. A gyászversek ugyanis hagyományosan a gyászolók képezte valós közösséghez szóltak, Csokonai versében azonban éppen e közösség hiányának gondolata áll a középpontban. A versbeli beszélő – a költő alakmása – azért érzi szükségét annak, hogy elhunyt barátja érdemeire emlékezzen, mert nincs, aki lantján annak halála miatt keseregne.

A halott megszólítása a beszélő számára nemcsak a vele való fiktív kapcsolat megteremtését teszi lehetővé, ily módon hozzájárulva a veszteség érzelmi feldolgozásához; hanem lehetőséget ad arra is, hogy saját értékrendjét és érzelmeit prezentálja. Csokonai Földit olyan erényes, a tudományokért lelkesedő polgárként és érző barátként méltatja, akinek tetteit saját kora nem értékeli. A beszélő reflexiója azonban világossá teszi, hogy saját magát is Földihez hasonló, a rideg külvilág által nem méltányolt egyénként értelmezi: a barát siratásakor a gyászoló így saját sorsáról,

▼ Palotai Erzsébet: *S mégis mi véleszel?* részlet (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

A vers tematikus fókuszában nem annyira a barát halála miatti fájdalom, mint inkább a világ közönye miatti felháborodás, harag áll.

a világhoz való viszonyáról is vall. Arra, hogy Földi halála esetében nem csupán egy partikuláris esetről, hanem az egyedül túlmutató jelentőségű tényről van szó, az is szócska kétszeri ismétlése is utal az első versszakban: „MEGKÖNNYEZETLEN” kell hamuhodni hát / Ákászd’ allyán FÖLDI! tenéked is? / Óh néked is” (CSOKONAI Vitéz Mihály, *Költemények*, V., kiad. SZILÁGYI Ferenc, Akadémiai, Budapest, 2002, 73). A szöveg nem tartalmaz utalást arra, kire vonatkozik az is: így más méltatlanul mellőzött erényes egyének mellett a beszélőre magára is érthetjük (aki persze a vers jelen idejében még élő személy, de az elhunyt-hoz hasonló sorsra számíthat). A vers tematikus

fókuszában nem annyira a barát halála miatti fájdalom, mint inkább a világ közönye miatti felháborodás, harag áll. Azonban a felhangzó panasz hátterében mintha a társadalom általi elismerésnél mélyebb ok is felsejlene: az emberek nemcsak, hogy nem méltányolják a közjóért való munkálkodást, de hidegszívűek is – szemben a melegszívű (azaz érzékeny) költővel, aki véglegesen magányra van ítélve. A bánatnak ez az itt ki nem bontott rétege a verset *A tihanyi ekhóhoz* magányos boldogtalanjának panaszával kapcsolja össze.

A beszélő által megtestesített értékrend és érzelmi attitűd az olvasó számára azonosulási mintaként is szolgálhat: ahogyan a versbeli költőben barátja halála szánalmat és felháborodást vált ki, úgy az olvasóban nemcsak Földi, de a költő sorsa is hasonló érzelmeket kelthet. A versből ugyanakkor – a halotti sirató mintájának megfelelően – a vigasz lehetősége sem hiányzik. Vigaszforrásként jelenik meg az a lehetőség, hogy a jövő nemzedékek méltányolni fogják Földi s a költő erőfeszítéseit. A korabeli olvasó, amennyiben osztotta a versben megfogalmazott értékeket, s magát is hasonlóan erényes, érző, de a társadalomból kirekesztett egyénként fogta fel, e reményt magára is vonatkoztathatta. A mai olvasó pedig felteheti magának a kérdést, vajon a vers keletkezése óta eltelt kétszáz év igazolta-e a versben megfogalmazódó történetfilozófiai optimizmust:

Lesz még az a 'Kor, melybe' felettem is,
Egy hív Magyarnak lantja zokogni fog.
'S ezt mondja népünk: Óh miért nem
Éltek ez emberi Századunkban?!
(Uo., 74.)

Csokonai költészete beépült az irodalomtörténeti kánonba, iskolai tananyagává vált – az utókor ilyen értelemben kétségtelenül meghálálta erőfeszítéseit. Az azonban kérdéses, hogy emberibb, azaz humánusabb-e századunk, jobban becsüli-e a közjóért, a tudományért való munkálkodást, s nagyobb teret enged-e az altruista érzelmeknek.

Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Általános Iskola és Kollégium

A csurgói Csokonai-kultusz központi helye a nevét viselő gimnázium: a parkban emlékpád őrzi a helyet, ahova gyakran kivitte diákjait tanulni. Az épületben szobrok, képek, tárgyak idézik fel alakját.

A könyvtár archív gyűjteményében megtekinthető a költő levele, nyugtája, könyvbejegyzései, kortársainak és barátainak könyvei: a felvilágosodás és reformkor nagyjainak munkái.

Cím: 8840 Csurgó, Széchenyi tér 9.

Nyitvatartás: minden tanítási napon 8–16 óráig
Munkaszüneti és iskolai szüneti napokon előzetes bejelentkezéssel:

E-mail: csvmrgkonyvtara@gmail.com

Telefon: +36 20 368 5551

Csokonai Vitéz Mihály Emlékhely

A Csokonai Emlékhely kiállítása két teremben, interaktív eszközökkel, tematikus egységekre bontva mutatja be a költő életútját, poézisét, különös tekintettel Lillához fűződő kapcsolatát és ragaszkodását, csurgói ittlétét és színjátékait.

A hazánkban páratlan tárlat forgatókönyvét Deme-ter Júlia irodalomtörténész álmodta meg, a látványtervet és a kivitelezést a Petőfi Irodalmi Múzeum szakemberei alkották.

A kiállítás a „Legalább álmodj velem” címet kapta, mely cím is már jelzi nekünk, hogy Csokonai a maga korában egy a kortársaitól elkülönülő fennköltebb és magasabb elveket képviselő, ábrándos, merengő és álmodozó ifjú költő volt.

A kiállítás a Történelmi Parkban tekinthető meg.

Cím: 8840 Csurgó, Táncsics tér 1.

Nyitvatartás: Hétfő–Péntek 8–16

Nyitvatartási időn kívül a +36 20 261 9967 telefon-számon előre egyeztetett időpontban a hét bármely napján szeretettel várjuk a látogatókat.

Belépőjegy: Felnőtt: 1000 Ft
Gyermek/diák: 500 Ft
Nyugdíjas: 500 Ft
Fotójegy: 500 Ft

Elérhetőség: csurgotortenelmipark@gmail.com
facebook.com/csokonaiemlekhely
www.csokonaiemlekhely.hu

A kiállítás megtekintéséhez tárlatvezetés kérhető előre egyeztetett időpontra.

Csokonai–inspiráció

Bánki
Éva

Engem elgondolkodtat, hogy 19. századi költőink közül milyen kevesen jártak külföldön. Arany nem látta a saját szemével a skót vagy walesi tájakat. Vörösmarty fenséges tájleírásait nem saját utazásai ihlették. A Csokonai-líra ligetei is inkább az antik és olasz költészet hatását, nem saját tájélményeit rögzítik.

De miért lesz valaki „olasz”, ha esélye sincs külföldre utazni? Az Itália-rajongásnak számos okát ismerjük Janus Pannoniustól Kosztolányin, Babbitson, Szerb Antalón át akár Kovács András Ferencig. De a sok Itáliáért rajongó magyar közül a debreceni Kollégium neveltje, Csokonai szenevője a legkülönösebb. Bármi is a véleményünk a 18. század végi kálvinista Rómáról, joggal hihetjük, hogy ott a szerelmi „álmotájak”, pásztorok, pásztorlánykák, az epedő vagy enyelgő szerelem iránti sóvárgás meglehetősen „tájidegen” lehetett.

Az itáliai költészet „mulatókertjei” iránti vágyakozás nem fordítható le olyan egyszerűen, hogy Csokonai szerelmes volt x-be vagy y-ba. A régi trubadúrok *senhaljait*, álneveit sem lehet így megfejteni. *Bel Vezzer*

(„szép látvány”), *Bon Vezi* („jó szomszéd”) mögött nem ez vagy az a grófnő rejtőzik, hanem a szerelem a maga elvont titokzatosságában. Ám a régi trubadúrok – és ez fontos különbség! – nem vágyakoztak egy az övékétől különböző kultúrába.

Csokonai Lillája azonban nemcsak a szerelmet jelenti, hanem Itáliát is. A világirodalmat, a tágasságot, azt a fajta otthont, amihez Csokonai lélekben tartozni akart.

Engem különösen foglalkoztat az a meglehetősen nárcisztikus félreértés, ahogy a költőt kikoszarozó Vajda Julianna a „lillaság” kerek perec önmagára vonatkoztatja. Ahogy egyre „lillább” lesz a boldogtalan házasságaiban, ahogy életre szóló szerepet talál a műzsaságban. Ráég a Lilla név, vagy ő égeti magára? Egy 20. vagy 21. századi Lilla talán megtanult volna olaszul, kutakodott volna a költő hagyatékában, elutazott volna Itáliába... De Vajda Julianna mindezt nem tette. Passzívan, megadón betakarózott abba a névbe, ami a sírkövén is olvasható: *Lilla*. Felvéve – utólag – a költő hagyományozta nevet.

Íme, a tökéletes odaadás. Vagy annak paródiája.

Csokonai Vitéz Mihály Újesztendei Gondolatok. részlet

„Kész vagyok meghalni – kész,
Csak ezt tegyék síromnak a' kövére:
ÚTAS! ITT FEKSZIK VITÉZ.
EGY NAP XXIV ÓRA. ENNYIT ÉRE. –

Ámde, hogyha olly nemes,
Szép tettek életembe' nem tetéznék,
Hogy halála érdemes
Legyen dicsőítésre még *Vitéznek*:

Semmi! csak te, óh LILIM!
Te, a' kiért az életet szerettem,
Csak te légy, LILLÁM! enyím;
Mindég fogom becsülni hogy születtem.

És mivelhogy a' napok
Elseprik a' legédesebb időket:
Míg az ifjú hónapok
Virítnak, el ne is vesszessük őket.

Elfut a' nyájas tavasz,
A' bársonyos Hajnalra gyász köd árad,
A' kinyíltt jázint elasz,
A' rózsaszál egy délbe' is kiszárad:

Így az Ifjúság maga
Majd elrepül vitor tekintetedről,
És az *Ámor'* csillaga
Eltűnik ám kacsingató szemedről.

Akkor, ah! rózsáid is,
Nem fognak úgy kis ajkadon nevetni,
Akkor érző szíved is,
Ah, nem tud úgy örülni és szeretni.

Én is akkor csak hideg
Vérrel barátkozom hideg Lilimmal,
Úgy napolván, mint rideg
Vén Pellikán ifjúi daljaimmal.

Míg tehát az lenne még,
A' szép időt, óh Lilla! meg ne vessük.
Míg az élet' lángja ég,
Egymást viszontöröm között szeressük.

És ha semmi érdemem
Nem fog fejemre zöld babért tetetni,
Semmi sem! mind semmi sem!
Csakhogy te, Lilla! meg ne szűnj szeretni.

Híremet 's nagy voltomat
Ne trombitálják messzi tartományok,
Más ne tudja síromat:
Te hints virágot arra 's a' Leányok."

Csokonai Lillája és az olasz irodalom

Fülöp Dorottya

Vannak irodalomtörténeti mítoszok, amelyek hosszú időn át öröklődnek, míg nem valaki meg nem kérdőjelezi őket, lépésről lépésre visszafejtve a kultusz évszázadokon át lerakódó rétegeit, és el nem jut egy olyan pontra, ahonnan észrevesz egy korábban láthatatlan összefüggést. Tulajdonképpen ez a helyzet Csokonai Vitéz Mihály Lillájának kilétével kapcsolatban is, hiszen hosszú ideig egyértelműnek tűnt az az állítás, hogy Lilla nem lehet más, csak Vajda Julianna.

Természetesen mindebben jelentős szerepet játszott az a tény, hogy az azonosítás már Domby Márton 1817-es Csokonai-életrajzában szerepelt, illetve maga Vajda Julianna is előszeretettel tüntette fel magát múzsaként: a második házasságkötése alkalmából *Nemes Vajda Julianna Asszonyságként, néhai Vitéz Csokonai Mihály Lillájaként* jegyezték be a dunaalmási református anyakönyvbe, halála után pedig a sírkövére ugyancsak a *Lilla* név került. Szilágyi Márton aprólékos forrásfeltárása rávilágított a Lilla-történet

ellentmondásaira, elemzése ugyanis azt látta, hogy a költővel való megismerkedés idejéből nem maradt fenn olyan szövegforrás, amelyben Vajda Julianna Lillaként hivatkozott volna magára, úgy tűnik tehát, hogy Csokonai elsősorban költői eszüként használta a nevet a *Lilla*-kötetben, maga Vajda Julianna is onnan vette át később, és alkalmazta önmagára (SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014, 216–219).

▲ Lilla gyűrűje (Déri Múzeum, fotó: Czímab Gyula)

[...] a ciklus darabjain jelentős petrarkista és metastasiói hatás érvényesül: a viszonzatlan, a boldog és a bánatos szerelem állapotának megverselése sokat merít e szerzők eszköztárából.

Az egyik közkeletű elképzelés szerint a *Júlia* becézéseként alakult ki a *Lili*, amelyet Csokonai a nyomdafestékhez jobban illő, „irodalmias” hangzású *Lillára* változtatott. A helyzet azonban nem ennyire egyszerű. A név valóban „irodalmias”, de nem kizárólag a hangzása, hanem a hozzá kapcsolódó irodalmi hagyomány miatt is, ugyanis Csokonai idejére már évszázadok óta öröklődött az olasz irodalomban. A *Lilla* név alkalmazása két toposzkészlet használatával függ össze: egyrészt ez az egyik legtöbbször használt női név a 17. századi olasz szerelmi lírában, másrészt gyakran megjelenik különféle pásztorjátékokban a nimfák egyikének nevéként. Természetesen ez a kétféle hagyomány nem feltétlenül el egymástól élesen, sok esetben kéz a kézben jár, például Francesco de Lemene életművében – akitől egyébként maga Csokonai, illetve Kazinczy Ferenc és köre is több verset magyarra fordított – megfigyelhető a kettő harmonikus együttélése: *La ninfa Apollo* című zenés pásztorjátékának főszereplői Lilla és Filli nimfák, illetve Tirsi és Elpino pásztorok, verseiben pedig ugyanezek a nevek bukkannak fel, néhol páros dalokban, verses dialógusokban beszélgetnek egymással a szereplők, míg máshol Lilla mint csodált hölgyalak jelenik meg. A szóban forgó verseket Lemene utólag egy laza szerkezetű narratívára fűzte fel, és madrigálokból álló történetként határozta meg.

Csokonai egyébként igen jól tudott olaszul: a nyelvet azután sajátította el, hogy 1790 táján részt vett egy olyan önképzőkörben, ahol a diákok felosztották egymás között az európai irodalmakat. Az addig görögül és latinul tudó Csokonainak az olasz nyelv és irodalom jutott. Miután a diákok előrehaladtak a számukra kijelölt nyelv elsajátításában, előfizettek a *Litteratur Zeitung*-ra, amelyből könyvismertetéseket, kritikákat olvastak a frissen megjelent művekről, majd némelyiket megrendelték, és kiosztották egymás között. Mindenkinek be kellett számolnia az adott olvasmányról és a mű szerzőjéről a többiek előtt

(DOMBY Márton, *Csokonai élete és a kortársak emlékezései Csokonairól*, kiad. VARGHA Balázs, Magvető, Budapest, 1955, 18–19). Csokonai jó útemben haladt a nyelvtanulással, első két olasz fordítását már 1791-ben elkészítette Bernardo Baldi meséi után. A pályája korai szakaszában számos verset lefordított Johann Joachim Eschenburg *Beispielsammlung*-jából, illetve több Metastasio-, Tasso- és Guarini-pásztorjátékot.

▼ Csokonai Vitéz Mihály *Még egyszer Lillához* című verse kéziratának borítója (forrás: Debreceni Református Kollégium, fotó: Czímab Gyula)

A pályája korai szakaszában számos verset lefordított Johann Joachim Eschenburg *Beispielsammlung*jából, illetve több Metastasio-, Tasso- és Guarini-pásztor költemény magyarra ültetésével is kísérletezett.

magyarra ültetésével is kísérletezett. E fordítások révén jelentős mértékben csiszolózott a líranyelve, és eltanulta a szerelmi költészet műveléséhez szükséges képek és képzelte helyzetek készletét.

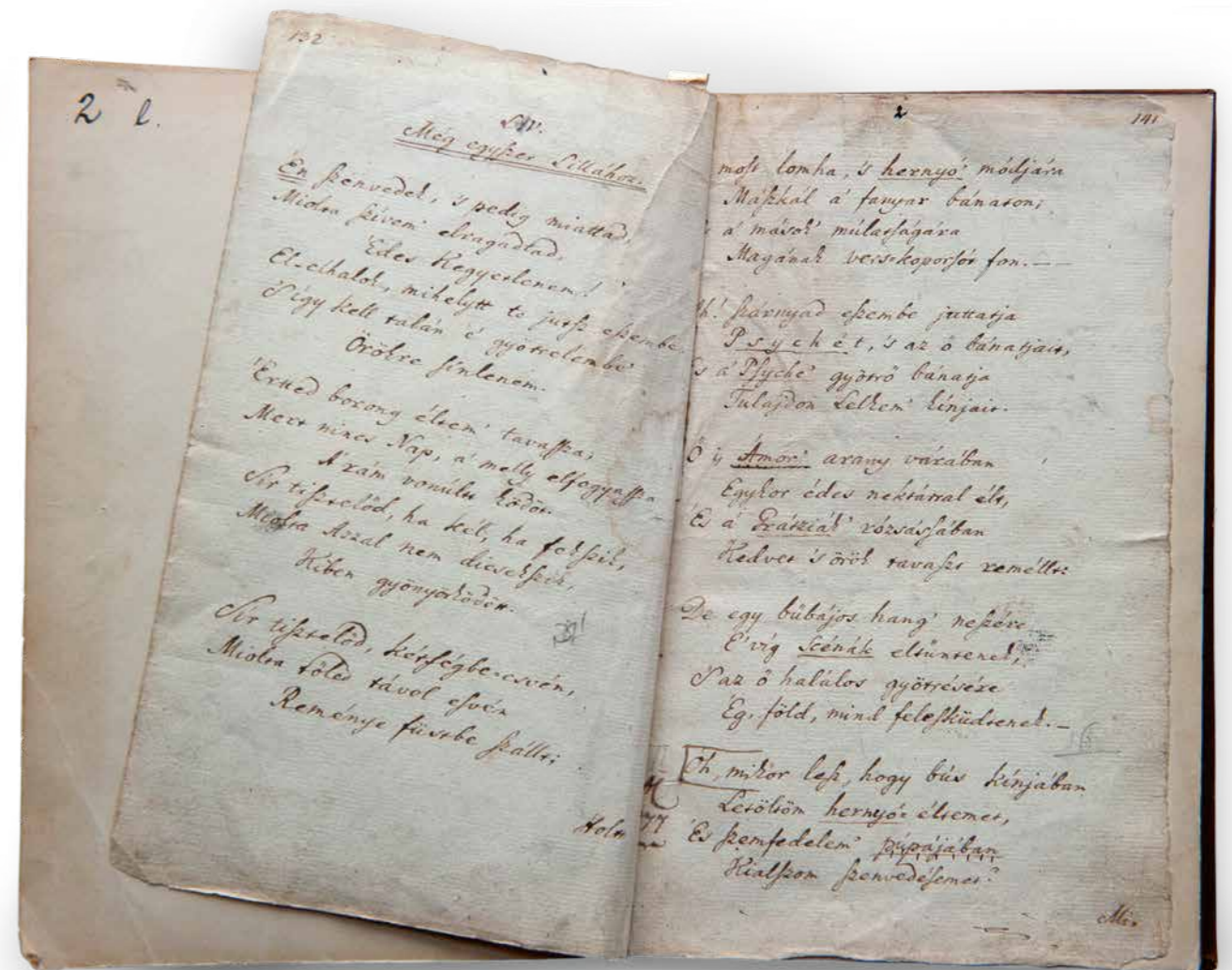
Ily módon természetesen felvetődhet a kérdés: vajon Csokonai valóban ismerhette-e a *Lilla* névhez kötődő irodalmi hagyományt, vagyis olvasott-e olyan szöveget, amelyben felbukkan a *Lilla* név? Úgy tűnik, hogy igen. Csokonainak mindenképpen találkoznia kellett a névvel az olasz stúdiumai során, ugyanis lefordított egy részletet Giovanni Battista Guarini *A hű pásztor (Il pastor fido)* című játékból a *Melyik a legjobb csók?* című művében. A teljes – valószínűleg

▼ Bartha László:
Illusztráció *A tihanyi ekhóhoz*, papír, guache,
37×26 cm, 1958 (forrás:
PIM, HUNGART
© 2023)

Csokonai Vitéz Mihály A' Pillangóhoz részlet

„Az én Lelkem is hajdanában,
Mint te, vidám 's eleven volt,
Míg ifjúságom' tavaszszában
A' virágzó LILLA bájolt:
De most lomha, 's hernyó módjára
Mázkál a' fanyar bánaton,
És a' mások' mulatságára
Magának vers-koporsót fon.
Ah! szárnyad eszembe juttatja
P s y c h é t, 's az ő bánatjait,
És a' Psyché gyötrelmes bánatja
Tulajdon Lelkem' kinyait.
Ő is Ámor' arany várában
Egykor édes nektárral élt,
És a' Gráziák' rózsássában
Kedvet 's örök tavaszt remélt.
De egy búbajos hang' neszére
E' víg Scénák eltűntenek,
'S az ő halálos gyötülésére
Ég, föld, mind felesküdtének –
Óh! mikor lesz, hogy bús kínjában
Letöltöm h e r n y ó -éltemet,
És szemfedelem' p ú p á j á b a n
Kialszom szenvedésemet?
Mikor lesz, hogy Lelkem letévéen
A' testnek gyarló kéréit,
'S angyali p i l l a n g ó v á l é v e n
Járja Olympus' kertjeit,
Hol ötlet egyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a' Tsillagokba' nőtt rózsákból
Örök ifjúságot igyék?”

el nem készült – Guarini-fordítást kéziratok munkái között említette egy Aranka Györgynek írott levélben, illetve az *Anakreoni dalok* jegyzetei között megjelölte azt az 1708-as, Londonban nyomtatott kiadást is, amelyből a teljes művet tanulmányozta. Ha Csokonai olvasta Guarini művét, akkor a névvel mindenképpen találkoznia kellett, ugyanis a történetben szerepel egy bizonyos *Lilla* íjának az ellopása is.

Lényeges továbbá, hogy bár nem fordította le Giovanni Battista Marini *Adonisz (L'Adone)* című művét, két díszletet (Vénus temploma és Adonisz sírja) minden bizonnyal onnan vett át és használt fel 1794-es munkájában, a *Csókokban*. Marini művében *Lilla* a nimfák egyikeként tűnik fel, aki Adonisz előtt táncol, és a neve több ízben is felbukkan a szövegben. Marini költészetének ismerete emellett azért is jelentős lehet, mivel híressé vált *Lira* című versgyűjteményében a *Lilla* volt az általa leggyakrabban használt női név, amelyet később számos követője, az úgynevezett marinisták is átvettek tőle, és széleskörűen elterjesztettek.

Mindezekon kívül számon tartandó egy magyar vonatkozású forrás is. Kazinczy Ferenc saját folyóiratában, az *Orpheusban* közölt egy *Lilla* című fordítást, amely Francesco de Lemene egyik madrigálja alapján készült. A fordítás az Orpheus olasz anyagának jelentős részével együtt minden bizonnyal Friedrich August Clemens Werthes kétnyelvű, német–olasz válogatása alapján készült, amelyben egyébként nem a szóban

[...] Kazinczynak (és körének) rálátása volt az olasz irodalom eme szeletére, és fontosnak tartotta azt, hogy egy *Lilla*-hagyományba illeszkedő szöveget magyar nyelvre ültessen át [...].

▲ Csokonai Vitéz
Mihály *Még egyszer*
Lillához című versének
kézírata (forrás:
Debreceni Református
Kollégium, fotó:
Czimbal Gyula)

◀ Wilhelm Egger: *Lilla papagájjal* (a vakrámán alig olvasható felirat: „Kaluza család tulajdona 1915. dec. 15.”), olaj, vászon, 29×23,5 cm, 1825 (forrás: Déri Múzeum, fotó: Czimbal Gyula)

▶ ▼ Török Judit: *Csokonai: A szamóca* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

illeszkedő szöveget magyar nyelvre ültessen át – ez alapján pedig úgy tűnik, hogy amikor megjelent Csokonai Lilla-ciklusa, létezett egy olyan közeg, amely tisztában volt azzal, hogy a név többletjelentést hordoz az olasz irodalmi hagyomány felől.

De mi a jelentősége mindennek a szerelmi ciklus szempontjából? A szakirodalom régóta számolt rá, hogy a ciklus darabjain jelentős petrarkista és metasztasiói hatás érvényesül: a viszonzatlan, a boldog és a bánatos szerelem állapotának megverselése sokat merít e szerzők eszköztárából. Ezen kívül más, ma már kevésbé ismert alkotók hatása is tetten érhető, hiszen Csokonai a ciklusba emelt egy Guarini-fordítást, ezzel hangsúlyozva az olasz hagyomány e szegmensét, de valószínűleg a már említett Lemene hatása is ott húzódik a szövegek mögött. A szerelmi ciklus utalásrendszere tehát több irányba mutat az olasz irodalmi hagyományon belül, és mindezeket az irányokat összekapcsolja a ciklust összefogó női név, a *Lilla*. Érdekes adalék, hogy Csokonai a versek megírásának kezdeti fázisában ugyancsak az olasz irodalommal szorosan összefüggő neveket és megnevezéseket variált, úgy mint *Laura*, *Beldonna* és *Nimfa*, és a végső változat esetén szintén egy olasz irodalom felől többletjelentést hordozó névre esett a választása. A *Lilla* név kötetbe illesztése ily módon egy tudatos koncepció érvényesítésére vall, amelyben a név mint költői eszköz tűnik fel, hiszen a költő ezáltal egyértelműen pozicionálta a művét az európai irodalomban. Mindez természetesen nem zárja ki a valós személy iránt érzett szerelem lehetőségét, sem a Vajda Julianna-szerelem létezését, mindössze azt jelenti, hogy nem biztos, hogy egyetlen nő, és nem biztos, hogy kizárólag Vajda Julianna áll a versek háttérében, hiszen minden alárendelődik egy olyan koncepciónak, amely szerves része kíván lenni az európai irodalomnak.

A kultusz és név viszonyáról árulkodik az is, hogy noha Csokonai kortársainak szövegeiben ugyanazok

[...] Csokonai a versek megírásának kezdeti fázisában [...] az olasz irodalommal szorosan összefüggő neveket és megnevezéseket variált, úgy mint *Laura*, *Beldonna* és *Nimfa* [...].

forgó vers az egyetlen Lilla-szöveg. Az Orpheusban megjelent verset Csokonai minden bizonnyal olvasta, de az nem tudható, járt-e a kezében Werthes kiadványa, az illető kötetet mégis lényeges számon tartani, ugyanis ekként láthatóvá válik, hogy Kazinczynak (és körének) rálátása volt az olasz irodalom eme szeletére, és fontosnak tartotta azt, hogy egy Lilla-hagyományba

[...] nem biztos, hogy egyetlen nő, és nem biztos, hogy kizárólag Vajda Julianna áll a versek háttérében, hiszen minden alárendelődik egy olyan koncepciónak, amely szerves része kíván lenni az európai irodalomnak.

a női nevek szerepelnek (Verseghynél szintén megjelenik a *Rózsika*, *Laura*, *Lilla* és *Eurydice* név, Kazinczynál a *Lilla*, *Lili*, *Laura*), és ezeket fiktív nevekként kezelte a szakirodalom, Csokonai esetén mindez nem volt ilyen könnyedén kivitelezhető a Lilla-kultusz elterjedése miatt. Pedig arra a típusú névválasztásra, amelyet Csokonai alkalmazott, szép számmal lehet párhuzamot találni, mivel egy-egy névválasztás motivációját más szerzők esetén is meghatározta a hangzás vagy a névhez kapcsolódó irodalmi hagyomány szerepe. Hadd álljon itt egy érzékletes példa: Kazinczy Ferenc a *Czenczi* alkalmazása kapcsán hangsúlyozta a „kedves cz” hangok szerepét, a *Czidli* kiválasztásában pedig bevallottan Friedrich Gottlieb Klopstockot követte (KAZINCZY Ferenc *Aranka Györgynek, Alsó Regmetz, 1789. augusztus 13.* = *Uő. Összes művei. Levelezés (1763–1789)*, kiad. VÁCZI János, MTA, Budapest, 1890, 423).

Koltay-Kastner Jenő, a kiváló italianista a *Lilla* név használatát illetően egyértelmű ívet rajzolt fel egészen Verseghyig („a *Lilla* név szinte hagyományos az olasz költőknél, innen került a németekhez és Verseghyhez”), Csokonai esetén azonban óvatosabban fogalmazott: „Csokonai akkor veszi át ezt a nevet, mikor az élmény maga alkalmat kínál rá”, vagyis mintha egyszerre állította volna azt, hogy átvételről van szó, és azt is, hogy a Julianna-élménynek köszönhető a név felbukkanása (KOLTAY-KASTNER Jenő, *Csokonai lírája és az olasz költők*, Irodalomtörténeti Közlemények 1922/1., 52–53). A bizonytalan megfogalmazás háttérében a Lilla-kultusz bénító ereje lehetett, és ugyancsak ennek köszönhető, hogy ez az elejtett észrevétel nem öröklődött tovább szervesen a szakirodalomban. De ha Verseghy esetén egyértelmű az olasz hatás a név alkalmazásában, miért ne lehetne az Csokonai esetében is? Különösen úgy, hogy mindezzel csak gazdagodnak a Lilla-ciklus értelmezési lehetőségei, hiszen bár a felvázolt összefüggésekkel

jár némi mítoszrombolás, az jól látható, hogy Csokonai mennyire tudatos költő volt, milyen érzékenyen követte a világirodalmi áramlatok alakulását, és mennyire igyekezett a saját műveit beilleszteni az európai irodalom rendszerébe.

Csokonai–inspiráció

Tolvaj
Zoltán

Csokonai *A feredés* című versében manierista alkátának sok-sok jellegzetessége tetten érhető a rokokó cizelláltságtól az emocionális szélsőségeken át az esztétizáló túlradásig, miközben a természeti képekben fürdőző Nimfa lassú kifejlését szemléli. A Lilla-versek műzsájához képest a vers főszereplője maga az erotikum, amint a natura prima megszemélyesítésén keresztül a vágy absztrakt tárgya hús-vér alakot ölt. Csokonai ágense a szem: tekintete szenzuálissá avanszál minden vegetatív látványelemet egy lírai voyeur mohóságával. De *A feredés* nem profán szexuális képzelgés; euforikus, gyermeki versbeszéde a női test emanációján keresztül ősi mitológéákat kelt életre. A rózsamotívum Balassi közvetítésével került a magyar lírába (a török bejtek szúfi szimbolikán alapuló sub rosa kódjait kisajátítva), de a virág koncentrikus szirmai a misztikus beavatás jelképein túl – a néphagyomány szerint – genitális konnotációt hordoznak. Csokonai biopornó káprázatában a Vízió optikai megfoghatatlansága a tét. A szem csaló: megtöri a fényt, majd *komor gödribe süllyed*, mintha illúzió lenne agyunk minden percepciója, pusztá kérészrajzás a fantázia tükrjégén. A „nézés istene” vajon felületi pásztázás, mint Kosztolányinál? Hedonista sóvárgás, mint Berdánál? Fókuszált erotika a biblikus kánon szinoptikus szigora helyett? A vers egy

strandolás paródiája lehetne; poetikai élménymendencéjében lubickolva a kukkolás üveggyöngyjátéka életre kelti a divinikus káprázatot, a rózsató nimfává, a nimfa eleven nővé sarjad. Patakban kettőződő projekciója Nárcisz és Psyche mélytudati (össze)függésére utal, miközben a költői libidó panteista rétegeit kódolja verssé; az öntudatlan tájegységek (erdő, fa, virág, patak, szél) fenomenális lényege a kopuláció: kapcsolódás és egybeolvadás. Csokonai az édenkerti unio mysticát szeretné átélni, amikor Nárcisz még nem látta a saját tükrképét, nem létezett személyes formaidentitás, csak az archaikus tudat daimónjai: bőrfelszíni mimikri és triggerelő Fibonacci-ívek. A fascinálo élmény során az önvizsgáló alanyban megerősödik a Rousseau-i vízió kettős természete. Zefir emlegetése sem légből kapott; a tavaszi szél botanikai beporzótevékenysége *vékony patyolat vigály alatt* öleli körbe a megtestesülő nimfát, *kies mélyek* alól kibújva megpihen a szirmok rejtekében. Az epekedő zárlat szinte mazochisztikus. A patetikus hév melodramai komikumot kölcsönöz a szövegnek, ahogy átéljük a költővel a hattyú halálának pillanatait: az ego megsemmisül a rajongó eksztázisban, és élénk tárul Vénusz polimorf alakja, amelyet – Botticelli víziójával ellentétben – elnyelnek a habok; majd visszatolat a biológiai misztérium kagylóhéjába. Az égi Aphrodité nem változott pándémoszivá.

▼ Südi Mirrill: *Az élválás reggelén 1* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Csokonai Vitéz Mihály: *Lilla*

Margócsy Istvánnak igaza van abban, hogy Kisfaludy Sándor és Csokonai Vitéz Mihály szerelmi poézisének igen nagy hatása volt a 19. század első éveiben. Gyorsan népszerűvé váló köteteik, a Himfy szerelmei és a Lilla új erkölcsi és poétikai szempontokat tudtak áttörő módon elfogadtatni. (MARGÓCSY István, A korszakszerkesztő bevezetője = Magyar irodalomtörténet, szerk. HORVÁTH Iván – BALÁZS Mihály – BARTÓK Zsófia Ágnes – MARGÓCSY István, Gépeskönyv, Budapest, 2020–2022.) A következőkben nem az erkölcsi elkötelezettség és a haszonelvű didaxis alapján meghatározott és addig lenézett magyar szerelmi költészet felemelkedését, hanem a Lilla című kötet poétikai különlegességét szeretném bemutatni.

Onder
Csaba

Csokonai versgyűjteményei alapvetően a korszak poétikai szemléletmódját reprezentálják: a görög metrum szerint készült versek műfaji szempontból homogén kötetekben kaptak helyet (*Anakreoni dalok, Ódák*), míg az alkalmi költészet darabjai a barokk poétikai hagyományok elvei és a nemes ember életének rendje szerint csoportosulnak (*Alkalmatosságra írt versek*). A természet

► Lente István: *A feredés 2* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

ez a változatosság izgalmasabb az olvasó számára. A varietas delectat (a változatosság gyönyörködtet) ebben a formában rendhagyó lehetett, nem beszélve arról, hogy Csokonai egy másik klasszikus normát is felforgatott: a regény történetalkotó narratívájaként ismert arisztotelészi logikát (a dolgoknak eleje, közepe és vége van) a poézisre alkalmazva vont be kötetének szervezésébe.

A *Lilla* előszavában Csokonai a hazai irodalom képviselőit kétféle osztotta, megkülönböztetve a csak a rímet és a csak a metrumot preferáló költőket. Provokatív módon mindkét felekezetet szélsőségesnek nevezte, magát velük szemben kételtűként identifikálva: „Én Amphibum vagyok” – mondja magáról. (CSOKONAI Vitéz Mihály, *Lilla. A ciklus teljes, gondozott szövege*, szerk. DEBRECZENI Attila, Ikon, Budapest, 1996, 55.)

Milyen is egy kételtű? A kételtű egyszerre otthonos a vízben és a szárazföldön is, mindkét őselem fontos számára. Az analógia alapján Csokonai nem hajlandó választani a kétféle verselés között: mindkettőben gyönyörűségét leli, egyedül a választott forma saját törvényszerűségeire ügyel. És határozottan azt tanácsolja, hogy mindenki írjon úgy, ahogyan akar, úgysem a forma megválasztása teszi költővé a költőt.

A zoológiai hasonlat azonban túlmutat a kétféle versformához való saját viszony analógiáján.

Csokonai tudatosan keverte a műfajokat és a verselést, azaz az időmértékes és a rímes versek egyazon kötetben kaptak helyet.

rendjének barokkos, a változatosságot és a sokszínűséget hangsúlyozó logikája jól megfér így az antik hagyományokat normatív módon alkalmazó, a műfajokat hierarchikusan kezelő szemléletmód mellett. A korabeli szerkesztési szokások szempontjából a *Lilla. Érzékeny dalok III könyvben* (1805, 1808) című kötet azonban feltűnő kivétel képez, mert deklaráltan egyik hagyományba sem kíván illeszkedni. Nem is tett ezért Kazinczy Ferencnek, aki szerint a *Lillának* se a helyesírása, se a kötetrendje nem jó, az *Előbeszéde* pedig egyenesen „irtóztató”.

Csokonai tudatosan keverte a műfajokat és a verselést, azaz az időmértékes és a rímes versek egyazon kötetben kaptak helyet. Mert úgy gondolta, hogy

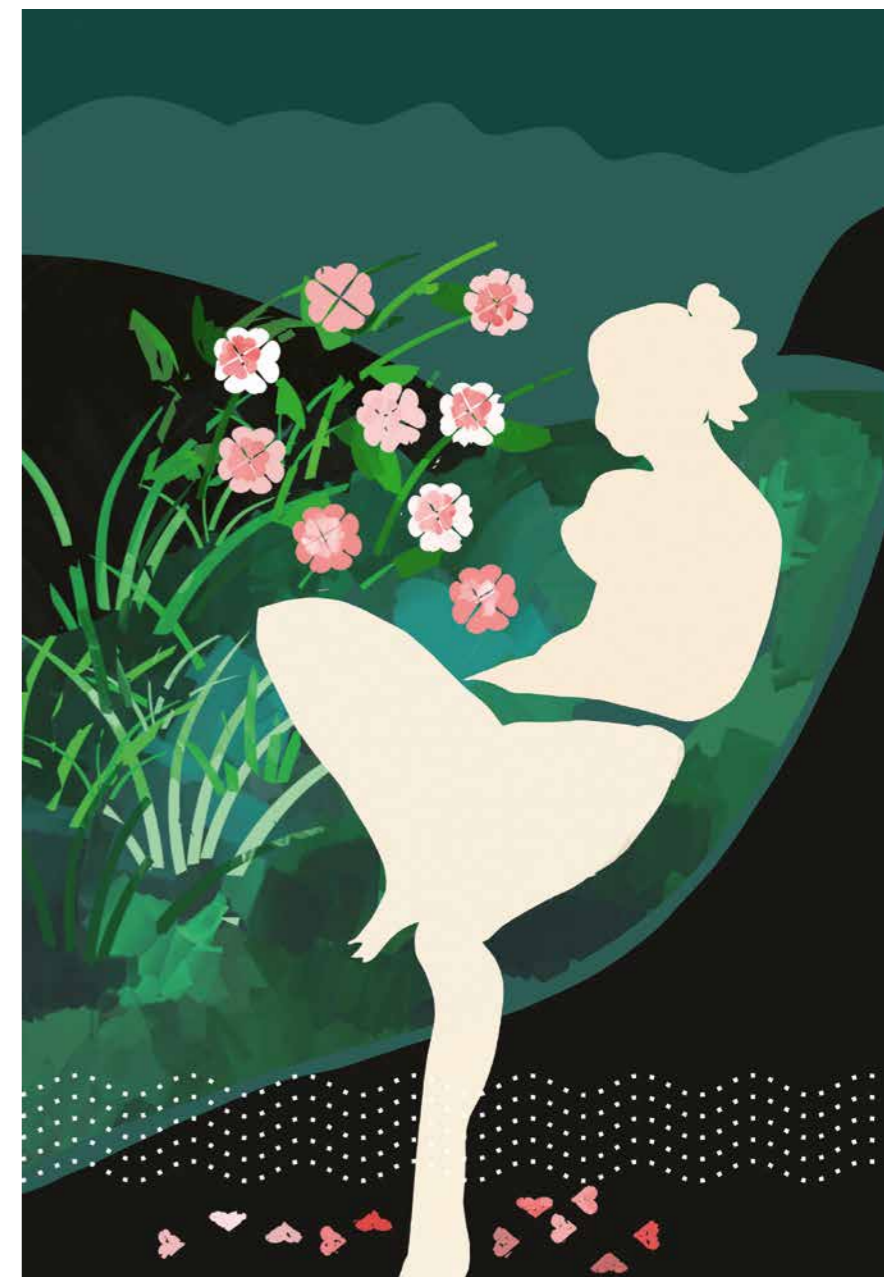
Csokonai azt állítja, hogy a magyar költők vagy tanítani akarnak (a metrumos versek adta komolysággal), vagy szórakoztatni (a rímes verseikkel), miközben Horatius azt mondja, hogy van harmadik lehetősége is a költőnek: egyszerre, egy időben lenni hasznosnak és szórakoztatónak.

Különösen akkor, ha mindezt a *Lilla* kontextusában értelmezzük, mégpedig egy implicit és teoretikus, illetve egy explicit, a kötet olvasását alapvetően meghatározó poétikai megközelítésben.

A kételtű testhőmérséklete változó. A *Lilla* mint kételtű nem a kivülállást fejezi ki, hanem a horatiusi *Ars poetica* közismert, de hibásan rögzült szentenciáját értelmezi újra. „Aut prodesse volunt, aut delectare poetae / aut simul et iucunda et idonea dicere vitae.” „Szórakozást nyújt vagy használni szeretne a költő, / vagy mi az életben gyönyörű s jó, mondani együtt.” (HORATIUS, Quintus Flaccus, *„Ars poetica”*, ford. MURAKÖZY Gyula = Uő. *Opera Omnia. Összes versei*, Corvina, Budapest, 1961, 333, 592.) Eszerint a poézis szórakoztató legyen vagy hasznos, vagy egyszerre mindkettő. A 18. században normaként érvényesülő gyakorlat elfedi ennek a szentenciának a viszonylag nyitott ajánlatait. Csokonai azt állítja, hogy a magyar költők vagy tanítani akarnak (a metrumos versek adta komolysággal), vagy szórakoztatni (a rímes verseikkel), miközben Horatius azt mondja, hogy van harmadik lehetősége is a költőnek: egyszerre, egy időben lenni hasznosnak és szórakoztatónak. Nos, Csokonai kételtűje e harmadik lehetőséget mutatja, a tanítás és gyönyörködtetés egyszerre, együttesen megvalósuló, egymásra utalt elvét. A kételtű természetes módon heterogén, nem kényszerül arra, hogy kizárólagosan döntsön, mivel a látszólag különböző szándékokat (tanítás és gyönyörködtetés) problémátlanul képes integrálni.

A kételtűek a bőrükön át is lélegeznek. Tekintsünk most egy kötet peritextusaira úgy, mint a kételtű bőrére. A főszöveg az őt körbevevő egyéb szövegeken (szerzői név, címek, műfaji kódok, mottók, előszavak, belső címek, tartalommutatók) keresztül lélegzik. Vagyis rajtuk keresztül olvasunk. Az analógiát ez esetben műfaji kódolás, pontosabban: a lírai és epikai olvasásmód kettőssége adja. A *Lilla* peritextusai ugyanis két, egymástól eltérő műfaji kódot tartalmaznak, két

különböző olvasási módot kínálva fel. Az első kód rögtön a kötet alcímében található *dalok*, míg a második a *román* (vagyis a regény), amely az *Előbeszédben*

A kettős műfaji kódolás látszólag kizárja egymást, mivel a lineáris és a szelektív olvasás a versgyűjtemény esetében nehezen tűnik összeegyeztethetőnek. A román előtt álló poétai jelző azonban mintha a kétféle olvasás közti szakadékot kívánná áthidalni, kapcsolatot teremtve a kódok között.

bukkan fel. A *dalok* megjelölése a lírai darabok szelektáló olvasására tesz ajánlatot, az *érzékeny* megszorítás pedig (a *Lilla* főcímmel együtt) tematikusan pontosítja a gyűjtemény szerelmi jellegét. A daloskönyv kanonikus

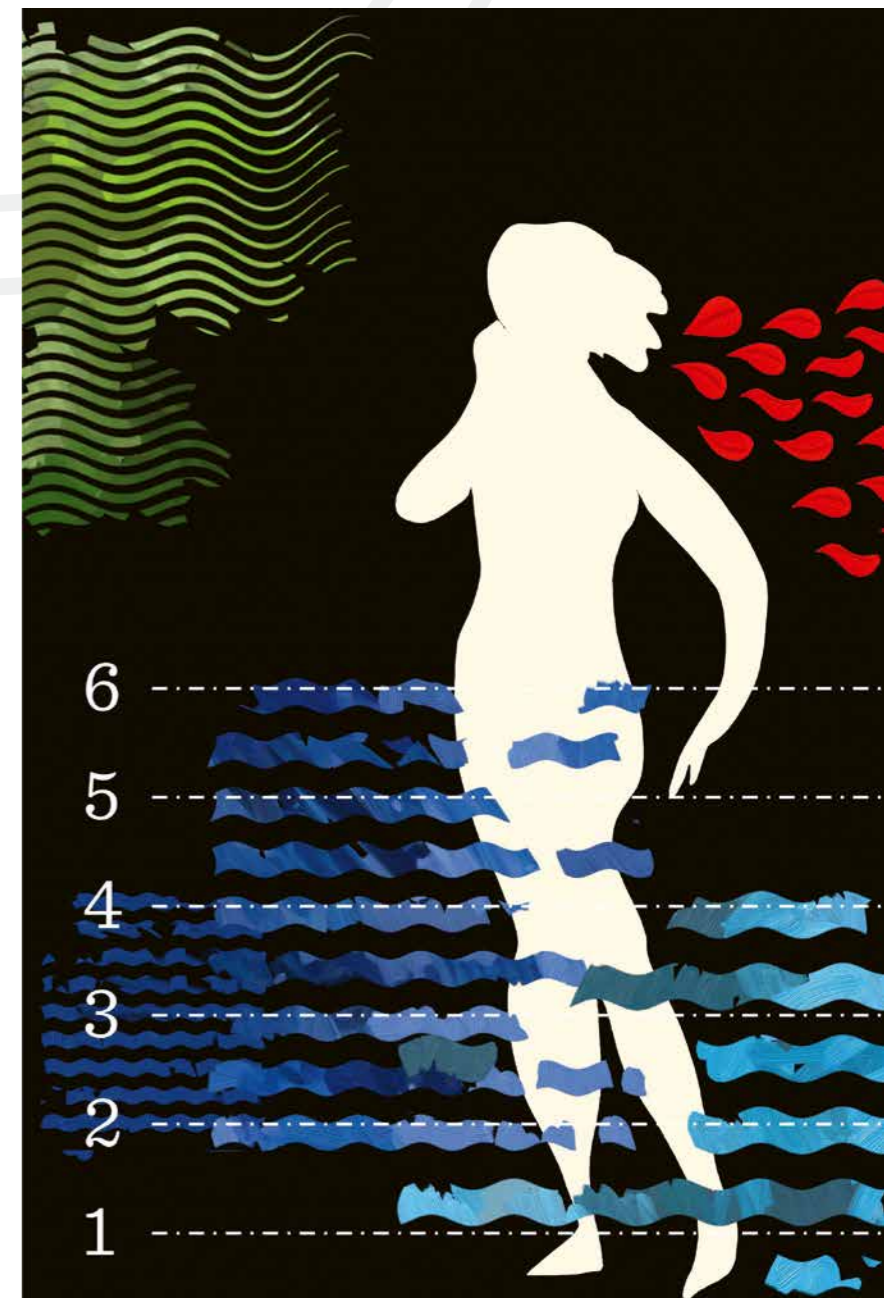
fogalmával szemben viszont a *román* szó a kánonon kívüliséget jelzi, a műfaj olvasásmódja pedig lineáris olvasást implikál, történetet és cselekményt feltételezve.

A kettős műfaji kódolás látszólag kizárja egymást, mivel a lineáris és a szelektív olvasás a versgyűjtemény esetében nehezen tűnik összeegyeztethetőnek. A román előtt álló poétai jelző azonban mintha a kétféle olvasás közti szakadékot kívánná áthidalni, kapcsolatot teremtve a kódok között. A poétai román olyan versgyűjteményt jelölne így, amely attól költői, hogy az önmagukban is érthető verseket lineárisan olvasva létrehozható egy regényesített, cselekménnyel ellátott szövegvilág is? Csokonai nem ad egyértelmű definíciót, de megkülönbözteti munkáját a verses elbeszélésektől (a *Lilla* nem verses regény), és a szerinte unalmas verselésű vetélytárostól, a *Himfy*től. Eközben meglepő őszinteséggel tárja fel műhelytitkait, például azt, hogy a *Lilla* rögtönzött találmány: „Nem is voltak ezek az én verseim soha olyan céllal íródva, hogy belőlük egy, és egymással összefüggő kis Poétai Román kerüljön” (CSOKONAI, I. m., 53). Az epikumhoz Csokonai szerint mindössze annyi kell, hogy a költő „valamely – igaz vagy költött – történetet beszél[jen] el, kurtán, vagy hosszan, ilyen vagy amolyan formában, akár minémű Stylussal.” CSOKONAI Vitéz Mihály, [Értekezés az Epepeáról] = Uő. Összes művei, szerk. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2016, https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_tan_05_k) A történet tehát bármikor létrehozható, képlete végtelenül egyszerű: van eleje, közepe és vége: „Az én Lillámnak – írja Csokonai – kezdete s folyásának nagyobb része örvedetes, a vége pedig orvosolhatatlan szomorú.” (CSOKONAI, I. m., 54).

Csokonai persze semmit nem bíz a véletlenre. A *Lilla* költői regényként való olvasásban a kötetnyitó szöveg epikai funkciókkal való ellátása nagyban közrejátszik. Zentai Mária szerint a *Gróf Erdődyne Ő Nagyságához* című első vers „történetet jelez előre, és így a narratív

értelmezés felé indítja az olvasót. [...] Az Első könyv témája a *viszonzatlan szerelem*; a Harmadiké a *szerelem elvesztése*; a Másodiké a mulandósággal szembeállított *Szépség dicsérete* és megőrkítése. [...] A záróvers, *A Reményhez* pedig interiorizálja, egy lélek történetévé fordítja az egész ciklust”. (ZENTAI Mária, „Érzékeny dalok” vagy „poétai román?” Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója”, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Szeged, 1988, 105.) Debreczeni Attila szerint is lényeges az epikus keret megteremtéséhez a nyitó-ajánló vers belevetítő aktusa. Úgy véli azonban, hogy enélkül „az első két könyvben jószerivel még egy elvont szerelem történetére utaló jegyet sem találunk, nemhogy konkrétan Csokonai és Lilla szerelmére vonatkozókat”. A harmadik könyv belső története viszont – írja Debreczeni – „elég pontosan megfeleltethető a költő Vajda Juliannához fűződő kapcsolatának fordulataival. [...] Az első és a második könyv zömmel ifjúkori, még a kollégiumi időből származó versek felhasználásával készült, ezek adják az *érzékeny dalokat*, a ciklus törzsanyagát.” (DEBRECZENI Attila, *A cikluskompozíció – érzékenység és neoklasszicizmus = CSOKONAI VITÉZ Mihály, Lilla. A ciklus teljes, gondozott szövege*, szerk. DEBRECZENI Attila, Ikon, Budapest, 1996, 37.) A harmadik könyv versei ugyanakkor már a valóságos Lilla-szerelem idejéből valóak. Debreczeni szerint a *Lilla*-kötet „az érzékenység, mint életprogramnak tekintett boldogságfilozófia sebezhetőségét mutatja be.” Azt, hogy a „boldogság és boldogtalanság, mint *kizárólagos* és *végző, lezárt állapotot ígérő* alternatívák csak ideálisan létezhetnek”. Így értve a kötet záróverse (*A Reményhez*) éppen azt mondja el, hogy ebben a szerelemben „egyedül a remény volt valóságos, mint *érezsmód*, nem pedig a boldogság és boldogtalanság vágyott, illetve félt *állapotai*”. (Uo., 46.)

A kételtűek külső megtermékenyítéssel szaporodnak. Úgy tűnik, hogy a *Lilla* peritextusai által felkínált, egymással keveredő műfaji kódok (vagy éppen

a kötetnyitó és -záró versek) csak akkor eredményeznek poétai románt, ha a szöveg és az olvasó közt egyfajta olvasási paktum is létrejön. A siker érdekében a *Lilla* többféle ajánlatot is tesz olvasójának a műfaji-olvasási szerződés megkötésekor, nem rögzítve vagy előírva a jelentést, hanem lehetőséget kínálva annak létrehozásához.

A *Lilla* szerkesztői stratégiája az olvasóra bízva a regény és a versgyűjtemény összekapcsolásának, kételtűvé alakításának problémáját. A poétai román kifejezés ezért nem egy önálló műfaji kísérletre mutat, hanem a befogadás révén megkonstruálódó eseményt jelöl meg. A kötet olvasási ajánlása például így szólhatna: „Olvasd verseskötetként

▲ Lente István: *A feredés* 4 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

◀ Lente István: *A feredés 3* (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023 Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

Kiss Ilona: *Előzményben*, monoprint, 56x44,5cm, 2000 (az alkotó engedélyével)

Kultusz, kutatás, kritikai kiadás

Tóth Barna irodalomtörténésszel beszélgettünk a Csokonai-recepció történetéről, a költő életét bemutató monográfiakoncepciókról, illetve a kutatástörténet kapcsán felmerülő értelmezési keretekről és Csokonai összes műveinek kritikai kiadásáról.

Aczél
Gábor

Mióta szerepel Csokonai az irodalmi köztudatban? Mikortól beszélhetünk Csokonai-kutatásról, kik voltak az életmű-vizsgálat úttörői?

Ez egyszerű kérdésnek tűnik, de valójában egyáltalán nem az. Csokonai életrajzát kevéssel halála után, 1817-ben Domby Márton adta ki először, s még az 1800-as években több ilyen témájú könyv született – de emellett Csokonai alakja, s vele párhuzamosan művei is élő hagyományként voltak jelen. Nagyon korán kialakult egy Csokonai-kultusz Debrecen környékén, személyéről számos történet keringett. A szóbeli hagyomány mellett számtalan másolat készült a verseiről – főleg az alkalmi jellegű költeményeiről, melyek természetük-nél fogva szintén a szóbeliséggel álltak szoros kapcsolatban, akár lejegyzésükkor, akár elhangzásukkor. Sőt, ezek a szövegek közköltészeti alkotásokként variálódtak. Ez sokáig nem halványult: nemrég olvastam egy debreceni tanár kéziratos naplóját, aki 1870 körül Csokonai-versekkel udvarolt kedvesének. A Csokonai-kultusz a költemények szóbeli és kéziratos továbbélése révén változó intenzitással ugyan, de a mai napig folyamatosan jelen van, s a hivatalosnak nevezhető, kritikákból, tankönyvekből és monográfiákból kiolvasható Csokonai-kép is változik. Ha a kutatás úttörőiről kell szólni, akkor elsőként Kölcsey Ferencet kell megneveznünk. Ő az, aki 1817-es bírálatával kijelölt egy utat, melyről előbb Toldy Ferenc, később pedig Horváth János tért le, majd új irányt jelölt ki Debreczeni Attila 1990-es években több kiadást megélt könyve (*DEBRECZENI Attila, Csokonai, az újrakezdések költője. A felvilágosult szemléletmód fordulata az életműben*, Csokonai, Debrecen,

A szóbeli hagyomány mellett számtalan másolat készült a verseiről – főleg az alkalmi jellegű költeményeiről, melyek természetük-nél fogva szintén a szóbeliséggel álltak szoros kapcsolatban, akár lejegyzésükkor, akár elhangzásukkor. Sőt, ezek a szövegek közköltészeti alkotásokként variálódtak.

Fotó: Czímber Gyula

Az elmúlt kétszázötven évben sok Csokonai-versgyűjtemény jelent meg, de szinte mindbe kerültek olyan versek, melyeknek nem Csokonai a szerzője.

▲ Móré Mihály: Csokonai Vitéz Mihály, 1963 (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czímbal Gyula, HUNGART © 2023)

1993) vagy Szilágyi Márton 2014-es munkája (SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014). Filológusként én Csokonai szövegeinek történetét vizsgálom elsősorban, s ennek is külön (immár negyedik) története van. Az elmúlt kétszázötven évben sok Csokonai-versgyűjtemény jelent meg, de szinte valamennyibe kerültek olyan versek, melyeknek nem Csokonai a szerzője.

1975 és 2002 között tizenegy kötetben jelent meg Csokonai összes műveinek kritikai kiadása. Melyek voltak azok a jelentős textológia-filológiai felfedezések az ezredfordulót követően, amelyek indokolták a kritikai kiadás tizenkettedik kötetének (az életmű átdolgozott kronológiájának) létrehozását?

Egy kritikai kiadássorozat elkészítése hatalmas munka, még egy olyan viszonylag kis életmű esetében is, mint Csokonaié. Jelen esetben ehhez körülbelül harminc év kellett, s ennyi idő alatt nemcsak a tudományterület változhat meg, és a kiadási elvek formálódhatnak át, hanem előkerülhetnek olyan új dokumentumok is, melyek felülírják a korábban megjelent adatok hitelességét. Csokonai estében mindez megtörtént. A kritikai kiadások elvének változása vagy helyesebben szólva új iránya az elektronikus kritikai kiadást tette szükségessé, az előkerült újabb kéziratok pedig a sorozat korábbi, elsősorban a legelső kötetben található versek kronológiáját borították fel. A kétezres évek elején Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna által megtalált úgynevezett *Szatmárnémeti-gyűjtemény* vizsgálata bebizonyította, hogy az első kötetben közölt versek közül több, mint húsz nem Csokonai szerzeménye. Más költemények esetében nem válaszolható meg egyértelműen a szerzőség kérdése, és számos versről kiderült, hogy nem a kisdíák Csokonai írta őket az 1780-as években, hanem a csurgói tanár Csokonai, mintaversként a diákjai számára 1794-ben, s ezek továbbírásaként jöttek

Fotó: Czímbal Gyula

Én vallom azt a nézetet, miszerint egy érdekes életút figyelemre méltó művekkel felkelti az érdeklődést, s így az egész életmű képes eljutni a fiatalokhoz.

Csokonai Vitéz Mihály Az Éj és a' Tsillagok.

Régi víg Kedvem' szép Horizonja
Szürkült borzasztó setétségre,
Egy komor Éj mord gyászát rá vonja,
's Régi Napom nem derül Égre.

Kedvesem' szép szemei vesztemet
Vígaszalni fogják magok:
Óh hát fényesítsék Éjemet
Ti, egy pár Halandó Tsillagok!

létre az úgynevezett nagy felvilágosult költemények, például a *Konstancinápoly*. Az ilyen léptékű jelentős változásról, átrendeződésről számot kell adni, ezt tette meg Debreczeni Attila a 2012-es pötökötben. (DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2012.)

Az elektronikus kiadás (CSOKONAI VITÉZ Mihály Összes művei, szerk. DEBRECZENI Attila, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2016, https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/), vezető munkatársaként mit tapasztalt, milyen eltérések voltak a szerkesztés

Terveink szerint a költő születésének kétszázötvenedik évfordulójára elérhető lesz a teljes életmű összes szövegének kritikai szövegváltozata, tehát a verseken kívül a levelek, szépprózai művek, színművek, tanulmányok és a feljegyzések.

munkafázisaiban egy papíralapú kritikai kiadáshoz képest? Milyen, a hagyományos kiadásoktól eltérő feladatkörök kapcsolódtak e projekthez, és hogyan jellemezhető a munka során alkalmazott digitális eljárás?

Bár a két kiadástípus (papíralapú és elektronikus) ugyanazt célozza, s jelen esetben a papír kiadást felhasználtuk az elektronikus kiadás elkészítéséhez, a két típus mégis gyökeresen eltér egymástól. A papírkiadás hagyományosan úgy készül, hogy a sajtó alá rendező a felkutatott szövegvariánsokból készít művenként egy-egy főszöveget és ezeket adja közre; ilyen, korábban sohasem létezett főszövegeket állít kronológiai rendbe, és jegyzeteli azokat. A baj ezzel az, hogy az így létrehozott főszöveg gyakran egy korábban sohasem létező szövegálapotot mutat be. Az elektronikus kritikai kiadás úgynevezett genetikus kiadási elvre épül, vagyis nem tesz rangsorbeli különbséget a szövegforrások között, hanem mindet közli. Míg tehát papíron például a *Konstancinápoly* cím alatt egy utólag kreált főszöveget találunk, a Csokonai-portálon a *Konstancinápoly* cím egy szövegidentitást jelöl, melybe beletartozik a vers összes szövegváltozata, mindegyik szövegkritikai jegyzetekkel ellátva. Ezen felül az oldal tetején található szövegnavigátor-táblázatban rögzítve van a szövegvariánsok keletkezési ideje és egymáshoz való viszonya.

Az elektronikus kiadás kétféle nézetben jeleníti meg a szövegforrásokat, ezek a feldolgozási mód szerint különülnek el. A kritikai szöveghez kapcsolódnak a szövegkritikai jegyzetek, az olvasószöveghez pedig a tárgyi, nyelvi magyarázatok. Terveink szerint a költő születésének kétszázötvenedik évfordulójára elérhető lesz a teljes életmű összes szövegének kritikai szövegváltozata, tehát a verseken kívül a levelek, szépprózai művek, színművek, tanulmányok és a feljegyzések. Az olvasószövegek készítése hosszabb folyamat, jelenleg Csokonai 1801. évi levelezése hozzáférhető a portálon, készül a folytatás, hogy a teljes levelezés elérhető legyen a közeljövőben.

Maga az elektronikus kritikai kiadás egyébként nem számít már újdonságnak, még magyarországi

viszonylatban sem, hiszen Balassi Bálint verseinek már a kilencvenes években elkészült a hálózati kritikai kiadása. (BALASSI Bálint *Összes verse. Hálózati kritikai kiadás*, szerk. HORVÁTH Iván – TÓTH Tünde, Gépeskönyv, Budapest, 1998, <https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/>.)

Csokonainál a feldolgozott adatok mennyisége, a feldolgozás mélysége és az adatok összeszövéseinek sűrűsége, bonyolultsága az, ami nemzetközi szinten is előkelő helyet vívhat ki a hasonló munkák mezőnyében. A kritikai szövegek nemcsak önmagukban jeleníthetők meg, hanem az úgynevezett genetikus szövegtáblázatokban kronológiai rend szerint egymás mellé rendezve is. Csokonai műveinek digitális elektronikus kiadása nem csupán digitális változatot készít a szövegekről, mellé csatolva egy magyarázó szöveget, hanem ezeken túl a hatalmas *Filológiai lexikon* segítségével jegyzettel lát el minden jegyzetelendő és jegyzetelhető dolgot. A gyakorlatban ez úgy néz ki, hogy az olvasószövegben a jegyzetelendő szavak linkként funkcionálnak, melyekre rákattintva vagy egy nagyobb ablak nyílik meg egy hosszabb magyarázó szöveggel (melyben gyakran továbbmutató linkek vannak elhelyezve), vagy egy kisebb ablak ugrik fel, mely megmagyarázza röviden az adott szót, s felkínálja a lehetőséget a továbbugrásra a lexikonhoz. Ha a lexikon felé megyünk tovább, részletesebb információt kapunk a vizsgált fogalomról (ha például ez egy helynév, akkor megnézhetjük a térképen is), kilistázhatjuk az adott szó összes előfordulását a Csokonai-életművön belül, ha pedig az adott fogalomhoz más fogalmak, esetleg személyek vagy bibliográfiai tételek kapcsolódnak, azoknak is nyomára bukkanhatunk. Sőt a *Filológiai lexikon* nem csupán Csokonai műveit magyarázza, így a vizsgált fogalom nyomvonalra könnyen átvezet minket például Kazinczy Ferenc vagy éppen az *Auróra* almanach szövegeihez.

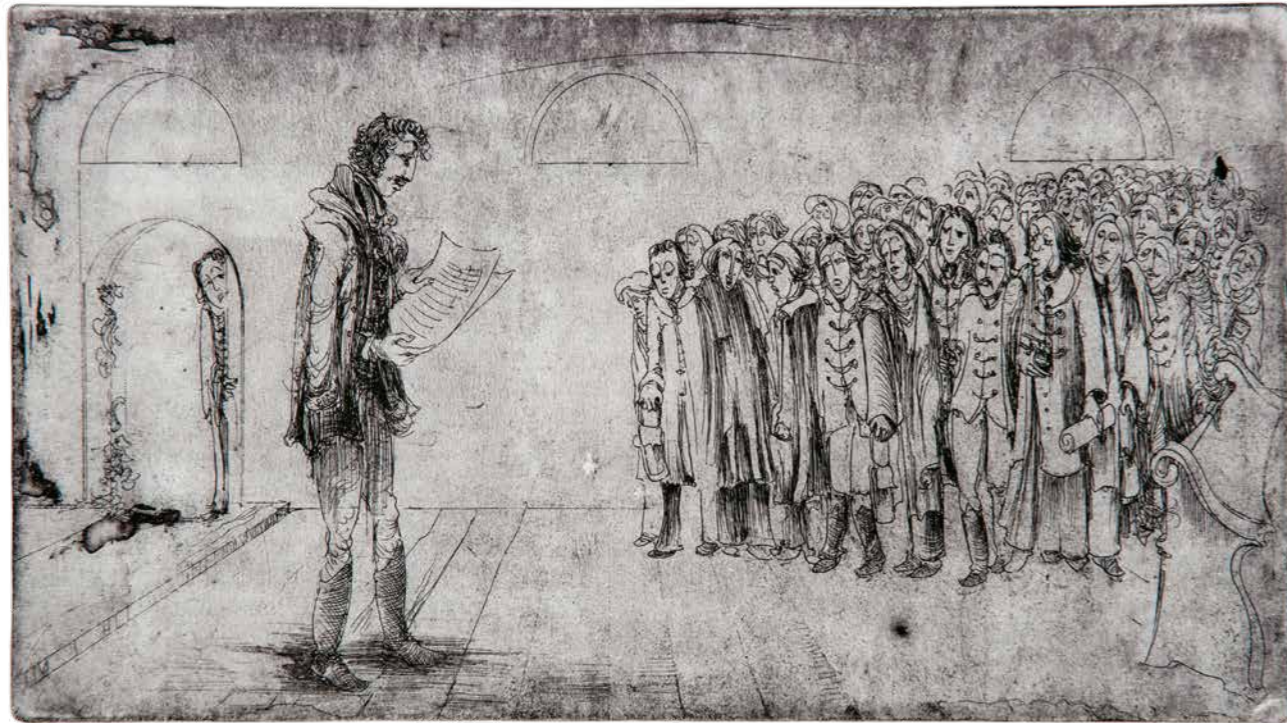
Mivel a szövegek feldolgozása nagy részben a *Filológiai lexikonra* épül, nekem és kollégáimnak folyamatosan építeni, fejleszteni kell ezt az adatbázist. Ez is a papíralapú kiadások anyagán alapul, s ez

Csokonai Vitéz Mihály AZ ÉJ és a' Csillagok.

ÉLTEMNEK fényes Hórizonja
Dült borzadó setéteességre,
A' búk' mord Éjje gyászba vonja.
Több víg Napom nem száll az égre. –
Két szép Szemetskék engemet
Megvígaszthalhatnak magok:
Úzzétek el hát Éjjetemet
Ti, két halandó Csillagok!

▲ Veres Pál: Csokonai Vitéz Mihály (a 12 magyar költő sorozatból), papír, linómetszet, 19×13,4 cm, 1965 körül (forrás: PIM, HUNGART © 2023)

▲ Szilágyi Imre: Csokonai búcsúbeszéde, rézkarc, 2014 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czimbal Gyula)

bizonyos szempontból könnyebbséget jelent, de valójában nem nyerhető ki egy az egyben az információhalmaz a könyvekből. A *Filológiai lexikon* anyagának ugyanis univerzálisnak kell lennie, hiszen nemcsak Csokonai szövegeit magyarázza, hanem például Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám vagy éppen Berzsenyi Dániel szövegeit. Márpedig egyes szavaknak több jelentése lehet, vagy alkalmilag más jelentést kaphatnak, vagy egyes személyek más jelentésben használják, mint mások. Példa lehetne erre az *alkalmatosság* szó, mely a korban az *alkalom* szó alakváltozata volt, emellett jelenthetett valamilyen célra való alkalmasságot, például *ülőkalmatosság*, de Csokonaiánál szinte mindig a postához hasonló csomag- és levélküldési lehetőséget jelent. A lexikon méretét érzékeltetheti, hogy jelenleg a többi kategórián

kívül több, mint négyezer szómagyarázatot és közel háromezer névmagyarázatot tartalmaz.

A papíralapú és az elektronikus kritikai kiadás készítése alapvetően tér el egymástól. A szövegátiratok és a magyarázatok készítése értelemszerűen mindkét esetben szövegszerkesztővel történik, de ezután kettévál a folyamat – míg a könyvforma egy lineáris, lehatárolt formát követel meg, az elektronikus változat éppellenkezőleg, apró egységekre bontja a szöveget, TEI-XML kódolású fájlokra, melyeket a portál a kívánt módon tud formázni, kombinálni, listázni, keresni. Nem magának a jelölőnyelvnek a használata a legnagyobb feladat, hanem a szövegekben felfedezhető összefüggések jelölőnyelvi leképezése, még hozzá oly módon, hogy az egyszerű felhasználó számára könnyedén kezelhető szerkezetben és befogadhatóan tudjuk tálni.

Nem magának a jelölőnyelvnek a használata a legnagyobb feladat, hanem a szövegekben felfedezhető összefüggések jelölőnyelvi leképezése, még hozzá oly módon, hogy az egyszerű felhasználó számára könnyedén kezelhető szerkezetben és befogadhatóan tudjuk tálni.

Vannak-e adatok arra vonatkozóan, hogy a szakmai közösségen túl az elektronikus kiadás mekkora számú, illetve milyen összetételű közönséghez juthat el? Mennyire keresett, népszerű szerző Csokonai manapság?

Pontos adatokat nehéz volna mondani. Ha bármilyen keresőbe beírjuk a „Csokonai művei” kifejezést, az első közötti találat lesz a Csokonai-portál. Talán csak a *Wikipédia* előzi meg a találati listán, de ezt természetesnek vehetjük, hiszen ez a fiatalok által legtöbbször használt információforrás, és ennek szócikkből is közvetlen link nyílik az elektronikus kiadás felé. Az egyértelműen tapasztalható, hogy a kutatók használják a Csokonai-portált, mert egyre több tanulmányban szerepel az oldal URL-je, s tapasztalatom szerint a középiskolai oktatásban is egyre terjed a híre: például az énekelt Csokonai-versek hatékonyan tudják színesíteni a középiskolai, de akár az általános iskolai magyarórákat is.

A Csokonai-életmű bizonyos „slágerdarabjai” a szavalóversenyek és iskolai tankönyvek állandó elemei. Melyek azok a vonások, értékek, amelyek érdekessé tehetik ezt az életművet a jövő generációi számára?

Én vallom azt a nézetet, miszerint egy érdekes életút figyelemre méltó művekkel felkelti az érdeklődést, s így az egész életmű képes eljutni a fiatalokhoz. Csokonai alakjához több ilyen izgalmas kép kapcsolódott,

például a garabonciás diák, a gúnyverseket éneklő s ezért kicsapott diák, a tudós koldus, a kikosarozott szerelmes, s függetlenül ezek valóság tartalmától, mind-mind érdeklődésre tarthat számot. Ezek örök sémák, melyekben mindig képesek önmagukra ismerni az aktuális kor fiataljai, s ilyen módon eljuthatnak Csokonaihoz.

▲ Szilágyi Imre: Csokonai készíti lelkét a túlvilágra, rézkarc, 2014 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czimbal Gyula)

◀◀ Csokonai Vitéz Mihály *A szerelem tilalma* című versének kézirata (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbal Gyula)

▲ Szilágyi Imre: Csokonai és Kazinczy, rézkarc, 2017 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czímbal Gyula)

Árkádia Debrecenben

Az első irodalmi vita Csokonai sírkövének ürügyén

Granasztói Olga

A magyar irodalomtörténet kiemelkedően fontos eseménye, mi több, egyik mérföldköve volt az utókor által Árkádia-pörre keresztelt, a Csokonai Vitéz Mihály sírkövének tervezete kapcsán kirobbant első irodalmi, szélesebb értelemben értelmiségi vita, amely több, mint kétszáz évvel ezelőtt, 1806-ban zajlott az irodalom formálódó nyilvánossága előtt, és talán nem véletlen, hogy az elmúlt tíz-tizenöt évben a korszak irodalomtörténezeit újult erővel, egymástól eltérő megközelítésben foglalkoztatja.

A vita központi magját, mint kiindulást szükséges felidézni, bármennyire is szerteágazó szellemi vitává terebélyesedett menet közben: Csokonai Vitéz Mihály halála után (1805) az erdélyi irodalompartoló, Cserey

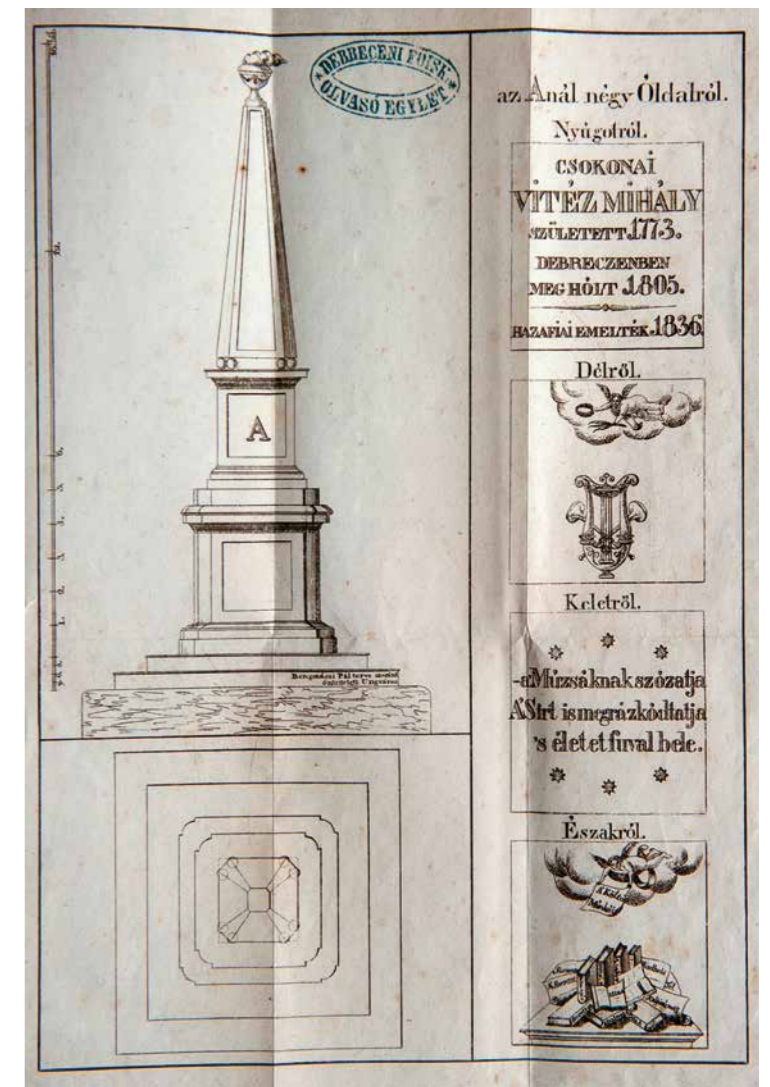
Farkas mozgalmat indított hazafias érzésekre apellálva Csokonai síremlékének felállítására. Kazinczy Ferenc a Hazai Tudósítások című lapban megjelentetett cikkében az „Árkádiában éltem én is!” idézetet tartalmazó szöveget javasolta a költő

Árkádia az ókorban (Görögországban a Peloponnészosz középső, hegyvidéki területe) görög pásztorok lakta vidék volt, mely a későbbi költők szemében az idilli szépségek, a költészet hazája és jelképe lett, legalábbis a neoklasszicista művészet új értelmezésében.

sírfeliratául, ezt azonban a debreceniek városuk lebecsüléseként értelmezték. Árkádia az ókorban (Görögországban a Peloponnészosz középső, hegyvidéki területe) görög pásztorok lakta vidék volt, mely a későbbi költők szemében az idilli szépségek, a költészet hazája és jelképe lett, legalábbis a neoklasszicista művészet új értelmezésében. A debreceni írók Kazinczy javaslatát azért vették súlyos sértésnek Debrecen ellen, mivel egyrészt nem tudtak elszakadni az Árkádia konkrét számár- legelő jelentésétől, másrészt, kifogásolták, hogy a mintául választott felirat eredeti latin szövegének („Et in Arcadia ego”), Kazinczy által Csokonai sírkövére készített fordítása pontatlan, sőt voltaképpen egy átértelmezés. Fontos azonban megemlíteni, hogy a debreceni irodalmi értelmiség és Kazinczy közti ellentét a síremlékvita előtt jóval korábban, a Bécsben 1795-ben megjelent *Debreceni Grammatika* előjáró beszéde kapcsán éleződött ki először, ez alapozta meg a sírkő felállítását körül Kazinczy és Debrecen között tovább mérgesedő ellentétet. Itt találkozott Kazinczy először olyan szellemmel, amely nemcsak mást képviselt a magyar nyelvre és irodalomra vonatkozóan, hanem erőteljes, és egész addigi tevékenységét illető bírálatot foglalt magában. Az írásban nemcsak az idegen nyelvekkel nem elegyedő köznépvét tették a nemzeti nyelv zsinórmértékévé, hanem egyenesen kártékonynak minősítették az idegen könyvek magyarra fordítását. A *Debreceni Grammatika* a legérzékenyebb pontján érintette Kazinczyt, olyan elveket képviselt, amelyek alapján éppen a magyarságát vonták kétségbe, s ami még ennél is súlyosabb volt számára, hogy a nyelv kérdésében való illetékességet – mint Bíró Ferenc fogalmaz (BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Argumentum*, Budapest, 2010, 202) – a *Debreceni Grammatika* szemlélete kivonta a nemzet művelt rétegeinek illetékességi köréből és a köznépvét

adta át. A *Grammatika* megjelenése után egy évtizeddel a Csokonai sírkövére szánt feliratot voltaképpen ennek a felfogásnak ellenében gondolta el Kazinczy, és Csokonait a latin mondat szándékolt átértelmezésével Árkádia pásztoraként megszólaltatva a maga irodalmi ízlésszéményének próbált Debrecenben Csokonai révén érvényt szerezni. Kazinczy az Árkádia-perben hangoztatta legmarkánsabban a „debreceni szellemről”, hogy

▼ Beregszászi Pál:
Csokonai Vitéz Mihály emlékmű-terve (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czímbal Gyula)

Az irodalom terjeszti a patriotizmust, fejleszti a nemzeti közösség iránti odaadás képességét – vélte kitartóan Kazinczy, aki éppen a sokat kárhozott európai, kozmopolita műveltségét állította közvetlenül hazai célok szolgálatába a síremlék megtervezése révén is.

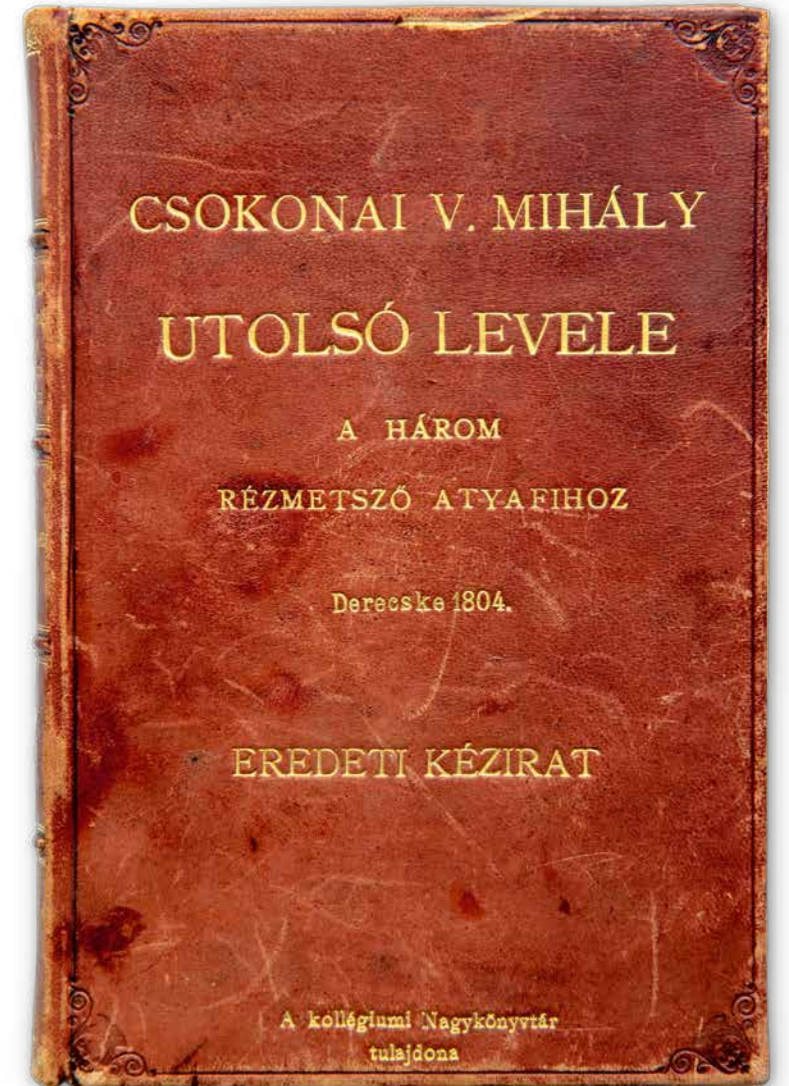
az szembehelyezkedik az új ízléssel, a nyelvújítás törekvéseivel és tulajdonképpen „mindennel”, ami változást hoz. A per – állapította meg először Julow Viktor *Fazekas Mihály* című monográfiájában (Budapest, Szépirodalmi, 1982, 330) – „voltaképpen nem Árkádiáról és a számárlegelőről szolt, még csak nem is csupán Csokonai művészi hagyatékának sorsáról és megítéléséről, hanem kétféle nemzetudat, kétféle magyarságkép, s a nép s nemzet »hogyan tovább«-járól való kétféle elképzelés csapott itt keményen össze.” S hogy még mi mindenről, s hogyan nyitotta ki Kazinczy Pandora szelencéjét akarva akaratlanul, azt az újabb tanulmányok, monográfiák sora szemlélteti: Bíró Ferenc, Borbély Szilárd, Pál József, Lakner Lajos, Bódi Katalin,

Debreczeni Attila témával kapcsolatos publikációi arra irányítják rá figyelmünket, hogy az Árkadia-per öröksége még mindig velünk él. Talán Debreczeni Attila jutott legközelebb a mához, a mai értelmiségi – legújabb kifejezéssel élve kultúrharcos – vitákhoz, kis túlzással Árkadia örökségeként, amikor azt írja, hogy „az ideologikum behatolása a nyelvi – irodalmi közegbe, a nyugoti nemzetek és a magyarság szembeállítása bármely oldal kizárólagosságával, a mi a magyar? kirekesztő kérdése és a hagyomány maradiságnak bélyegzése ott és akkor jelent meg először együtt, modellszerűen.” (*Széphalom [Kazinczy és egy emlékezethely születése]*, Irodalomismeret 2020/3–4., 20–21.) Mint fogalmaz, a Széphalom–Debrecen szembenállásban az a csapdahelyzet tűnt

fel, mely a magyar modernitás szellemi életét azóta is fogva tartja (*Uo.*, 21–22).

Visszatérve a múltba és elvonatkoztatva az Árkadia-per napjainkig hatóan nyomasztó örökségétől, vegyük szemügyre az ügynek azt a nem mellékes vonatkozását, hogy ez lett volna az első eset Magyarországon, amikor egy magyar költőnek emlékművet állítanak, amelynek révén az irodalom egy kiemelt kulturális értéként jelent volna meg. Az irodalom terjeszti a patriotizmust, fejleszti a nemzeti közösség iránti odaadás képességét – vélte kitartóan Kazinczy, aki éppen a sokat kárhozott európai, kozmopolita műveltségét állította közvetlenül hazai célok szolgálatába a síremlék megtervezése révén is. Ennek gyakorlatát követhetjük nyomon a Csokonai síremlékhez ihletet adó nyugati és magyarországi minták bemutatásán keresztül.

Kazinczy otthonosan mozgott az európai kultúrában, a nyugat-európai irodalmakkal és művészetekkel lépést tartani szüntelen önképzésre sarkallta. Csokonai halála után, a barátjától, Cserey Farkastól származó síremlékállítás gondolata felkészülten érte: már évekkel korábban, fogságból való szabadulása után, 1802-ben készített kijegyzéseket, rajzokat a Nyugat-Európában terjedő emlékműállítás első példáiról. Érdeklődése ebben a vonatkozásban a fogsága előtti angolkertek iránti vonzalmának egyenes következményeként értelmezhető. A kijegyzések zöme Wilhelm Gottlieb Becker *Taschenbuch für Gartenfreunde* (1795) című művéből származik. A fogság után Kazinczy szemléletét tovább formálta, hogy Németországban a felvilágosodás idejétől kezdve az irodalmi teljesítmény jelentős társadalmi és patrióta cselekedetté vált, az írókat a polgárság felemelkedésének előharcosaként is tisztelték. Ez találkozott össze a költőemlékművek Angliából, az új tájképi kert koncepciójával elterjedő gyakorlatával. Európában az első, írónak emelt emlékmű, amely egyben síremlék is volt Jean Jacques Rousseaué Ermenonville-ben: a park egyik kis szigetén elhelyezett síremléket nyárfák ölelték körül. A sírhely festőisége, és a sziget, mint Rousseau-utalás olyan hatást tett a kortársakra, hogy többfelé, így Wörlitzben is kialakítottak hasonló Rousseau tiszteletére. Kazinczy kéziratos feljegyzéseiben két változatban is találunk Rousseau ermenonville-i síremlékének wörlitzi parafrázisáról kijegyzést. (KAZINCZY Ferenc: *Pandekták I.*, s. a. r. GRANASZTÓI Olga, Debreceni Egyetemi, Debrecen,

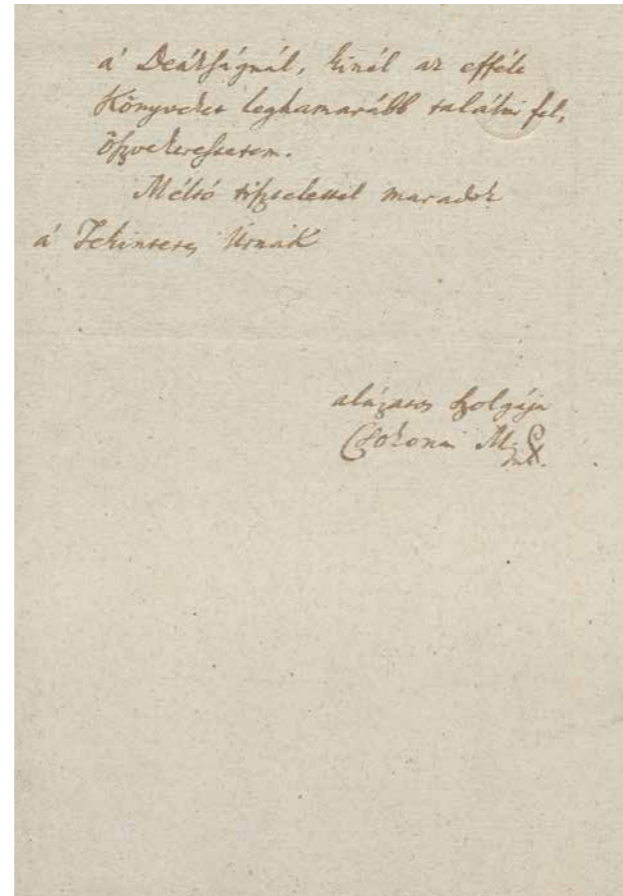
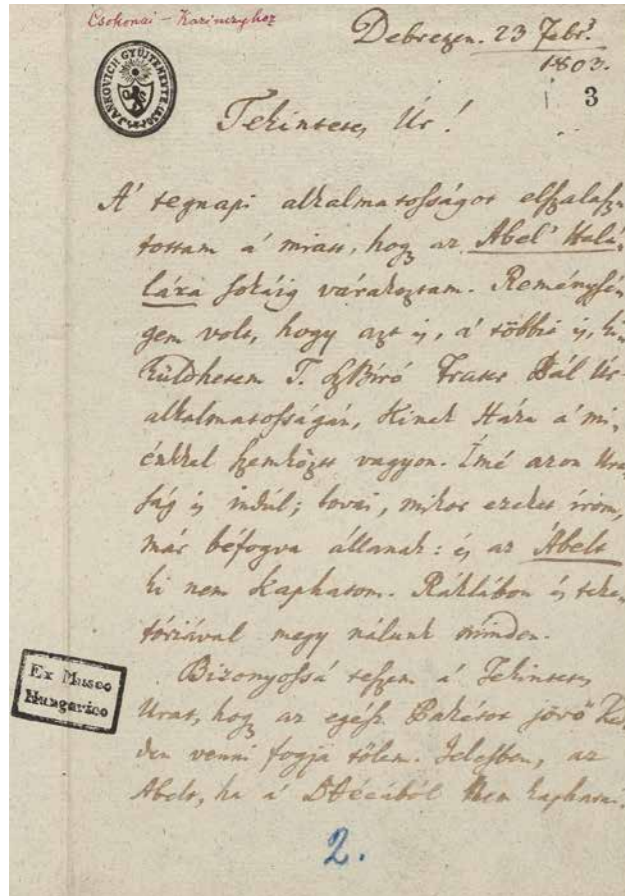

2021, 130.) Csokonai síremlékének megalkotására, ha nem is közvetlenül, de bizonyosan hatással volt Rousseau mintaadó emlékműve, különösen a sírfelirat üzenetszerű megalkotásához szolgálhatott ötletül. A jónéhány európai előzmény ismerete lehetővé tette számára, hogy válogasson a minták közül,

▲ Csokonai Vitéz Mihály utolsó levele a három rézmetsző atyafihoz (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbal Gyula)

Európában az első, írónak emelt emlékmű, amely egyben síremlék is volt Jean Jacques Rousseaué Ermenonville-ben: a park egyik kis szigetén elhelyezett síremléket nyárfák ölelték körül.

▼ Csokonai Vitéz Mihály levele Kazinczy Ferenchez, 1803 (Országos Széchényi Könyvtár)

amikor Cserey kérésére tervezni kezdte Csokonai síremlékét. Fontos hangsúlyozni, hogy Kazinczy maga kereste ki a síremlék lehetséges formájához szükséges művészeti előképeket, amely alapján maga tervezte meg a sírkövet, maga választotta ki a feliratot, a kő anyagát, és a metszőt is, akivel elkészítették volna tervét. Írói, irodalomszervezői, műkritikusi szerepei mellé itt társult először képzőművészeti ambíció.

Az sem véletlen, hogy a már említett Rousseau hatáson kívül Kazinczy még két olyan költő emlékművével foglalkozott behatóbban, akik Csokonaira, mint költőre nagy hatást gyakoroltak. Az egyik, Gottfried August Bürger német költő 1799-ben Göttingenben felállított szobra, amelyik nem esztétikai hatást tett rá, hanem egy először jelentkező gyakorlat fogta meg, mely szerint az emlékművet közterületen közadakozásból állították fel. Ez volt az első esete annak is, hogy újságban tett nyilvános felhívással gyűjtötték rá össze a pénzt, sőt a nagy költőtárs, Schiller is hozzájárult anyagilag.

A nyugati mintákhoz képest azonban a legnagyobb befolyással úgy formailag, mint szellemiségét tekintve, közvetlen előzményként az első, magyar földön felállított, polgári származású írónak szentelt emlékművet kell kiemelni. Herceg Batthyány Lajos volt az első Európában, aki a korszak egyik európai léptékel mérve legnépszerűbb írójának, a svájci Salomon Gessnernek – ráadásul még életében – 1786-ban emlékművet emelt iránta érzett rajongása kifejezésekként. Batthyány herceg saját, körmendi kastélyához tartozó kertjében egy még élő költőnek valószínűleg a kertteoretikus Hirschfeld hatására állított emléket. A körmendi Gessner emlék Kazinczy számára ideális mintául szolgált, ráadásul egészen frissen, az Árkádia-per idején, 1807 januárjában kapott róla rajzot és leírást barátjától, Csehy Józseftől. Az emlékkő

Kazinczy maga kereste ki a síremlék lehetséges formájához szükséges művészeti előképeket, amely alapján maga tervezte meg a sírkövet, maga választotta ki a feliratot, a kő anyagát, és a metszőt is, akivel elkészítették volna tervét. Írói, irodalomszervezői, műkritikusi szerepei mellé itt társult először képzőművészeti ambíció.

klasszikus egyszerűsége azonnal elnyerte tetszését. Batthyány emlékállító gesztusa, amelyről egyébként már tizenöt évvel korábban, 1793-ban értesült, nagy hatással volt rá, annál is inkább, mivel a herceg személyében a Széphalomtól távoli Körmenden az Árkádia eszmény egy másik, ha nem legkiemelkedőbb magyar képviselőjét tisztelte. Kazinczy 1791-ben egy irodalmi társaságot szeretett volna alapítani a római Árkádiai Társaság mintájára elképzelt Magyar Liget Pásztorai fantáziájában, amelynek elnöke Batthyány Lajos lett volna. Noha a terv megghiúsult, a hercegen a művelt emberek virtuális közösségének egy kiemelkedő alakját tisztelte, már csak azért is, mert a *Bácsmegyeynek össze-szedett levelei* című regényét egy 1790-ben kelt levelében a herceg értőn méltatta, biztatva Kazinczyt a magyar nyelvű szépirodalom további művelésére. Kazinczy a Gessner követ lerajzolta Cserey Farkasnak és kérte véleményét. Cserey azonnal igent mondott rá. Egy néhány évvel később íródott levél tanúsága szerint azonban, Kazinczy a Csokonai emlék tervezésében felhasznált egy másik mintát is, amely egyébként sok tekintetben hasonlít a Gessner emlékmű formájához. Charles-Paul Landon francia művészeti évkönyveinek 1805-ös kötetében talált egy háborús emlékművet, amelynek csak oszloprendjét változtatta meg. (Charles-Paul LANDON, *Annales du Musée et de l'École moderne des beaux-arts*, II., Landon, Paris, 1805.) Ugyanezt az emlékműtervet vette mintául az 1809-es győri csatában elhunyt hős Zemplén

Kazinczy az Árkádia-perben hangoztatta legmarkánsabban a „debreceni szellemről”, hogy az szembehelyezkedik az új ízléssel, a nyelvújítás törekvéseivel és tulajdonképpen „mindennel”, ami változást hoz.

vármegyebeliek emlékére, Sátoraljaújhelyen tervezett hősi emlékműhöz, amely ugyan megvalósult, de végül más mintát követett.

S hogy a Csokonai emlékezetére megalkotott polgári emlékmű terve, amelyben a Gessner-kő és a Landon-féle emlékmű formanyelvét sikerült összegyúrnia, mennyire testesítette meg Kazinczy ízlésszéményét, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy ezek alapján készítette el Török Sophie 1833-ban Kazinczy síremlékét a jóbarát, Dessewffy József javaslatára. Még ha ma már nem is az eredetit, hanem annak egy 1983-ban készült másolatát láthatjuk Széphalmon, ha arra járunk érdemes eltöprengeni azon, hogy Kazinczy síremlékében az első költőnek szánt hazai emlékmű, az el nem készült Csokonai-emlék is benne foglalatik.

◀◀ Csokonai Vitéz Mihály egykori lak- és halálozási helye a debreceni Darabos utcában (forrás: Debreceni Református Kollégium, fotó: Czimbál Gyula)
▼ Szilágyi Imre: Csokonai és Kazinczy, rézkarc, 2015 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czimbál Gyula)

Csokonai kollektív emlékezete Debrecenben

Lakner Lajos

Debrecen kollektív emlékezetének leginkább kiemelt alakja Csokonai Vitéz Mihály. A halála utáni száz évben részben a megítélése körüli viták következtében azok közé az „emlékképek” közé került, amelyeket nem szabad elfelejteniük a debrecenieknek. Hogyan lett a kollektív emlékezet részévé, és életének mely tényezői formálták a közösségi emlékezetben róla őrzött képet?

Csokonai emlékezetének forrásai vegyesek: levelek, megrendelésre írt visszaemlékezések, apologetikus életrajz, útleírások és legendák. Ugyanakkor egységesek abban a tekintetben, hogy bennük olyan emlékekkel találkozhatunk, amelyeket az emlékezők a saját életüket érintő életrajzi vonatkozásokkal összefüggésben idéznek fel. Csokonai közösségi emlékezete kapcsán is belebotlunk

tehát az emlékezetkutatás problémájába: hogyan lesz az egyéni emlékekből kollektív emlékezet. A kettő között hidat a közbeszéd és a kultúra jelenti. Bizonyos motívumok ismétlődése és az emlékezők kapcsolatrendszere alapján megállapítható, hogy az egyéni emlékek nem egymástól elszigetelten, hanem egymással összefüggésben léteztek. Domby Márton Csokonai-életrajzában (*Csokonay V. Mihály élete és némely*

▲ A debreceni református nagytemplom (fotó: Czimbal Gyula)

„[...] a Kollégiumba való belépésben akadályoztassék meg és a tanulóknak minden vele való barátkozás és társalgás tiltassék meg [...]”

még eddig ki nem adott munkái, Pest, 1817) összegyűjtötte ezeket, és ezzel kialakította az emlékezés folyamatának kereteit. Hasonlóképp Toldy Ferenc is. (CSOKONAI Mihály *Minden munkái*, kiad. SCHEDEL Ferenc, Hartleben, Pest, 1844.) Nyilvánvalóan azért is fonódhattak össze az egyéni emlékképek, mert a Református Kollégium, az azonos műveltség és Csokonai személyes ismerete közösséggé formálta az emlékezőket. Szemtanúkról van tehát szó, s a tanúság révén az emlékeik az eredet jelleget öltik magukra, ugyanis idővel mindinkább túlnőnek azokon a tapasztalaton és történeteken, amelyekből származnak. (PAUL RICOEUR, *A tanúság hermeneutikája*, ford. SZABÓ István = *A hermeneutika elmélete*, szerk. FABINY Tibor, JATE, Szeged, 1998, 188.)

Csokonai közösségi emlékezetét alapvetően a szerző négy életrajzi szerepe formálta: a titokzatos, a társasági ember, a költő és a köznapi értelemben vett ember szerepe, akinek (részben morálisan elítélhető) tetteit poeta szerepe határozza meg.

A titokzatos Csokonai

Édes Gergely 1805-ben arra panaszkodott Csokonai Józsefnek, hogy nem tudta kiismerni a költőt: „Én oda jártam, hogy állapotját kitanúlnám, de hiába: ő titkos volt.” Mások is főlemlítik, hogy szerette a magányt: „az olvasás szerzett benne némü nemü maga másoktól meg-vonását”. (*Csokonai emlékek*, összeáll., jegyz., VARGHA Balázs, Akadémiai, Budapest, 1960, 235.) Többször olvashatunk arról is, hogy a költőt a képzelete kiragadta a mindennapi világból: „Különös volt a’ képzelődés is [...] Ekkor olyan mélységes melencholiát vagy inkább el ragadtatást vettem észre, hogy sokszor, ha kérdeztem, se hallotta meg”. (*Uo.*, 229.)

Különösségét megerősíthette kicsapátása története, ami kapcsán megjelenik az eltitkolás motívuma. Különösen arra a mozzanatra lehetünk figyelmesek, amit a közösségből való kizárásként és megbélyegzésként lehetett értelmezni: „[...] a Kollégiumba való belépésben akadályoztassék meg és a tanulóknak minden

vélő barátkozás és társalgás tiltassék meg [...]”. Emiatt jelenik meg Domby életrajzában a kicsapása mint teljes emberi és költői megsemmisülés:

▲ Izsó Mikós Csokonai-szobra a debreceni Kálvin téren, felavatva: 1871 (fotó: Czimbal Gyula)

▲ Csokonai-emléktábla a Debreceni Református Kollégiumban (fotó: Czimbal Gyula)

„Ez a szerencsétlen ifjú számkivetttén hazájából, megfosztatván múzsáitól, elhagyattatván barátaitól, szaggattatván fájdalomtól [...] elbújdostt sírni és halni [...]” (DOMBY, I. m., 25.)

Az emlékezést hatalmi szempontú megfontolások is alakítják, ezért az eltitkolásnak fontos szerepe van. Többen írták, hogy okkal nem mondják el Csokonairól

az általuk ismerteket. Van, aki Csokonai anyját akarta kímélni: „[...] éppen a Nagy Csokonay eránt való tisztelet; s' a Nagy Asszony erántam való bizodalmának betsülése tselekszik azt, hogy mikor háládatos akarok lenni háládatlan légyek, [...] a' közönség előtt felőle ne szóljak [...]” (Csokonai emlékek 1960, 224). Más azért nem akarta a költő utolsó kollégiumi éveit megírni, mert nem szeretett volna befolyásos embereket megsérteni: „se nem szükséges, se nem tanácsos, mint-hogy némely főemberek vele talán meg is séretetnének”. (Uo., 226.)

Az emlékezők tudhatták, hogy Csokonai alakja nemcsak megosztó, hanem rá emlékezve a fennálló kollégiumi renddel is szembe helyezkednek. A Péczely József által szerkesztett, a diákok irodalmi munkáit közlő *Lant* című antológiában gyakran jelentek meg olyan szövegek, amelyek az új törekvésekkel szemben ellenségesnek tüntették föl a kollégiumi tanárokat. S a fő ösztönző Csokonai emléke volt. 1835-ben, amikor a költő síremlékeire indított gyűjtést leállította az iskola vezetése, fenyegető sorok láttak napvilágot: „Miért pillogtok ősz szakállasok, / Lángzó szemekkel vad bosszút lövelve, / A' moh – fedett templom Goht-ormain? // [...] Kített időtök – ősz szakállasok.” (GYŐRI L. János, *A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Református Zsinati Iroda, Budapest, 1988, 660.)

A titok témaköréhez tartoznak a Csokonairól szóló legendák is, melyekben titokzatos képességekkel rendelkező alakként jelenik meg. Hol

Egy másik történet emberfeletti képességét és igazságérzetét örökítette meg: egy karcagi gazda nem vette fel a szekere. Erre a költő megbabonázta lovait, s azok egy tapodtat sem mozdultak, amíg a gazda meg nem gondolta magát. Jövendöléseit pedig kézírásos formában és nyomtatva is terjesztették.

alapos műveltségéről és páratlan reagálóképességéről van szó: egyszer Bajomban a legáció során a *Biblia* helyett véletlenül a háziasszonya szakácskönyvét vitte magával a templomba. „[...] Éppen ott nyitotta ki, amelyik oldalon az ugorka savanyítás volt bele írva.” De ezt senki nem vette észre, mert

abban a minutumban folytatta is fejből: nádszálra tűzvén, inni adott neki. Egy másik történet emberfeletti képességét és igazságérzetét örökítette meg: egy karcagi gazda nem vette fel a szekere. Erre a költő megbabonázta lovait, s azok egy tapodtat sem mozdultak, amíg a gazda meg nem gondolta

▼ Csokonai Vitéz Mihály egykori lak- és halálórási helye (fotó: Czimbal Gyula)

[...] Debrecenben ő volt a kézíratos versgyűjtemények leggyakrabban másolt szerzője. Főleg szatirikus és dévaj verseit másolták.

„[...] – Úgy-e derék ember volt az a Csokonai? – Nem volt az ember, uram, – hanem poéta.”

► Csokonai Vitéz Mihály miniatűr arcképe, papír, elefántcsont, 7x5 cm (ismeretlen alkotó, forrás: PIM)

▼ Holló László: *Csokonai a Nagyerdőn* (forrás: Déri Múzeum, HUNGART © 2023)

magát. Jövendöléseit pedig kézírásos formában és nyomtatva is terjesztették. (*Csokonai emlékek* 1960, 447–465.)

Csokonai mint társasági ember

Az emlékezők szerint azonban a költő igazi társasági figura is, aki érdekes történetekkel szórakoztatja a többieket, s ha kell, maga talál ki ilyeneket. Gaál László szerint a martosi rektort rendszeresen hívták a gyallai

urak, hogy szórakoztassa őket. Egyszer magával vitte Csokonait is, s „boldog volt, aki előbb ölelhette, csókolhatta Csokonait, öregapámat pedig azért, hogy őt idehozta” (*Uo.*, 417). Szintén tőle ismerjük Csokonai *Militat omnis amans* című munkája keletkezését. A szóban forgó pajzán verset egy mulatozó férfitársaság szórakoztatására írta (*Uo.*, 420.) E kép valóságmagjára utal, hogy Márton József gyakran „Édes Andrádom”-ként szólította Csokonait, utalva Andrád Sámuelre, aki anekdotagyűjteményéről volt híres.

A társasági ember képzele más formában is létezett. Egyrészt Debrecenben ő volt a kézíratos versgyűjtemények leggyakrabban másolt szerzője. Főleg szatirikus és dévaj verseit másolták. Másrészt a költő a verseivel halála után is a társasági együttlét középpontja maradt. Ugyanis a civisek még a 19. század végén is inkább énekeltek Csokonai dalait, mint népdalokat, mert „a csikóbőrös kulacs bor íze tetszik a debrecenieknek [...]” (*ADY Endre, Magyar városok = Uő. Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok*, kiad. KOCZKÁS Sándor – VEZÉR Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1964, 120.)

Csokonai, a költő

Úgy tűnik, hogy a költőt Debrecenben hosszú ideig megfoghatatlan mesterség volt. Csokonai alakját különösnek és titokzatosnak látták a korabeli debreceniek, aki nem a város, hanem egy másik, titokzatos világ polgára. Nyilván hallottak különös természetéről, s talán az is fölmerült köztük, hogy a költő soha nem kérte felvételét a város polgárai sorába. Nem tudjuk pontosan, hogyan is vélekedtek a város földművelő, iparos és kereskedő, vagyis hasznos polgárai a költőről, azonban sokat elárul erről egy disznópásztor emlékezése 1846-ból, amit a Pesti Divatlap újságírója örökített meg: „[...] – Úgy-e derék ember volt az a Csokonai? – Nem volt az ember, uram, – hanem poéta.” (*Pesti Divatlap* 1846. január 29., 96.) A közbeszéd szerint tehát nem evilági alakként maradt meg Csokonai, hanem olyanként, aki nem e földi világban élt.

Már 1805-ben hasonlóan vélekedett Puky István, Csokonai barátja, aki a társadalmi elvárásoktól való függetlenséggel, a saját meggyőződés szerinti élet igényével jellemezte a költőt: „De természetesen szabad gondolkodása, a Haza törvényes szövevényeivel meg nem egyezhetett...” (*Csokonai emlékek* 1960, 220.) Érdemes kiemelni azt az emléképet is, ami a költő hallatlan beleélő képességéről tanúskodik, ami szintén a reális helyzetből történő kiszakadás egyik formája. Már diákkorában jellemző

viselkedésről van szó, amit élete végén Rhédeiné nagyváradi gyászszertartásán látott színpadias testbeszéde kapcsán tettek szónvá.

A 19. század harmincas éveitől a városban látható köztéri emlékművek is azt hirdették, hogy Csokonai nem mindennapi ember, mert érdemes az emlékezetre. 1836-ban a Hatvan utcai temetőben a fa fejfák fölé magasodott hetvenöt mázsás vas emlékműve, ami kirítt a körülötte lévő fejfák közül. 1860-tól pedig emléktábla jelezte, melyik házban halt meg. Ez értelmezhetetlen gesztus lehetett a korabeli polgárok többsége számára, akiknek élete rendjét a földművelés és az állattartás rendje határozta meg, s a közösségi gesztusokra alig tudtak ügyelni.

Csokonai, a hétköznapi ember

Volt, aki Csokonai esendőségét erősítette meg a köztudatban. Sárvári Pál a visszaemlékezésében hangsúlyosan idézte föl azt a történetet, amikor Csokonai a Nagyerdőre indulva úgy ment el Pestre, hogy nem szólt anyjának, aki aggódott. Sárvárit morálisan mélyen fölháborította az eset: „Kérdem, mellyik atya vagy anya engedhetné ezt meg fijának akkarmelly

Csokonai Vitéz Mihály

Búcsúbeszéde a debreceni kollégiumi ifjúsághoz részlet

„Nemes Tanúlok! kikben épül a Tudományoknak és a Hazának reményje, bimbózik öröme, sűgározik jövendő Ditsőségének vidító hajnala! Jól esmértek engemet, magam hordozását, tudományom' egész vóltát: ti legközelebről néztetek engemet minden fordulásaimban, titeket hívlak tanúknak, akkor mikor már a' tanúra nints szükség de a' szívek tribúnáljánál, a' gondolat bírák előtt, hol a' Hír a' kínzó vagy szabadító Poroszló, a' Morál a' törvény, a' nyelv a' békókat, vagy nyakakat elvágó éles-szablya, ezen Törvény Szék előtt hívlak én tanúknak benneteket arra, hogy én vóltam é valaha rossz lelki esméretűerköltsöket fel forgató scholasticus gaz ember, vóltam é ha sokat immelámmal tanútam is a' mit itt kellett vólna tanúlnom, korhel, idő vesztegető, here? ti tegyetek erről bizonyoságot a' ti szíveitekben, és mások előtt, ti a' kiknek én sem ártani sem használni nem tudok. A' ti mostani fáradozástokat boldogítsa a' Jóltévő Istenség, adjon tinéktek Nagy Lelket, hogy magatoknak nagyobb tökéletességtekre, Édes Hazánknak 's boldogtalan Nemzetünknek nagyobb ditsőségére, ember társatoknak több több segítségére lehessetek. Énis erre törekedtem, kedves idejembeli Társaim! erre is fogok utólsó lehellésemig törekedni: ah, szeressetek érte engemet. – Isten hozzatok! – – – ”

▲ Jankó János: *Csokonai a lakodalomban*, olaj, vászon, 47×67,5 cm, 1869 (forrás: Déri Múzeum)

nagy poétasága mellett is?” (*Csokonai emlékek* 1960, 399–400.) A professzor a költői nagyság kizárólagos érvényességét kérdőjelezte meg.

Csokonai személyes ismerete sokak esetében később is akadály volt annak, hogy meglássák a költőt. 1866 decemberében Izsó Miklós tervezett szobrának kétlábnyi magas, a költőt vándorként, létbizonytalanságban ábrázoló gipszmintáját kiállították közszemlére a kaszinóban. Fogadtatásról Pákh Albert a lapjában számolt be: „Tömegesen látogatták a debreceniek. Lehetett itt százféle, jó és rossz megjegyzést hallani. [...] – Nem hordott ily rojtos

nyakravalót Csokonai, a haja nem volt ily fürtös! / – Hát a csikóbőrös kulacs hol maradt? / – Én ismertem ezt a Csokonait, az nem úgy hordta a haját, mint e szobor, hanem olykor-olykor görbe fésűjével hátra fésülte!” (*Vasárnapi Újság* 1866. december 30., 634.) Az életszerűség átírta a művészi koncepciót, ahogyan a kisminta titokzatos alakja helyét a nemzeti és mulattató költő vette át a köztéren.

Hogy talán elsősorban köznapi emberként tartották számon, arra abból is következtethetünk, hogy sírját elfeledték, fejfája elkorhadt. 1835-ben a temetőbe látogatók hiába keresték a sírt. Ekkor döbrentek rá arra, hogy itt, valahol egy költőt temettek el.

Minek köszönhető, hogy e sokféle Csokonai tovább öröklődött a kulturális emlékezetbe? Mindenekelőtt annak, hogy a kollektív emlékezet e pontjai kulturális alkotásokban is megjelentek. A titokzatos Csokonai a legendákban és Izsó Miklós kismintáján. A társasági ember Jankó János festményén és Izsó köztéri szoboralakjában. A költő Ferenczy István szoboralakjában. Az embert pedig az 1816-os ábrázolás (Friedrich John rézmetszete) és a sír hült helye idézte meg.

„[...] Én ismertem ezt a Csokonait, az nem úgy hordta a haját, mint e szobor, hanem olykor-olykor görbe fésűjével hátra fésülte!”

Csokonai–inspiráció

A' dalló fülemile el-hallgatása, enyészet ajtajának tárnyúlása a' vak éjtzsaka. Akár a' bohó lepentőtske a' mellyik a' gyertyalángba akarná ütni magát, sóvárogva fényét, úgy epe-dek én is erántad, édes Mors, tegnap esti tsillagotska, tsillag virágotska! Hajnalra kélve a' tűnő álom képei hagyták fzerelmes elmémben tova-illanó nyomukat, ó, bár vissza-emlékezhetnék meséjére! Tudom, a' boldogság ligetében, a' fzezelem templomában állék a' bőlts Filánderrel az oltár előtt 's Daphnis hulltáért ejtünk könnyűnket, akár a' keserven kiáltó fülemile, ha megvilkolt fiát a' páfztor el-szedi. Ott térdeplék esedve a' sohssem romló tavafzi virágok illatát fzerete-lengető örökké fzendergő, holt Test előtt. Ímé! Benne mint homályos tükörben a' Te képed mását pillantottam, Te Állat, Te Öldökő Angyal, az örök fzezelemnek Hírnöke, kit nem láthatok setét vakságomban soha. Filánder ekkor így sóhajtott fel: A' fzezelem első gyökere milly édes, gyümöltse melly keserű! Álmomban a' halott galaxiás tsillagai között hordoztak ætheri fzarnyaim. A' káprázat képe ekkor az éjji setétséggel el-oszlott, 's a' patsirta dala tsendült a' berekben, 's Zephyr dúlta a' békés tsendet, hadd éfzmélkegyem fel nyofzolyám hintáján. Mert a' mint Nap-támadtator a' Hóldnak, s tsillagnak enyézfik világa, úgy húny

ki életem világa támadásod nyomán. Mert a' nyelv, akár az éjtzsaka, a' mellyben gyertyalángként világol a' hallgatás, a' hang teste. Ó, Amor; Te fzelíd álomnak testvére, mikor vetfz örök zárt fzemem fedelére? Hát igazán itt jártál, 's nyofzolyámon tsókoltál az éjtzsaka, ha támadatkor már nyomod sints, 's a' vér sem az, 'mi álmomban vala. Nem tudhatom, tsak eszmélkedem, 's mintha lellem a' test pupájából fzabadulna. Tsak a' tsók, tsak a' tsókod óhitom, tsak epefzt a' setét, a' lep-lezett lét, a' hernyó élet, a' napi fzemfedelem boruja. Tsak jönnél már, lenne újra éjtzsaka, 's vaksötét, hogy tsókolly, előfzör, 's örökújra. Ó, Pillangó Gyűjtő, bár lennék lepentőtské, selyem madarad, hímes pillangód, lelked, lelkettské, hogy tán előfzör megpillanthatnálak téged, a' kit fednek által-látfzöz leplek; akár te a' fényt, úgy rejtem tsókodat el én; mint a' nem esmért halál karjain alvó örökké álmodó Testet a' leplek alá a' katafalkon. Pupában élem napjaim komorságban, a' közönséges napok idején, világi bohóskodásnál, nyalánk nyájaskodásnál nem több minden pillanatnyi, pillefzarnyon el-illanó örömöm, amíg jöttödet várom, édes Messiásom; hogy Te légy Szerelmes Halálom. Tsak jönnél már, 's tsókolnál, míg így nem szóllék: Ó, most már nem Psyché, de a gyertya vagyok, gyertya, de melly nem ég!

Száz Pál

Csokonai a közoktatásban

Burján Ágnes

Csokonai a magyar irodalmi kánon megingathatatlan tényezőjének tűnik. Mivel azonban az emlékezés szelekció eredménye, mindig felejtés is. Vajon ma mire kívánunk emlékezni az életműből? A kérdés megválaszolásához a középiskolai, azon belül is a gimnáziumi irodalomtanítás közvetítette Csokonai-kép vizsgálatával igyekszem hozzájárulni, hiszen Csokonai Vitéz Mihály neve sokak számára azzal a képpel jelent egyet, amely középiskolai tanulmányaik idején formálódik meg bennük.

Jóllehet egy szerzői életmű nem csak a nyomtatott kultúra vagy az általa uralt intézményeken keresztül terjedhet, tárgyunk szempontjából a 2020-as, új Nemzeti alaptanterv (NAT) és a hozzá illeszkedő tartalmi szabályozók mint a kollektív emlékezet kulturális artefaktumai megkerülhetetlen támpontot jelentenek, akárcsak a tankönyvjegyzéken szereplő, a társadalomnak alapvető

viszonyítást jelentő irodalomtörténet-írások – a tankönyvek – Csokonai-értelmezése(i).

Az új NAT célként kitűzött általános követelményei szerint Csokonai költői munkásságának recepcióját nem az úgynevezett *életművek* vagy *metszetek* fogalmával fémjelzett módszertannal kell végrehajtani, hanem portrészzerűen. Mit jelent ez? Míg Ady, Arany, Babits, Herczeg Ferenc, Jókai, József Attila,

Míg Ady, Arany, Babits, Herczeg Ferenc, Jókai, József Attila, Kosztolányi, Mikszáth, Petőfi és Vörösmarty esetében a teljes szerzői életmű megismertetése a cél – tehát a pályakép megrajzolása, szakaszainak bemutatása, a maga fontosabb összefüggéseivel –, addig Balassi, Berzsenyi, Janus Pannonius, Kányádi Sándor, Kölcsey, Móricz, Örkény, Szabó Magda, Wass Albert és Zrínyi mellett Csokonai vonatkozásában csupán néhány alkotás vagy hosszabb műből vett szövegrészlet értelmezendő, méghozzá az írásmód és a szerzői világlátás dekódolását megcélozva.

Kosztolányi, Mikszáth, Petőfi és Vörösmarty esetében a teljes szerzői életmű megismertetése a cél – tehát a pályakép megrajzolása, szakaszainak bemutatása, a maga fontosabb összefüggéseivel –, addig Balassi, Berzsenyi, Janus Pannonius, Kányádi Sándor, Kölcsey, Móricz, Örkény, Szabó Magda, Wass Albert és Zrínyi mellett Csokonai vonatkozásában csupán néhány alkotás vagy hosszabb műből vett szövegrészlet értelmezendő, méghozzá az írásmód és a szerzői világlátás dekódolását megcélozva. Azonban akár *életműről*, akár *portréről* van szó, ki kell térni az adott szerző irodalomtörténeti

pozíciójára, nemzeti-kulturális jelentőségére. Adott az alkotások értelmezési kerete is: „azok etikai, történeti, lélektani vagy társadalmi vonatkozását” kell ismerni a középfokú oktatási szakasz végére.

Csokonai továbbra is – a kronologikus elrendezésű irodalomtörténet-tanítás hazai modelljének érvényében – a 10. évfolyamon tananyag. A gimnáziumok 9–12. évfolyamai számára készített, a törzsanyag mellett az ajánlott anyagot is tartalmazó kerettantervben Csokonai nevét [A] *felvilágosodás korának magyar irodalma: rokokó, klasszicizmus és szentimentalizmus* cím alatt találjuk meg.

▼ Szilágyi Imre: *Szabadfoglalkozás az osztályteremben*, rézkarc, 2014 (az alkotó és a Debreceni Református Kollégium engedélyével, fotó: Czibmal Gyula)

Csokonairól jelenleg három irodalomkönyvből tanulhatnak a gimnazisták: az Oktatási Hivatal kiadásában megjelent, Angyalné Volant Vivien által fejlesztett tankönyvből, a Szent István Társulat által kiadott, Godzsa Anikó szerkesztette katolikus irodalomtankönyvből, valamint az Oktatási Hivatal gondozásában továbbélő, évtizedek óta forgalomban lévő Mohácsy-féle tankönyvből (Színes irodalom). Mohácsy Károly e középiskolásoknak szánt irodalomtörténetét legelőször 1980-ban adta ki, és haláláig (2008) többször átdolgozta.

Szövegrészleteket olvasva és értelmezve tanítandó vígeposza, a *Dorottya*. Lírai munkásságából törzsanyagként határozódik meg *Az estve*, *A boldogság*, a *Tartózkodó kérelem*, a *Szerelmedal a csikóbőrös kulacshoz*, *A Reményhez* és *A Magánossághoz*.

Ajánlott mű a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor*, *Az én poézisom természete*, *A feredés*, *Az anákreoni versek*, a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban*, *A tihanyi Ekhóhoz* és *A vidám természetű poéta*. (Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára, https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf.)

Csokonairól jelenleg három irodalomkönyvből tanulhatnak a gimnazisták: az Oktatási Hivatal kiadásában megjelent, Angyalné Volant Vivien által fejlesztett tankönyvből, a Szent István Társulat által kiadott, Godzsa Anikó szerkesztette katolikus irodalomtankönyvből, valamint az Oktatási Hivatal gondozásában továbbélő, évtizedek óta forgalomban lévő Mohácsy-féle tankönyvből (Színes irodalom). Mohácsy Károly e középiskolásoknak szánt irodalomtörténetét legelőször 1980-ban adta ki, és haláláig (2008) többször átdolgozta. A 2021-re modernizált változatról elmondható, hogy a művek feldolgozására irányuló módszertanában befogadó-orientáltabbá vált – feladatok, kérdések kaptak helyet benne, és így a NAT azon kívánalmának is megfelel, hogy a művekkel való foglalkozás a tanulók számára „felfedezés, intellektuális és emocionális élmény legyen, olyan hatás, mely gazdagítja műveltségüket, és bevonja őket kulturális örökségünkbe” (Magyar Közlöny 2020. január 31., 17. sz., 301).

Ugyanakkor a főszöveg szinte változatlan formában, egy kétszáz évvel korábbi irodalmi tudat képviselőjeként tárul olvasói elé. Habár a NAT *portré* meghatározása utal a Csokonai-életmű irodalomtörténeti jellegű, korrajzot, történelmi háttérrel előtérbe állító értelmezői koncepciójára, azt is magában rejti, hogy ennek megvalósítása nem az életrajz, hanem a művek

interpretációja felől történjék. Mármost a 2021-es Színes irodalom 10-ben a Csokonai Vitéz Mihály fejetecímét a szerző három oldal terjedelmű életrajzi összefoglalója követi. Felmerül a kérdés: amennyiben a NAT Csokonai portrészzerű feldolgozását írja elő, miért van szükség életeseményeinek ilyen részletes bemutatására? Milyen megfontolás húzódik meg amögött, hogy ezzel szemben például Vörösmartyra, akit a tanterv az életművek címszó alá rendel, csak két oldalt szán a tankönyv? E kérdésfelvetésemet semmiképp nem az az elgondolás motiválja, hogy a Csokonai-életrajzra irányuló érdeklődés a tankönyvből teljesen kiutasítandó volna, sőt, egy korszerű értelmezési modell keretei között az életesemények, a társadalmi és történelmi jelenségek a versek elemzésének lényeges kontextusait adják. Azonban az életutat külön alfejettként kezelő kompozíció nem ezt az értelmezői beállítódást mutatja: a tankönyv az életrajz és a műértelmezések reflektálatlan egymásra vonatkoztatását végzi el. Életrajzi narrációjában nemcsak egy Csokonai-életrajzot tárul elénk a sok közül, hanem egy hosszú évtizedek alatt konszenzuálissá merevedett életrajzi olvasat. Bár izgalmas és tanulságos volna az átdolgozások eredményeit folyamatában feltárni és elemezni, itt csak illusztrálni van mód. Íme egy rövid részlet a tankönyv 2006-os változatából:

„Debrecenből jogot tanulni ment Sáropatakra, de ott sem bírta sokáig. 1796-ban abbahagyta tanulmányait, s ezzel lezárult deákpályája (nem szerzett főiskolai oklevelet.). Hátat fordítván

Sáropataknak, megkezdte négyéves dunántúli tudós koldulását.” (MOHÁCSY Károly, *Irodalom a középiskolák 10. évfolyama számára*, Krónika Nova, Budapest, 2003, 71.)

E tartalom az alábbi módon jelenik meg az immár Színes Irodalom 10-re keresztelt változat szövegében:

„Debrecenből jogot tanulni ment Sáropatakra, de ott sem bírta sokáig. 1796-ban abbahagyta tanulmányait, s ezzel lezárult deákpályája. Hátat fordítván Sáropataknak, megkezdte négyéves dunántúli tudós koldulását.” (MOHÁCSY Károly, *Színes irodalom a középiskolák 10. évfolyama számára*, Krónika Nova, Budapest, 2007, 66.)

Mit tapasztalunk? A kettőspontot – amely a sáropataki tartózkodás elviselhetetlenségét állító tagmondatot

▲ Tamás István:
Csokonai Vitéz Mihály utolsó levele a három rézmetsző atyafiához.
Rézmetsző diákok Csokonaival 1 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023
Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

◄◄ Tamás István:
Csokonai Vitéz Mihály utolsó levele a három rézmetsző atyafiához.
Rézmetsző diákok Csokonaival 2 (forrás: Budapesti Illusztrációs Fesztivál 2023
Csokonai-pályázata, az alkotó engedélyével)

A tankönyv Csokonai-életrajzának megírásához – arra vonatkozóan is, hogy mit jelenthetett Csokonai számára Debrecen – kiváló forrásként szolgálhatott volna Szilágyi Márton monográfiája [...].

logikailag összekapcsolta a jogi tanulmányok lezárásával – felváltja a mondatzáró pont; az első verzióhoz képest elmarad az egyébként is zárójelben közölt tartalom a főiskolai oklevél hiányáról. Mindehhez képest a mai szövegváltozat (amely megegyezik a tankönyv 2019-es, az Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézete által kiadott verziójával):

„Debrecenből jogot tanulni ment Sárospatakra, de ott sem bírta sokáig. 1796-ban abbahagyta tanulmányait, s ezzel lezárult deákpályája. Megkezdte négyéves dunántúli »tudós koldulását.«”
(*Színes irodalom 10. évfolyam*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2021, 175.)

▼ Csokonai József naplójának egyik kollégiumi diákviselőt bemutató tintarajza, 1779 (forrás: Déri Múzeum, fotó: Czibmal Gyula)

Az egyedüli módosítás a „[h]átat fordítván Sárospataknak” tagmondat elhagyása, ami több szempontból is érthető. Egyfelől a határozói igenévképző abban az alakban került rá az idiómára, amely utoljára az ómagyarkorban volt divatos. Másfelől az idióma a digitális kommunikáció vizuális ingereken alapuló világában szocializálódott fiatalok jelentéstudományát – szó szerint is érthető volta miatt – inkább összezavarja, semmint segíti. Azonban a megmaradt szöveg nyelvhasználata vajon adekvát-e a Z és az alfa generáció diákjainak? Már az első mondat is problematikus: „Debrecenből jogot tanulni ment Sárospatakra, de ott sem bírta sokáig”. Egyrészt a *bír* ige jelentésváltozatai miatt, különösen gondolva itt a szó ifjúság által gyakran alkalmazott nem-szterd jelentéseire. Másrészt: a szóválasztás érzelmi,

minősítő jelentésárnyalatot ragaszt a közlendő tartalomra, így a tényközlési funkció háttérbe szorul. Harmadrészt: az, hogy a tagadás kifejezésére a *nem* tagadószó helyett a 'szintén nem' értelmű *semet* használja, tehát az állítást egy korábbi, ismertnek tételezett tagadó értelmű közléshez csatolja, nem egyéb, mint csúsztatás. A szöveg e ponton nemcsak félrevezeti olvasóját Sárospatak és Debrecen párhuzamba állításával – sejtet és nem közöl –, de hamisan állítja be Csokonai Debrecenből való távozását is. Hasonlóan félrevezető, torzító a következő konstrukció, ahol az idézett jelzős szintagma rejtjelének diákok általi megfejtése nem biztos, hogy azonos a szerzői kódolás intenciójával: Csokonai „négyéves dunántúli »tudós koldulása«”. A *hátat fordítván* Sárospataknak szerkezet a helység-név metonimikus használatában párhuzamot mutat a tankönyv alábbi mondatával: „Csokonait Debrecen nevelte fel, mely akkor az ország legnagyobb magyar városa volt” (Uo., 174.) Nem szerencsés, és ma már szakmailag is megkérdőjelezhető az eljárás, hogy egy alapvetően ismeretterjesztő funkciójú szövegben a konkrét történések tárgyyszerű, pontos leírása helyett épp a nyelv sűrítő-tömörítő képességét kiaknázó, s így korántsem egyértelmű szó álljon. Megkérdőjelezhetjük ugyanis: melyik Debrecen? Az, amelyiket Csokonai Sárospatakkal egyetemben nem bírt? Az a Debrecen, amelyik „az öntelt szűklátókörűség, a buta maradság és a hájfejű, kifentbajszú provincializmus legfőbb magyarországi őrhelye, amely a zseni elnyomásában gyönyörködik? Vagy ellenkezőleg: [...] a korabeli Magyarországnak egyik legerősebb kisugárzású kulturális központj[a]”? (JULOW Viktor, *Csokonai Vitéz Mihály*, Gondolat, Budapest, 1975, 6.) Szintén Csokonai és Debrecen viszonyát érinti az alábbi tankönyvi mondat hatásvadász retoricitása: „1800 februárjában gyalog nekivágott a nagy útnak, hogy hazatérjen – meghalni Debrecenbe” (*Színes irodalom 10. évfolyam*, I. m., 176). Az elhallgatás alakzata itt kimondottan etikátlan, hiszen a detrakció műveletével keletkező

Csokonai és diáktársai

sűrítő, drámai jelentésképzés érdekében a szöveg alkotója úgy csoportosítja a tényeket, hogy a belőlük összeálló valóságkép hamis lesz.

A tankönyv Csokonai-életrajzának megírásához – arra vonatkozóan is, hogy mit jelenthetett Csokonai számára Debrecen – kiváló forrásként szolgálhatott volna Szilágyi Márton monográfiája (SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténelmi dimenziói*, Ráció, Budapest, 2014). Egy 2021-ben kiadott irodalomtankönyv esetében joggal lenne elvárható, hogy legalább nyomokban tartalmazzon valamit az elmúlt évek, évtizedek kutatási eredményeiből, azonban a *Színes irodalom* lemondott „az újrakezdések költőjének” (Debreczeni Attila) újrafelfedezéséről. E probléma pedig azért is megkerülhetetlen, mert a szaktanárok tervező és oktató munkájuk során jellemzően nem a NAT-ot és a kerettanterveket használják fel közvetlenül, hanem a tankönyvet.

▲ Burai István:
A Csokonai-émlékszoba a költő diáktársai körében ábrázoló üvegablaka (Debreceni Református Kollégium, fotó: Czibmal Gyula, HUNGART © 2023)

Csokonai- inspiráció

Füzesi
Magda

A z ember ritkán találkozik Csokonaival: akkor veszi le a könyvespolcra, ha éppen vigasztaláshányban szenved, mint jómagam, amikor megírtam *Fekete szonett (Parafraze Csokonai Vitéz Mihály „A reményhez” c. versére)* című versemet. Költészetének van még mondanivalója a világ számára? Van. Különösen, ha ráérzünk rezdüléseire, akkor is, ha a tegnapot kiradírozza életünkéből a nagy lendülettel ránk törő Ma.

Minden utána következő költőnemzedéknek – Petőfinek, Adynak, Dsidának és még sorolhatnám – köze volt ehhez a vékonypénzű, és vékony pénzű zsenihez. Éppen vékony pénzűsége miatt nem vehette feleségül múzsáját, a dunaalmási Vajda Juliskát, pedig Csokonai, mint a nagylelkű Szent Márton a didergő koldusnak egykor, a halhatatlanság köpönyegét is kettévágta volna érte. Ámde az anyaföldbe két lábbal kapaszkodó polgárlány családjának ez kevés volt: a költő egy év leforgása alatt sem tudott biztos állást szerezni, így Juliska hajlott az atyai szóra, és nőül ment egy vagyonos kereskedőhöz. E csalódásból született kedvenc verse, *A Reményhez* című költemény, amelyet talán a későbbi fakeskedőné is mosolyogva olvasgatott, hogy lám, volt egyszer egy bolond poéta, aki őt Lillának nevezte...

Eljátszadózom a gondolattal, hogy mi lett volna, ha Vitéz nem kap kosarat, és beleveti magát a kisvárosi polgárcsalád hétköznapjaiba? Vajon a németből, franciából, olaszból fordító, világpolgárként gondolkodó Csokonai hogy érezte volna magát ebben a milióban, amikor diákévei alatt sem tudott egy helyben maradni? „Mit ér, mit ér a rabságban / Kinlódni sok gazdagságban? / Mit ér minden, ha köteled / Békös lábodon viseled?” – írja *A szabadság* című versében. Lelki szemeimmel látom, amint házasesemberként pipázik a teraszon, és tovább írja a boldogtalanság verseit. Merthogy Pilinszky egysorosával élve: „Az ágy közös. / A párna nem.” (*Életfogytiglan*).

A költő Debrecenben alussza örök álmát. A magas síremlék, Kosztolányit parafrázeálva csak kő és vas, de nem kő és vas, hanem üzenet: „Magyar! Hajnal hasad.” Csokonai Vitéz Mihály mosolya nekünk morzézódik bele a napsütésbe.

Csokonai Vitéz Mihály A' Reményhez

FÖLDIEKKEL játszó

Égi tűnemény,

Istenségnek látszó

Csalfa, vak Remény!

Kit teremt magának

A' boldogtalan,

'S mint Védangyalának

Bókol úntalan. –

Síma száddal mit kecsegtetsz?

Mért nevensz felém?

Kétes kedvet mért csepegtetsz

Még most is belém?

Csak maradj magadnak!

Bíztatóm valál;

Hittem szép szavadnak:

Mégis megcsalál.

Kertem' nárciszokkal

Végig ültetéd;

Csörgő patakokkal

Fáim' éltetéd;

Rám ezer virággal

Szórtad a' tavaszt,

'S égi boldogsággal

Fűszerezted azt.

Gondolatim minden reggel,

Mint a' fúrge Méh,

Repkedtek a' friss meleggel

Rózsáim felé.

Egy híjját esmértem

Örömmnek még;

LILLA' szívét kértem;

'S megadá az Ég.

Jaj de friss rózsáim

Elhervadtanak;

Forrásim, zöld fáim

Kiszáradtanak;

Tavaszm, vígságom

Téli búra vált;

Régi jó világom

Méltatlanra szállt.

Óh! csak LILLÁT hagytad volna,

Csak magát nekem:

Most panaszra nem hajolna

Gyászos énekem.

Karja közt a' búkat

Elfelejténem,

'S a' gyöngy-koszorúkat

Nem irigyleném.

Hagyj el, óh Reménység!

Hagyj el engemet;

Mert ez a' keménység

Úgyis eltemet.

Érzem: e' kétségbe'

Volt erőm elhagy,

Fáradtt lelkem égbe,

Testem földbe vág.

Nékem már a' rét hímetlen,

A' mező kiszült,

A' zengő liget kietlen,

A' Nap éjre dült. –

Bájoslag trillálak!

Tarka képzetek!

Kedv! Remények! LILLÁK!

Isten véletek!!!

MEGJELENT!

Török Máté

„vers ének, mondó

verséneklő és
énekmondó

portrék
szövegben
és képen

AZ IRODALOM SEGÍT

Petőfi Sándor házi-
sapkája, melyet
Szendrey Júlia
még menyasszonyként
hímzett a költőnek

kötődni

„Estém
szemközt
veled”

Petőfi Sándor: Hideg, hideg van ott kimm...

Dear Reader,

Whom this issue is all about, dedicated his poetry to happiness, however, he lasted as the troubadour of sadness. He entertained people with sparkling wit, while as an artist of European knowledge, he worked in all contemporary literary styles, and throughout his life, he struggled to create an existence as a writer. This poet, meditating on final questions and often hiding himself in ironic games, reached the highest standards of the Hungarian language with his poetry, epics, plays, and prose. This poet, whose modernity broadened the framework of aesthetic comprehension around the turn of the 18th and 19th centuries, was born 250 years ago.

The primary aim of our current issue is to make Mihály Csokonai Vitéz an outstanding reading experience for all generations. Our selection of his poems, the presentations of his less-known works, and the essays written by contemporary authors on Csokonai, open ways to discover his attractive, lively, and mysterious world. Studies and interviews on the new research results, the novelties in philology and the history of reception, his relation to Hungarian folklore, his musicality, his love-poetry, and his image in education all contribute to his graceful celebration. In connection with the cult around his personality, we deal with the poet's remembrance in Debrecen and the cultural life of the Enlightenment. We also reconsider the validity of the biographical clichés in common knowledge, for instance, Csokonai as an expelled student or as a rejected suitor.

Our issue is illustrated with photos of Csokonai's memorial places, his manuscripts and relics, pictures of him from his age, and contemporary fine works of art inspired by the poet.

Krisztina Molnár

ABOUT THE LITERARY MAGAZINE

Published by | Written Word Foundation
1092 Budapest, Ferenc körút 14.
Hungarian Diary Publisher Ltd.
1062 Budapest, Bajza utca 18.
National Széchényi Library
1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.
Petőfi Literary Museum
1053 Budapest, Károlyi utca 16.

Responsible publisher | Kristóf Zsiga managing director

Distributor | Hungarian Press Distribution Private Limited Company By Shares (Zrt.)

Printed by | Gyomai Kner Printing House (est. 1882)

Chief Executive Officer | Zoltán Csöndes

Editor in chief | Péter János Kondor

Contributing editor | Krisztina Molnár

Editor | Adrienn Pataký

Editor, Illustration editor | Laura László

Copy editor | Ibolya Maczák

Proofreader | Mónika Mária Lipp

Founders | János Oláh editor in chief (1942-2016)
Ádám Réger editor

Design | Barnabás Szita

Layout designer | Zoltán Horváth

Cover | Gergő Zámbo

Photo | Gyula Czímab

Intern | Gábor Aczél with editorial scholarship of János Oláh

Economic administrators | Anikó Szentmártoni
Matild Havasaljai

info@irodalmimagazin.hu

Hungarian Diary Publisher © / 2023 ISSN 2063-8019

For illustration licensing, providing reproductions, and professional assistance we would like to thank the following contributors: Antal Babus, Ibolya Bakonyi, Kata Bodzerné Molnár, Gyula Czímab, Júlia Demeter, Kata Fehér Luca, János Györi, László Herbst and the contributors of Budapest Illustration Festival dedicated to Csokonai, László Herendi, Ilona Kiss, Ágnes Klemán, Emese Kovács, Veronika Kovács, Lajos Lakner, István Lente, Ildikó Mezei, Artilla Ósz, Erzsébet Palotai, Barnabás Pótor, Ágnes Réti, Judit Rohonczi, Fruzsina Schnell, Katalin Simó, Mirtill Südi, Ádám Szabó, Imola Julianna Szabó, Krisztián Szántói, Imre Szilágyi, István Tamus, Judit Török, all the assisting photographers, and the directors and colleagues of the following institutions: Mihály Csokonai Vitéz Memorial and Cultural Centre (Csurgó), Mihály Csokonai Vitéz Reformed Church High School, Primary School and College, Déri Museum, Reformed College of Debrecen, Hungarian Academy of Sciences Department of Manuscripts, Petőfi Literary Museum, National Széchényi Library.

Photo on the top: Csokonai Memorial Room at the Reformed College of Debrecen (photo credit: Gyula Czímab)

Renoir

A FESTŐ ÉS MODELLEJEI

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM

2023. 09. 22. – 2024. 01. 07.

Kiemelt kölcsönző partnerek:

Főtámogató:

Kiemelt támogatók:

Együttműködő partner:

A kiállítás hotelpartnere:

Médiatámogatók:

irodalmimagazin.hu

Korábbi lapszámaink összes cikke és az Irodalmi Magazin konferenciái ingyenesen elérhetők weblapunkon.

irodalmimagazin.hu

irodalmi
magazin

KIADJA

MN

Írott Szó
ALAPÍTVÁNY

PETŐFI
IRODALMI
MÚZEUM

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Petőfi
Kulturális
Ösztönzés

Magyar
Kulturáért
Alapítvány

MM
MAGYAR MŰVESZETI
AKADÉMIA

